

Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВ АТЫНДАҒЫ ШЫҒЫСТАНУ ИНСТИТУТЫ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ ИМЕНИ Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВА
R.B. SULEIMENOV INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

ҚАЗАҚСТАН ШЫҒЫСТАНУЫ

№ 3, ТОМ 7, 2023

Р.Б. СҮЛЕЙМЕНОВ АТЫНДАҒЫ ШЫҒЫСТАНУ ИНСТИТУТЫ

**ҚАЗАҚСТАН
ШЫҒЫСТАНУЫ**
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
№ 3, ТОМ 7, 2023

ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ ИМЕНИ Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВА

**КАЗАХСТАНСКОЕ
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ**
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
№ 3, ТОМ 7, 2023

2023

R.B. SULEIMENOV INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

**KAZAKHSTAN ORIENTAL
STUDIES**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 3, VOL 7, 2023

Ғылыми журнал
Журнал 2022 жылдан
бері шығады

Құрылтайшы және
баспагер:

Р.Б. Сүлейменов
атындағы Шығыстану
институты

Редакция мен
баспагер мекен
жайы:

Занды мекен жайы:
Қазақстан, Алматы қ.,
Шевченко к-сі 28,
050010

Нақты мекен жайы:
Қазақстан, Алматы қ.,
Құрманғазы к-сі 29,
050010

Журнал Қазақстан
Республикасы
Ақпарат және
қоғамдық даму
министрлігінде 2021
жылдың 16
тамызында
тіркелген, куәлік
№KZ54VPY00039118

«ҚАЗАҚСТАН ШЫҒЫСТАНУЫ»
№ 3, ТОМ 7, 2023

Бас редактор:

Мәсімханұлы Дүкен, филология
ғылымдарының докторы, профессор, Р.Б. Сүлейменов
атындағы Шығыстану институтының бас директоры
(Алматы, Қазақстан)

Ғылыми редактор:

Байдаров Еркін Ұланұлы, философия
ғылымдарының кандидаты, доцент, Р.Б. Сүлейменов
атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми
қызметкері, (Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

Белгожа Ернұр Қуатұлы, тарих
ғылымдарының кандидаты, Р.Б. Сүлейменов атындағы
Шығыстану институтының ғалым-хатшысы (Алматы,
Қазақстан)

Научный журнал

**Журнал издается с
2022 года**

**Учредитель и
издатель:**

Институт
востоковедения
имени Р.Б.
Сулейменова

**Адрес редакции и
учредителя:**

Юридический адрес:
Казахстан г.
Алматы, ул.
Шевченко 28,
050010

Фактический адрес:
Казахстан, г.
Алматы, ул.
Курмангазы 29,
050010

**Журнал
зарегистрирован в
Министерстве
информации и
общественного
развития
Республики
Казахстан от 16
августа 2021 года,**

**«КАЗАХСТАНСКОЕ
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ»
№ 3, ТОМ 7, 2023**

Главный редактор:

Масимханулы Дукен, доктор
филологических наук, генеральный директор
Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова
(Алматы, Казахстан)

Научный редактор:

Байдаров Еркин Уланович, кандидат
философских наук, доцент, ведущий научный
сотрудник Института востоковедения имени Р.Б.
Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Ответственный редактор:

Белгожа Ернур Куатулы, кандидат
исторических наук, ученый-секретарь Института
востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Алматы,
Казахстан)

Scientific journal

**The journal has
been published since
2022**

**Founder and
publisher:**

R.B. Suleimenov
Institute of Oriental
Studies

**Editorial office and
founder address:**

Legal address:
Kazakhstan Almaty,
st. Shevchenko 28,
050010

Actual address:
Kazakhstan, Almaty,
st. Kurmangazy 29,
050010

**The journal was
registered with the
Ministry of
Information and
Public Development
of the Republic of
Kazakhstan on
August 16, 2021,
certificate no.
KZ54VPY00039118**

**«KAZAKHSTAN ORIENTAL STUDIES»
№ 3, VOL 7, 2023**

Chief Editor:

Duken Masimkhanuly, Doctor of Philology, General
Director of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies
(Almaty, Kazakhstan)

Scientific editor:

Yerkin Baidarov, Candidate of Philosophical
Sciences, Associate Professor, Leading Researcher at the R.B.
Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Responsible editor:

Yernur Belgozha, Candidate of Historical Sciences,
Scientific Secretary of the R.B. Suleimenov Institute of
Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Редакциялық алқа:

Бас редактор:

Мәсімханұлы Дүкен, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының бас директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Ғылыми редактор:

Байдаров Еркін Ұланұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының кандидаты, доцент (Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

Белгожа Ернұр Қуатұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының ғалым хатшысы, тарих ғылымдарының кандидаты (Алматы Қазақстан)

Техникалық редактор:

Тұрлығожаева Алтынгүл Дүйсенқызы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының қоғаммен байланыс жөніндегі маманы (Алматы, Қазақстан)

Редакция алқасының мүшелері:

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты Республикалық тарихи материалдарды зерттеу ақпараттық орталығының директоры, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Каримова Рисалат-Биби Усмановна, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының Ұйғыртану орталығының жетекшісі, тарих ғылымдарының докторы, доцент (Алматы, Қазақстан)

Ким Герман Николаевич, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Азия зерттеулер институтының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Мұқаметханұлы Нәбижан, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазіргі заманғы Қытайды зерттеу орталығының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының бас ғылыми қызметкері, «Астана» халықаралық ғылыми кешенінің Қытай және Азия зерттеулер орталығының жетекшісі, саяси ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Дүйсен Ғалымжан Мұстахимұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары, экономика ғылымдарының докторы, доцент (Алматы, Қазақстан)

Томохико Уяма, Хоккайдо университетінің Славян зерттеулер орталығының профессоры, PhD (Саппоро, Жапония)

Чэн Ян, Шанхай жаһандық басқару және аймақтық зерттеулер академиясының атқарушы президенті, Шанхай халықаралық зерттеулер университетінің профессоры, PhD (Шанхай, Қытай)

Ли Джун-Юн, Торонто университетінің профессоры, PhD (Торонто, Канада)

Зия-Ул-Хак Мухамед, Исламабад халықаралық ислам университетінің Исламтану институтының бас директоры, профессор (Исламабад, Пәкістан)

Атабаки Тоурадж, Нидерланды Корольдігі Өнер және ғылым академиясының Халықаралық әлеуметтік тарих институтының профессоры, PhD, (Амстердам, Нидерланды)

Батырхан Болатбек Шәденұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері, PhD (Алматы, Қазақстан)

Николаева Камила Сергеевна, Ташкент мемлекеттік шығыстану университеті, Қытай тарихы, мәдениет, саясат және экономика кафедрасының меңгерушісі, саясаттану ғылымдарының кандидаты (Ташкент, Өзбекстан)

Масабаев Қанат Ізімұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты бас директорының стратегиялық даму және халықаралық байланыстар жөніндегі орынбасары (Алматы, Қазақстан)

Әмірбекова Сағыныш Көпеновна, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының докторантура мен магистратура бойынша ғалым хатшы (Алматы, Қазақстан)

Редакционная коллегия:

Главный редактор:

Масимханулы Дукен, Генеральный директор Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор филологических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Научный редактор:

Байдаров Еркин Уланович, ведущий научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, кандидат философских наук, доцент (Алматы, Казахстан)

Ответственный редактор:

Белгожа Ернур Куатулы, ученый секретарь Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, кандидат исторических наук (Алматы, Казахстан)

Технический редактор:

Турлыгожаева Алтынгуль Дуйсеновна, специалист по связям с общественностью Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Члены редколлегии:

Абусеитова Меруерт Хуатовна, директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов при Институте востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК (Алматы, Казахстан)

Каримова Рисалат-Биби Усмановна, руководитель Центра уйгуроведения Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор исторических наук, доцент (Алматы, Казахстан)

Ким Герман Николаевич, директор Института азиатских исследований КазНУ им. Аль-Фараби, доктор исторических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Набижан Мукаметханулы, директор Центра исследований современного Китая КазНУ им. Аль-Фараби, доктор исторических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна, главный научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, руководитель Центра Китайских и Азиатских исследований Международного научного комплекса Астана, доктор политических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Дуйсен Галымжан Мустахимулы, заместитель генерального директора по науке Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор экономических наук, доцент (Алматы, Казахстан)

Томохико Уяма, профессор Центра славянских исследований при Университете Хоккайдо, PhD (Саппоро, Япония)

Чэн Ян, PhD, профессор, Исполнительный президент Шанхайской академии глобального управления и региональных исследований Шанхайского университета международных исследований (Шанхай, Китай)

Ли Джун-Юн, PhD, профессор Университета Торонто (Торонто, Канада)

Зия-Ул-Хак Мухамед, Генеральный директор Института исламских исследований Международного исламского университета, профессор (Исламабад, Пакистан)

Атабаки Тоурадж, PhD, профессор Международного института социальной истории Королевской академии искусств и наук Нидерландов (Амстердам, Нидерланды)

Батырхан Болатбек Шәденұлы, ведущий научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, PhD (Алматы, Казахстан)

Николаева Камила Сергеевна, Ташкентский государственный университет востоковедения, заведующая кафедрой Истории, культуры, политики и экономики Китая, кандидат политических наук (Ташкент, Узбекистан)

Масабаев Канат Изимович, заместитель генерального директора по стратегическому развитию и международным связям Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Амирбекова Сагынш Копеновна, ученый секретарь по докторантуре и магистратуре Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Editorial Board:

Editor-in-Chief:

Masimkhanuly Duken, General Director of R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Philology, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Science Editor:

Baidarov Yerkin, Leading Researcher of R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)

Responsible editor:

Belgozha Yernur, Scientific Secretary of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Candidate of Historical Sciences (Almaty, Kazakhstan)

Technical editor:

Turlygozhayeva Altyngul, Public Relations Specialist at the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Members of the Editorial Board:

Abuseitova Meruert, Director of the Republican Information Center for the Study of Historical Materials of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan)

Karimova Risalat-Bibi, Head of the Uighur Studies Center of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)

Kim German, Director of the Institute of Asian Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Historical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Nabizhan Mukhametkhanuly, Director of the Center for Studies of Modern China of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Historical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana, Chief researcher of the Institute of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Head of the Center for Chinese and Asian Studies of the International Scientific Complex Astana, Doctor of Political Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Duisen Galymzhan, Deputy Director General for Science of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Economics, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)

Tomohiko Uyama, Professor of the Slavic-Eurasian Research Center at Hokkaido University, PhD (Sapporo, Japan)

Cheng Yang, Executive President в Shanghai Academy of Global Governance and Area Studies, Shanghai International Studies University, PhD, Professor (Shanghai, China)

Lee Joo-Yup, Professor of the University of Toronto, PhD (Toronto, Canada)

Zia-Ul-Haq Mohammed, General Director of the Institute of Islamic Studies of the International Islamic University, Professor (Islamabad, Pakistan)

Atabaki Touraj, Professor at the International Institute for Social History of the Royal Academy of Arts and Sciences of the Netherlands, PhD (Amsterdam, the Netherlands)

Batyrkhan Bolatbek, Leading researcher of the R. B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, PhD, (Almaty, Kazakhstan)

Nikolaeva Kamilla, Head of the Department of Chinese History, Culture, Politics and Economics of the Tashkent State University of Oriental Studies, Candidate of Political Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

Masabaev Kanat, Deputy Director for Strategic Development and International Relations of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Amirbekova Sagynysh, Academic Secretary for Master's and Doctoral Studies, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, (Almaty, Kazakhstan)

<i>Алғысөз.....</i>	16
---------------------	----

Шығыс елдерінің тарихы мен мәдениеті

Очилова М.И.

<i>«Аль-Кашиаф» Замахшаридің мұсылман экзегетикасындағы түсініктемесі.....</i>	21
--	----

Исабек Б.Қ.

<i>Академик Р.Б. Сүлейменов – отандық тарих ғылымының көрнекті өкілі.....</i>	31
---	----

Шығыс елдері қарым-қатынастары

Шамшәдин К.

<i>Ғұлама Мұбашир-хан Ат-Таразидың мұсылман, араб елдерінің жағдайына қатысты ұстанымы.....</i>	42
---	----

Аманжолова Д.А.

<i>1917-1920 жылдардағы геосаяси өзгерістер жағдайындағы қазақ даласы.....</i>	51
--	----

Кожирова С.Б., Мұқашева А.Д.

<i>Қытайдың көрші елдерге қатысты сыртқы саясаты.....</i>	62
---	----

Мұқанова Г.Қ.

<i>«Батыс-Шығыс» және «Шығыс-Батыс» философиялық дискурста: тарих және қазіргі заман.....</i>	73
---	----

Сохраб Асгари

<i>Жібек Жолы Иран мен Қазақстан тарихының ортақ бөлігі ретінде.....</i>	84
--	----

Бірімқұлова Г.У.

<i>«Жаһандық қақпа» және «Бір белдеу – бір жол» жобаларының Қазақстанға геоэкономикалық және геосаяси әсері.....</i>	97
--	----

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Предисловие</i>	16
--------------------------	----

История и культура Восточных стран

Очилова М.И.

<i>Место комментария «Ал-Кашишаф» Ззамахиари в мусульманской экзегетике</i>	21
---	----

Исабек Б.К.

<i>Академик Р.Б. Сулейменов – выдающийся представитель отечественной исторической науки</i>	31
---	----

Страны Востока в международных отношениях

Шамиадин К.

<i>Мнение гулама Мубашиир-хана Ат-Тарази о положении мусульманских и арабских стран</i>	42
---	----

Аманжолова Д.А.

<i>Казахская степь в условиях геополитических трансформаций 1917–1920 гг.</i>	51
---	----

Кожирова С.Б., Мукашева А.Д.

<i>Внешняя политика Китая в отношении соседних стран</i>	62
--	----

Муканова Г.К.

<i>«Запад – Восток» и «Восток-Запад» в философском дискурсе: история и современность</i>	73
--	----

Сохраб Асгари

<i>Шелковый Путь как общая часть истории Ирана и Казахстана</i>	84
---	----

Биримкулова Г.У.

<i>Геоэкономическое и геополитическое воздействие проектов «глобальные ворота» и «Один пояс – один путь» на Казахстан</i>	97
---	----

CONTENT

Foreword.....	16
<i>History and culture of the Eastern countries</i>	
Ochilova M.I. <i>Place of commentary “Al-Kashshaf” Zamahshari in muslim exegetics.....</i>	21
Isabek B.K. <i>Academician R.B. Suleimenov – an outstanding representative of national historical science...</i>	31
<i>The countries of the East in international relations</i>	
Shamshadin k. <i>Opinion of gulam Mubashshir khan At-Tarazi on the situation of muslim and arab countries...</i>	42
Amanzholova D.A. <i>The kazakh step in the conditions of geopolitical transformations 1917-1920.....</i>	51
Kozhirova S.B., Mukasheva A.D. <i>China's foreign policy relating to neighboring countries.....</i>	62
Mukanova G.K. <i>«West – East» and «East – West» in the philosophical discourse: history and modernity.....</i>	73
Sohrab Asgari <i>The Silk Road as a common part of the history of Iran and Kazakstan.....</i>	84
Birimkulova G.U. <i>Geoeconomic and geopolitical impact of the global gate and «One belt – one road» projects to Kazakhstan.....</i>	97

АЛҒЫСӨЗ

Шығыстану (ориенталистика) – Азия және Солтүстік Африка елдерінің тарихын, экономикасын, тілдерін, этнографиясын, мәдениетін, дінін, философиясын, материалдық және рухани мәдениеттерінің ескерткіштерін кешенді түрде зерттейтін ғылым. Бұл оның негізгі анықтамасы. Дәл осы ғылымды атау үшін «ориенталистика» термині қолданылады, яғни шығыстану ғылымының екінші атауы бар, ол – ориенталистика.

Шығыстану ғылымы өз ішінде мынадай аймақтық салаларға бөлінеді: египтология, семитология, ассириология, арабистика, шумерология, урартология, кумранистика, малаистика, ирантану, түркітану, синология (қытайтану), моңғолтану, үндітану, жапонтану және т.б.

Шығыстану ғылымына Азия мен Солтүстік Африка елдерін іштей салаларға және аймақтарға бөліп қарастыру үрдісі тән. Ол үрдіс бойынша Шығыс елдерінің тарихын, экономикасын, әдебиетін және тілін зерттеуге мамандану, мысалы: шығыстанушы-тарихшы, шығыстанушы-лингвист т.б. Сонымен бірге, Азия мен Солтүстік Африка елдерінің дінін, философиясын, мәдениетін жеке салаларға жіктеп қарастыру. Мысалы, араб елдерінің қазіргі саяси проблемаларына сараптама жасау немесе Қытайдың Орта Азия елдерімен болған экономикалық қатынастарын зерттеу.

Бүгінде шығыстану ғылымының зерттеу аясы кеңейіп, негізгі мақсаты – Шығыстың және Орталық Азия елдерінің, оның ішінде, еліміздің осы уақытқа дейін бұрмаланған тарихын, рухани-мәдени қазынасын терең зерттеп, Шығыстың және Түркі әлемінің әлемдік өркениеттің дамуына қосқан үлесін баршаға нақтылап, анықтап беру болып табылады. Оған қоса, шығыстану ғылымының алдында әртүрлі өркениеттер арасындағы диалогты қалыпты арнаға түсіріп, қазіргі әлемдегі бірқатар маңызды тарихи-мәдени, рухани, саяси және ұлттық проблемалардың әділ шешімін табу міндеті тұр.

Біздің елімізде шығыстану ғылымы саласымен арнайы айналысатын Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі жанындағы Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты бар. Құрылғанына ширек ғасырдан асқан ғылыми орталық Азия мен Солтүстік Африка елдерін, Қазақстан мен Шығыс елдері қарым-қатынасының тарихи-мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси, діни, сонымен қатар, өркениет және мәдениетаралық қырларына іргелі және қолданбалы негізде жүйелі зерттеулер жүргізіп келеді.

Институтта аталған сала мамандарының үлкен қосыны шоғырланған. Сонымен бірге, Институттың халықаралық байланыс ауқымы да өте кең. Институт ғалымдары әлемнің көптеген елдерінің іргелі ғылыми орталықтарымен, жетекші ғалымдарымен бірге қоян-қолтық жұмыс істеп келеді. Міне осы жағдайдың бәрі Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты алдына үлкен міндет қойып отыр. Ол міндет болса – Институттың өзінің жеке ғылыми басылымын (хабаршы) шығару.

Осыған байланысты Институт 2022 жылдан бастап «Қазақстанның шығыстану ғылымы» атты журнал шығаруды қолға алды. Журналда отандық және шетелдік белгілі шығыстанушы ғалымдардың, магистранттар мен докторанттардың шығыстану ғылымының өзекті мәселелеріне, Азия мен Солтүстік Африка елдерінің тарихы мен мәдениетіне, тілі мен әдебиетіне, экономикасы мен ішкі-сыртқы саясатына қатысты, сондай-ақ, Қазақстан мен Шығыс елдері арасындағы тарихи-мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси, діни байланыстарын қарастырған еңбектері жарияланады.

Журналда жарияланған материалдар ғылыми қауым үшін ғана емес, жалпы оқырмандар үшін де қызықты әрі пайдалы болады деп үміттенеміз. Осы саладағы барлық мамандарды шығармашылық ынтымақтастыққа шақырамыз.

Сіздерден тың да сүбелі еңбектер күтеміз.

Дүкен Мәсімханұлы

Бас редактор, Р.Б.Сүлейменов атындағы
Шығыстану институтының бас директоры,
филология ғылымдарының докторы, профессор.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Востоковедение (ориенталистика) – наука, комплексно исследующая историю, экономику, язык, этнографию, культуру, религию, философию, памятники материальной и духовной культуры стран Азии и Северной Африки. Это его основное определение. Для данной науки используется термин «ориенталистика», то есть, это второе название востоковедения.

Внутри востоковедение подразделяется на такие региональные области, как: египтология, семитология, ассириология, арабистика, шумерология, урартология, кумранистика, малаистика, иранистика, тюркология, синология (китаеведение), монголоведение, индология, японистика и т.п.

Востоковедению присущ процесс рассмотрения стран Азии и Северной Африки, изнутри разделив на отрасли и регионы. Исходя из этого, имеются специализации по исследованию истории, экономики, литературы и языка стран Востока, например: историк-востоковед, лингвист-востоковед и др. Наряду с этим, религия, философия, культура стран Азии и Северной Африки рассматриваются, классифицируясь по отдельным отраслям. К примеру, экспертиза по современным политическим проблемам арабских стран или исследование экономических отношений Китая со странами Центральной Азии.

Ныне, ареал исследований востоковедения расширился и основной его целью является углубленное исследование по сей день искаженной истории и духовно-культурных богатств стран Востока и Центральной Азии, в частности, нашей страны, конкретизация и определение вклада Востока и Тюркского мира в развитие мировой цивилизации. А также, перед востоковедением поставлена задача – уравновесить диалог между различными цивилизациями и найти справедливое решение для ряда важных историко-культурных, духовных, политических и национальных проблем современного мира.

В нашей стране есть Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова при Министерстве Науки и высшего образования Республики Казахстан, непосредственно занимающийся наукой востоковедения. Научный центр с историей более, чем четверть века, проводит системные фундаментальные и прикладные исследования стран Азии и Северной Африки, историко-культурные, социально-экономические, политические, конфессиональные, а так же, цивилизационные и межкультурные аспекты взаимоотношений Казахстана и стран Востока.

В Институте сконцентрирована большая армия востоковедов. Также, масштаб международных связей Института очень широк. Ученые Института тесно работают с крупными научными центрами и ведущими учеными многих стран мира. И все это возлагает на Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова большую задачу – выпуск собственного научного издания (вестник) Института.

В связи с этим, с 2022 года, Институт приступил к изданию журнала «Казахстанское востоковедение». В журнале будут опубликованы работы отечественных и зарубежных известных ученых, магистрантов и докторантов, посвященные актуальным вопросам востоковедения, в которых рассматриваются история и культура, язык и литература, экономика, внешняя и внутренняя политика стран Азии и Северной Африки, а также, историко-культурные, социально-экономические, политические, религиозные связи между Казахстаном и странами Востока.

Надеемся, что материалы, опубликованные в журнале, будут полезны и интересны не только научному сообществу, но и широкому кругу читателей. Всех специалистов по данной отрасли приглашаем к творческому сотрудничеству.

Ждем от вас оригинальных и интересных работ.

Дукен Масимханулы

Главный редактор, генеральный директор
Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова,
доктор филологических наук, профессор.

FOREWORD

Oriental Studies (Orientalism) is the science comprehensively exploring the history, economy, language, ethnography, culture, religion, philosophy, monuments of the material and spiritual culture of Asia and North Africa. This is the principal definition of it. The term "Orientalism" is used for this science, i.e. it is the second name of oriental studies.

Inside Oriental Studies is subdivided into regional fields such as: Egyptology, Semitology, Assyriology, Arab Studies, Sumerology, Urartology, Qomran Studies, Malay Studies, Iranian Studies, Turkology, Sinology, Mongolian Studies, Indology, Japanese Studies, etc..

Oriental Studies is inherent in the process of looking at the countries of Asia and North Africa by dividing them into branches and regions from inside. Based on this, there are specialisations for the study of the history, economy, literature and language of Eastern countries, for example: orientalist historian, orientalist linguist, etc. At the same time, religion, philosophy and culture of Asian and North African countries are also examined, being classified into separate branches. For example, expertise on contemporary political issues in Arab countries or research on China's economic relations with Central Asian countries.

Today, the area of Oriental studies has expanded and the main objective is to study the distorted history and spiritual and cultural wealth of the Eastern and Central Asian countries, in particular our country, to specify and define the contribution of the East and the Turkic world in the development of the world civilization. In addition, the Oriental studies have the task of counterbalancing the dialogue between different civilizations and finding equitable solutions for a number of important historical, cultural, spiritual, political and national problems of the modern world.

In our country, there is the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies under the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan is directly engaged in the science of Oriental Studies. The scientific centre with a history of more than a quarter of a century, conducts systematic fundamental and applied research into the countries of Asia and North Africa, historical, cultural, socio-economic, political, confessional, as well as civilizational and intercultural aspects of relations between Kazakhstan and the countries of the East.

The Institute is host a large army of Orientalists. Also, there is a very large scale of international ties of the Institute. The researchers of the Institute work closely with major research centres and leading scientists in many countries of the world. And all this puts on R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies a big task - to publish its own scientific publication (bulletin) of the Institute.

In this regard, since 2022, the Institute has started to publish the journal "Oriental Science of Kazakhstan". The journal will publish the works of domestic and foreign renowned scientists, undergraduates and doctoral students on current issues of Oriental Studies, which address the history and culture, language and literature, economy, foreign and domestic politics of Asia and North Africa, as well as, historical, cultural, socio-economic, political, religious relations between Kazakhstan and the countries of the East.

We hope that the materials published in the journal will be useful and interesting not only to the scientific community, but also to a wide range of readers. We invite all specialists in this field to creative cooperation.

We are looking forward to original and significant works from you.

Duken Massimkhanuly

Chief Editor, Director General

R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies,
Doctor of Philological Sciences, Professor.

Очилова М.И.

*Худжандский государственный университет имени ак. Б.Гафурова,
Худжанд, Таджикистан
E-mail: ochilova.86@mail.ru*

МЕСТО КОММЕНТАРИЯ «АЛ-КАШШАФ» ЗАМАХШАРИ В МУСУЛЬМАНСКОЙ ЭКЗЕГЕТИКЕ

Аннотация. Комментарий «ал-Кашшаф» Замахшари в связи со своей уникальностью и особой стилистикой комментирования Корана, всегда считался одним из важнейших источников – комментарий особо импонировал шиитским комментаторам в связи с его близостью шиитского и мутазилитского вероучения, и оказал на него огромное влияние. Цель исследования - исследование литературно-художественных аспектов комментария «ал-Кашшаф» Замахшари, определение роли данного произведения в развитии персидско-арабской мусульманской экзегетики. Основные задачи исследования включают изучение источников, структуры и содержания комментария «ал-Кашшаф» Замахшари, исследование кодикологии, переводов и интерпретации комментария «ал-Кашшаф», анализ роли и влияния комментария «ал-Кашшаф» на процесс развития персидско-таджикской и арабской экзегетики. В статье использован описательный метод, сравнительно-исторический и статистический методы. В большинстве случаев использован аналитический метод исследования.

Замахшари, умело используя свой талант и умение комментировать стихи, стал отмечать их поэтическое совершенство и стиль. Его рационализм привел к тому, что комментарий Корана осуществлялся на основе рационалистических представлений, где более сознательное отношение к вопросам толкования красноречия и изложения коранических аятов, а позднее и в комментарии «Аль-Кашшаф», при интерпретации стихов, содержащих метафоры и сравнения, Замахшари обоснованно опирался на рационалистические убеждения Джурджани.

Ключевые слова: комментирование Корана, комментарий «ал-Кашшаф» Замахшари, шиитские и мутазилитские вероучения.

Введение

Комментарий «ал-Кашшаф» Замахшари в связи со своей уникальностью и особой стилистикой комментирования Корана, всегда считался одним из важнейших источников – комментарий особо импонировал шиитским комментаторам в связи с его близостью шиитского и мутазилитского вероучения, и оказал на него огромное влияние.

Материалы и методы исследования

Самым известным комментатором, признавшим авторитетность комментария Замахшари, считается Аминуддин ибн Али Фазл ибн Хусайн ибн Фазл Табарси (1078-1154), автор «Маджмау-л-баян». Его самыми известными произведениями являются «Маджмау-л-баян фи улуми-л-Курыан» и «Авамиу-л-джамий», вдохновившись после прочтения «ал-Кашшафа» Замахшари, Кафаами написал две книги: «ал-Вафи ул-ваджиз» и «ал-Васит», в свете краткого изложения «Джавоамиу-л-джамий». Мухаммад Шафеи – автор книги «Муфассирони шиа» (Шиитские комментаторы) отметил: «Другими произведениями этого великого человека являются «Эъламу-л-худа» и «Адабу-л-динийа» и «Таджу-л-мавалид» (Бокир) [4, с. 18].

Автор «Маджалису-л-муминин» уверен, что после написания «Маджмау-л-баян», он прочитал «ал-Кашшаф» и далее, написал книгу о пользе своего комментария и острот «ал-Кашшаф» под названием «ал-Джавамиъ». Однако, Ходжи Халифа, автор «Кашфу-з-зуннун», на странице 131 первого тома приводит следующее: привел «ал-Кашшаф» в сокращенном изложении и назвал его «Джавамиу-л-джамиъ». Я понял, что Кази Нуруллах Шуштари, автор «Маджалису-л-муминин» ошибся, говоря о том, что Табарси только после прочтения «ал-Кашшаф» написал «ал-Кафу-ш-шаф мин китоби-л-Кашшаф», как говорит сам автор в введении. Также ошибся и автор «Кашфу-з-зуннун», он перепутал Табарси с Туси, «Маджмау-л-баян» причислил к произведениям Туси.

В введении «Джавамиу-л-джамиъ» Табарси говорит: «Поскольку мой возраст достиг семидесяти лет, по просьбе моего сына Абунасра Хасана из двух книг «Маджмау-л-баян» и «ал-Кяфу-ш-шаф», написанных после прочтения «ал-Кашшаф», составил краткий комментарий «Джавамиу-л-джамиъ», и начал ее писать в 524 году хиджры (1130 г.) в месяц сафар и закончена она была в конце месяца зульхиджа» [2, с. 23].

«Джавамиу-л-джамиъ» после проставления огласовок, тщательной корректировки и содержательным предисловием доктора Абулькасима Гурджи, был опубликован в издательстве Тегеранского университета, а его персидский перевод был опубликован в нескольких томах в издательстве Остони Кудси Разави.

Другой книгой, наваянной комментарием «ал-Кашшаф», является комментарий священного Корана, написанный Хилли (ум. в 1326 году), под названием «Нахджу-л-баян», в котором приведено краткое изложение «ал-Кашшаф» и «Тибиян». Наряду с ним, Низамиддин Хасан ибн Хусейн Куми Нишапури, известный под псевдонимом Низами Аърадж, так же написал комментарий Корана. Автор «Равзат» на 225 странице упоминает о нем, как об известнейшем ученом того времени и причисляет его к шиитскому течению, далее, указывает дату окончания книги: в четверг 11 месяца мухаррама 728 года хиджры (1328 год). По преданию «Кашфу-з-зуннун» (том первый, с.288) дата окончания книги этого комментария месяц рабиулавваль 711 года хиджры (1323 год). Эта книга, названная «Тафсири Нишапури», является кратким изложением «Тафсири Кабир» Фахри Рази [13] и «ал-Кашшаф» Замахшари, содержащем персидский перевод аятов и толкование текстов, количество букв и слов, и количество аятов, имеет 11 предисловий, именуемых «Гараибу-л-Куръан ва рагаибу-л-фуркан» [1, с. 14].

Степень изученности темы

В течение двух веков Бахауддин Али ибн Абдулкарим ибн Абдулхамид Хасани Найли Наджафи, Ахмад ибн Фахди Хилли (ум.1438 г.), который был учеником Фахру-л-мухаккикин, написал две книги в противовес «ал-Кашшаф». Одна из книг – «Байану-л-джаззаф», посвящена комментарию уклонений «ал-Кашшаф» и другая, написанная в 950 г. – «ал-Инсаф дар радди ал-Кашшоф» [12, с.75].

Сайид Амир Абилфатх ибн Махдум ибн Амир Шамсуддин Мухаммад ибн Амир Сайидшариф Хасани Джурджани (ум.1579 г.) – автор «Тафсири шохи», обладает книгой на арабском языке, являющейся арабским комментарием «ал-Кашшафа» Замахшари. Это произведение отредактировано только до половины 21 аята «Бакара» и не завершено [10, с. 46].

Кази Нуруллах Шуштари в «Маджалису-л-муминин», при описании биографии известного философа десятого века хиджры (XVI в.) Амира Гиясуддина Мансура ибн Амир Кабир Садруддина Хусайни Даштаки Ширази, (ум. 1579 г.), писал: «У него есть комментарий на «ал-Кашшаф» Замахшари, который он видел и добавляет, что «относится к ибн Хатуну и находится в хранилище Разави» [3, с. 17].

В одиннадцатом веке хиджры (XVII в.) Мирзо Мухаммад Машхади Туси из ученых-имамитов шиитского течения, автор комментария «Канзу-л-дакаик ва бухейру-л-гараиб», наваянного «ал-Кашшаф» Замахшари, которое приводит в «Канзу-л-дакаик» «[12, с. 76].

Еще одним комментатором «ал-Кашшаф», в рассматриваемом веке, является Махши Сайид Абдуррахман ибн Абдулхалим Марааши, который комментировал до 51 аята. Автор «Муфассирони шиа» пишет: «Существует копия рукописи с именем автора на странице 183, законченной в 1040 году (1631 г.) и в целом, есть одна запись о том, что это комментарий к «ал-Кашшаф» Замахшари».

Обсуждение

Мы привели произведения, написанные учеными и комментаторами шиитского течения под влиянием комментария Замахшари. Ученые и комментаторы в своих произведениях его комментарии и убеждения брали за основу, признавали мастерство автора и значимость комментария, осуществляли его краткие изложения, но чаще, подвергали нещадной критике. В числе произведений, признавших авторитет комментария «ал-Кашшаф», можно назвать «Анвару-т-танзил ва асрару-т-таавил» Кади Байзави (ум. между 1870 и 1899 г.), который приложил огромные усилия в поиске истинного предназначения книги Замахшари, представить его в несколько сокращенном виде, иногда, при возмущении и несогласии с излишне высокоинтеллектуальными убеждениями Замахшари, просто их исключает. С другой стороны, комментарий «ал-Кашшаф» для самих приверженцев мутазилизма, является образцом величайшего расцвета рационалистического мышления в комментировании Корана.

К сказанному выше следует добавить слова переводчика «ал-Кашшаф» о комментариях книги: «Многие ученые осуществили комментарии к «ал-Кашшаф», важнейшими из которых являются комментарий Мухаммада Ильяна Марзуки, написавший книгу «Мушахидату-л-инсаф ала шавахиди-л-Кашшаф», комментарий Мухиббуддина Афанди под названием «Танзилу-л-аят ала-ш-шавахид ан абйят». Многие последующие ученые и комментаторы дали «ал-Кашшаф» краткий комментарий, в числе которых можно назвать «Мухтасар» Мухаммада ибн Али Ансари, Абдуллах ибн Умар Байзави, Мухаммад ибн Масуд ибн Махмуд ибн Абилфатх Сейрафи, Мухаммад ибн Ахмад – известный под именем Мавлянзаде Ханафи и других, и многие ученые написали об «ал-Кашшаф» подробные книги ...» [6, с. 15].

Таким образом, становится очевидным, что жанр комментария являлся в рассматриваемом периоде важнейшим направлением в коранических науках, и каждый комментатор в меру своего интеллекта, критического мышления, знаний в области толкования и интерпретации, давал свою особую, уникальную оценку произведению Замахшари.

Замахшари во введении «ал-Кашшаф» о комментарии и призвании комментатора размышляет: «... наука о комментарии, в которую по словам джахиза в книге «Назму-л-Куран», вникнуть не суждено каждому ученому, даже если богослов силен в законах и законном дозволении, мутакаллим (знаток апологетики ислама) превосходит всех в каламе, знаток преданий и сведений, даже если он мудрее, чем Ибн-ул-карйя, и проповедник, если его проповедь ярче, чем проповедь Хасана Басри и знаток грамматики, даже если он умнее и грамотнее, чем Сибавейх, и знаток морфологии, который сможет своими силами просеять слова через сито, никто из них не сможет пройти этот путь должным образом и познать сущность этих истин, кроме того, кто является знатоком двух наук: стилистики и изложения, и который провел много времени в познании этих наук, потратил много сил в познании их тонкостей и, изучение совершенства божественного обстоятельства (священного Корана)

подтолкнуло его к тому, что он смог осуществить обширное исследование об этих науках и проявить истинное рвение в раскрытии тайны чуда Пророка Всевышнего (с)».

Мухаммад ибн Джарир Исфахани, наставник Замахшари, был известен своими мутазилитскими взглядами, которые с убеждением проповедовал среди хорезмийцев. Замахшари стал одним преданных последователей, изучил у него литературу, философию ислама, монотеизм и грамматику. Его разум переполняли идеи и убеждения мутазилитов, в связи с этим, он сочинил свой комментарий по этому принципу. С одной стороны, он исследовал лексику, морфологию, грамматику, синтаксис, риторику и правильное чтение, с другой стороны, придавал огромное значение разуму, традициям, философским диспутам, особенно, своим мутазилитским идеям [6, с. 11]. Он противостоял тем комментариям, которые предпочитали толковать экзотерику божественного откровения, написанную согласно каноническим основаниям, корит их за поверхностное толкование, за нерационалистический подход.

Комментарий «ал-Кашшаф» является одним из важнейших и ценных комментариев, открывшим уникальную структуру Корана, его красноречие и тайну его изложения. Автор комментария был величайшим знатоком арабского языка, обладал обширными знаниями в области лексики, поэзии, красноречия и риторики, грамматики и склонения; эти познания и научно-литературный гений автора сподвиг его написать комментарий «ал-Кашшаф», и как признали ученые и комментаторы: «Одним из авторитетнейших источником в комментарии Корана среди людей и избранных, и достойнейшее произведение, дошедшее до настоящего времени о мутазилитском учении, под влиянием которого оказались почти все комментаторы, является наиболее полный и ценный комментарий «ал-Кашшаф» Замахшари» [5, с. 27].

Действительно, мутазилитское учение распространилось от Багдада до великого Ирана, и поэтому, в на большой территории стали появляться великие философы и ученые, принадлежащие различным интеллектуальным кругам мутазилитского толка, и мутазилиты конца третьего века до середины пятого века хиджры (до вступления во власть Сельджуков) отличались своими рациональными воззрениями и стилистикой речи от мутазилитов начального и второго периода становления мутазилитского учения. Ибн Абилхадид в комментарии своей книги «Нахджу-л-балага» назвал представителей этих двух периодов «ал-мутакаддимун» и кудамо (древние) и «мутааххиран» [8, с. 76], в другом месте упоминает под именем «السلف» (*предстоятель*): «السلف من المشايخ من السلف» [8, с. 93] (*Предстоятели наши друзья, и ученые из числа предстоятелей*).

С другой стороны, мутазилизм вскоре разделился на две школы: басрийскую и багдадскую. Кази Абдулжаббар и Замахшари считают лидерами мутазилитов, поскольку они внесли огромный вклад в становление и распространение исламской культуры и мировоззрение, в период своей жизни, чей вклад имеет значимость и по сей день, и под влиянием воззрений которых попало множество течений и школ, в частности шиитского толка.

Комментарий «ал-Кашшаф» стремиться дать ответы на вопросы ниспослания божественного откровения и связанных с ним обстоятельств и событий, изучает Коран в грамматическом, лексическом и семантическом плане. Это произведение трактует священный Коран согласно мутазилитскому учению и Замахшари поясняет это в следующих строках

اذا سألوا عن مذهبي او لم ابع به
و اكتبه كتماناً لى اسلم
فان حنفياً فقلت قالوا باني
ابيح الطلا و هو الشراب المحرم
وان مالكي فقلت قالوا باني

ابيح لهم اكل الكلابو هم همو
وان شافعيًا قلت قالو بانى.
ابيح نكات البنت و البنت تحرم
و ان حنبليا قلت قالوا بانى
...ثقیل حلولى بغیض مجسم [11, с. 64].

*(Спросят меня о вере моей, нельзя молвить и слова,
Я прячусь, и скрытый уголок для меня лучше.
Если отвечу, что я – ханафит, мне говорят,
Запрещенное вино я разрешаю пить,
Если отвечу, что я – маликит, мне говорят,
Что питаться пищей собак я разрешаю.
Если скажу, что я – шафиит, мне говорят
Запретный брак с дочерью своей я разрешаю.
Если скажу, что я – ханбалит, мне в ответ,
Скажут, что я подлый и мерзкий.
Если скажу, что я из мукаддисов, то мне в ответ,
Не важен он, глуп и невежественен.
От мира и людей я нахожусь в удивлении,
Никому не скрыться от ран, нанесенных злым языком.
Судьба меня воротила назад, разум вернул меня в невежество
Потому как ведаю я, а они – из числа невежд.
Воистину понял я: невежеству путь открыт в наше время,
Воистину мир известен сегодня разорванной губой.*

Общепринято, что во время диспутов о Замахшари, при определении места комментария «ал-Кашшаф», ему отдают шестое место среди комментаторов и в эту плеяду входят ученые, развившие жанр комментария до небывалых высот развития.

Результаты исследования

Первая группа комментаторов – саххабы, современники пророка Мухаммада (с), последователи мекканской школы, мединской и иракской школы, яркими представителями которых являются: Ибн Аббас, Аби ибн Кааб и Абдуллах ибн Масуд.

Вторая группа комментаторов являются учениками саххабов. Третью группу комментаторов составляли «табиину табиин» – комментаторы, которых называли «кудама ал-муфассирин», истинных основоположников мусульманской экзегетики. Однако, деятельность всех трех вышеназванных групп имела устный характер, комментарии предподносились в виде проповедей, либо выступлений перед учениками и последователям, в форме исчерпывающих ответов на вопросы сомневающихся. Эти ответы-проповеди изредка попадали в книги в виде отступлений или цитат, но, эти произведения не представляли собой комментарий в полном смысле слова.

Четвертая группа состояли из тех, кто положил начало письменным комментариям. Самыми известными комментаторами этой группы считается Мухаммад ибн Джарир Табари (ум. 923 г.), автор «Тафсири Табари» и «Таърихи Табари», оказавшем огромное влияние на последующие комментарии. Их подход к комментарию выражался в том, чтобы не выражать собственного мнения, толковать на основании хадисов саххабов и табиин, лишь иногда Табари склонялся к комментированию некоторых хадисов или недостаточно достоверных сказаний.

В пятую группу комментаторов входят те, кто без аргументации и сравнения, без указания источника, приводят хадисы и, вероятно, в этот период, в целях сокращения

ненужных тем и элементов в комментариях, возникла наука о хадисах, получили развитие интеллектуальные прения и диспуты об историческом аспекте хадисоведения.

После возникновения науки о хадисах, создавшей основательные предпосылки для возникновения следующей группы комментаторов, которые обладали обширными познаниями в мусульманских, литературных, философских науках, мистицизме, сведениями о древних и коранических сказаниях, и подходили к комментарию священных аятов с этой точки зрения. Значимость этой группы в истории развития жанра комментария и укрепления позиции комментария как отдельной сферы знаний невероятно велико. Ибн Хайян Андалуси создал комментарий с грамматическим уклоном, Фахриддин Рази написал комментарий с уклоном в мусульманский калам, Ибн Араби создал комментарий с мистическим уклоном, Саалиби предпочел углубиться в сказания, Куртуби создал комментарий с богословским уклоном, и Джаруллах Замахшари написал философско-литературный комментарий с рационалистическим уклоном мутазилитского течения.

При исследовании текстологии и стилистики «ал-Кашшаф» можно проследить, что Замахшари воспользовался комментариями «Тафсир» Саалиби, «Муснад» Ахмада ибн Ханбала, «Асбабу-н-нузул» Вахиди, «Сахихи Муслим», «Сахеги Бухари» и «Сахеги Тирмизи» [3, с. 15]. При цитировании сказаний из «Асбобу-н-нузул», он приводит название источника и даже (в большинстве случаев) имя первого сказителя, только некоторые из первых сказителей (из числа саахабов и табиinov) указывались им, в числе которых: Ибн Аббас, Ибн Масуд, Аиша, Джабир ибн Абдуллах, Судди, Анас ибн Малик, Рафаа ибн Курза, Йезид ибн Шаджара и Али ибн Абуталиб, «... часто приводит способ ниспослания аятов в сокращенном виде, при несовместимости и противоречии сказаний, приводит сказания без способа ниспослания, сбора, превосходства или же без глубокого исследования» [3, с. 16].

Данный тафсир, с момента его написания и до настоящего времени, всегда находился в центре научного исследования и служил важным и ценным источником для многих ученых и комментаторов.

Джаруллах Замахшари с целью сопоставления мутазилитского и ашаритского течения, его приверженности к мутазилитским идеям, ставшими объектом ожесточенной критики со стороны представителей различных религиозных и философских школ, стремился встать на их защиту, и написал, опираясь на рациональный подход к проблемам веры, глубокое понимание совершенства божественного откровения с точки зрения философии, красноречия, стилистики, и дал толкование тем аятам, которые противоречат методам мутазилитского учения. Его рационализм обусловил первостепенный статус разума в толковании Корана, предопределил его тщательное и глубокое исследование и толкование священной книги, в свете науки о совершенстве, стилистического и риторического искусства, наполненного приоритетом доводов разума.

По своим убеждениям, Замахшари был убежденным мутазилитом. Некоторые приписывают ему излишний фанатизм и слепую приверженность учению в крайней степени, так например: «Говорят, что он ясно и прямо декларировал свою принадлежность к мутазилизму, и когда ходил на встречу со знакомыми и стучал дверь, за дверью спрашивали: Кто ты? В ответ говорил: Скажите, что за дверью стоит Абулькасим, приверженец мутазилитов» [13, 15]. Исследователи комментария Замахшари отмечают: «Вероятно, склонение к мутазилизму Замахшари потом превратилось в проблему с негативным оттенком, но в то время мутазилитское воззрение, идеи и трактовки мутазилитов обладали просветительскими элементами, привлекали умы множества людей. Учение обрело огромное количество сторонников и в определенный период получило политический окрас, стало предметом острой полемики и борьбы, описание которых охватывает большой исторический период, начиная со второго по пятый век хиджры. Противостояние мутазилитов и ашаритов все больше обретала характер затянувшегося конфликта, закончившегося репрессиями и

казнями. Оба течения противостояли друг другу во всем, не гнушаясь обидными и порой, нелицеприятными словами. Эта ситуация оказала на автора «ал-Кашшаф» огромное влияние. «Замахшари становится гласом, который едкими и неуважительными словами нападает своих противников-ашаритов, и считает их *муджайирами, хашавитами, мушаббихами и кадария*. Интересно, что обычно это сунниты, противники мутазилитов, называющие их кадриа, однако, Замахшари пошел против традиции мутакаллимов и назвал их приверженцами кадара, кадаритами...! и в толковании аята оёти «(10) *و قد خاب من دسيتها* (9) *Потерпит поражение тот, кто развратить ее В (10)* (Шамс, 9 и 10) [9, с. 596] говорит, некоторые подумали, что личное местоимение в глаголах «*زكا*» и «*دسا*» относится к Всевышнему (и это обретает такой смысл, что кому Аллах очистил душу, тот достиг освобождения, и тот, кому Аллах душу не очистил, стал несчастным и обездоленным), является словообразованием кадаритов, которые проговаривают об Аллахе все, от чего он вне подозрений: кто проводит свою жизнь в непотребности, считают это от Аллаха» [7, с. 1205].

Более того, комментарий «ал-Кашшаф» является одним из важнейших источников осмысления фундаментальных идеологических положений мутазилизма на самом высоком и глубоком уровне, но нельзя утверждать, что это произведение является предметом внимания только суннитов или приверженцев мутазилизма. Шиитское движение и другие исламские течения, исследователи немусульманского происхождения также подтверждают ценность и авторитет комментария «ал-Кашшаф» Замахшари.

Встречаются в комментарии «ал-Кашшаф» аллегории и трудные в осмыслении иносказания, посредством которых комментатор пытается защитить собственные мутазилитские убеждения [2, с. 10].

Заключение

Мутазилиты всегда придавали огромное внимание комментарию, сопряженного с неподражаемостью красноречия Корана, а Джахиз был одним из выдающихся ученых-мутазилитов, создавшим книгу о неподражаемости Корана. После него, к изучению вопросов совершенства речи в Коране, приобщился Бакилани Ашаари, и написал книгу «Иджазу-л-Курьан», воспевающую совершенство строения священной книги. Во времена предводительства Абдулджаббара Мутазили, Абдулкахир Джурджани, воодушевленный его убеждениями, будучи приверженцем ашаризма, написал книгу «Асрару-л-балага», показавшей его талант и просвещенность [10, с. 296]. Умело использовав свой талант и мастерство в комментарии аятов, начал комментировать их поэтическое совершенство и стилистику. Его рационализм обусловил то, что комментарий Корана осуществлен на основании рационалистических убеждений, где более осознанное отношение к толкованию вопросов красноречия и изложения коранических аятов, а в дальнейшем в комментарии «ал-Кашшаф», при толковании аятов, содержащих метафоры и сравнения, Замахшари обоснованно опирался на рационалистические убеждения Джурджани.

Литература:

1. Аббос Химоми, Хусайн Раджабзода. Мабони ва равишҳои тафсири муътазила. [Электронный ресурс] // http://www.maarefquran.org/index.php/page/viewArticle/Link_ID,14028, (Дата обращения 16.01.2021).
2. Али Ганджиниёни Ханори. Накде бар тардҷумаи тафсири «ал-Кашшоф». [Электронный ресурс] // <http://www.maarefquran.org/files/pdf/20412.pdf>, (Дата обращения 22.05.2022).

3. Ахмад Косими, Офарин Зориъ. Мукоисаи ду тафсири адаби «ал-Кашшоф» ва «ал-Тафсирул баёни лил Кур'он». [Электронный ресурс] // <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13921020000686>, (Дата обращения 11.10.2021).
4. Бокир, Али Ризо. Замахшари ва тафсири «ал-Кашшоф» (второе издание). – Тегеран: Хонаи китоб, 1388. – 221 с.
5. Бокир, Али Ризо. Фахри Хоразм – муруре ба зиндаги ва осори Джоруллох Замахшари. – Тегеран: Хамшахри, 1388. – 194 с.
6. Замахшари, Махмуд Ибн Умар. ал-Кашшофу ан хакоики гавомизи-т-танзил ва уюни-л-аковил фи вуджухи-т-та'вил / Пер. Мас'уди Ансори. – Т.1. – Тегеран: Кукнус, 1389. – 854 с.
7. Замахшари, Махмуд Ибн Умар. ал-Кашшофу ан хакоики гавомизи-т-танзил ва уюни-л-аковил фи вуджухи-т-та'вил. – Бейрут: Дору-л-китоб ал-араби, 2006. – 1806 с.
8. Ибн ал-Хадид. Шархи нахдж-ул-балога/ Прим. Абулфазл Ибрахими. – Тегеран: Интишороти Донишгохи пахлави, 1349.
9. Кур'ани маджид / Пер. Абулмухаммади Ояти. – Тегеран: Вохидхои эҳёи хунарои исломи, 1371. – 610 с.
10. Мас'уд Разави. Асари муджмал ва муфид (нуктаҳои дар бораи китоби «Замахшари ва тафсири «ал-Кашшоф»-и Али Ризо Бокир). [Электронный ресурс] // <http://maarefquran.org/index.php/page/viewArticle/LinkID,13799>, (Дата обращения 11.01.2022).
11. Окилов, Махмуджон. «Атвоку-з-захаб»-и Замахшари, (тахкики адаби, тарҷума ва шарҳи он). – Хучанд: Нури маърифат, 2012. – 228 с.
12. Ризо Амони, Хадичаи Фарёдрас. Арзёбии қорбасти аходиси набави дар табиини муфрадоти Кур'он дар тафсири «ал-Кашшоф» ва бозтоби он дар тарҷумаҳои форсии муосири Куръони қарим. [Электронный ресурс] // <http://portal.anhar.ir/node/25941#gsc.tab=0> , (Дата обращения 17.12.2021).
13. Фахри Розӣ. Тафсири Кабир. – Кум: Интишороти дафтари таблиғот, 1413.
14. Шавки, Зайф. Та'рих ва таттавури улуми балогат / пер с араб. Мухаммад Ризои Турки. Второе изд. – Тегеран: Интишороти Самт, 1390.

References:

1. Abbos Ximomi, Xusajn Radzavzoda. Maboni va ravişxoi tafsiri mu'tazil [The principles and methods of interpretation of Mu'tazila] [Electronic resource] // <http://www.maarefquran.org/index.php/page/viewArticle/Link ID,14028>, (Date of access: 16.01.2021) [in Tajik].
2. Ali Gandzinijoni Xanori. Nakde bar tardzumai tafsiri «al-Kaşşof» [Commentary on the translation of the commentary "al-Kashshaf"]. [Electronic resource] // <http://www.maarefquran.org/files/pdf/20412.pdf> , (Date of access: 22.05.2022) [in Tajik].
3. Axmad Kosimi, Ofarin Zori'. Mukoisai du tafsiri adabi «al-Kaşşof» va «al-Tafsirul vajoni lil Kur'on» [Comparison of two literary interpretations of "al-Kashshof" and "al-Tafsirul narani lil Qur'an"]. [Electronic resource] // <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13921020000686> , (Date of access: 11.10.2021) [in Tajik].
4. Bokir, Ali Rizo. Zamaşşari va tafsiri «al-Kaşşof» [Review and interpretation of "al-Kashshaf"] (vtoroe izdanie). – Tegeran: Xonai kitov, 1388. – 221 p. [in Tajik]
5. Bokir, Ali Rizo. Faxri Xorazm – murure va zindagi va osori Dzorullox Zamaşşari [Fakhri Khorezm - a review of the life and works of Dzorullah Zamakhshari]. – Tegeran: Xamşaxri, 1388. – 194 s. [in Tajik].

6. Zamakhshari, Makhmud Ibn Umar. al-Kashshofu an khakoiki gavomizi-t-tanzil va uyuni-l-akovil fi vudzhukhi-t-ta`vil [] / Per. Mas`udi Ansori. – T.1. – Tegeran: Kuknus, 1389. – 854 s. [in Tajik].
7. Zamakhshari, Makhmud Ibn Umar. al-Kashshofu an khakoiki gavomizi-t-tanzil va uyuni-l-akovil fi vudzhukhi-t-ta`vil. –Bejrut: Doru-l-kitob al-arabi, 2006. – 1806 s. [in Tajik]
8. Ibn al-Khadid. Sharkhi nakhdzh-ul-baloga/ Prim. Abulfazl Ibrakhimi. – Tegeran: Intishoroti Donishgokhi pakhlati, 1349. [in Tajik].
9. Kur`ani madzhid / Per. Abulmukhammadi Oyati. –Tegeran: Vokhidkhai e`khyoi khunarkhai islomi, 1371. – 610 s. [in Tajik].
10. Mas`ud Razavi. Asari mudzhmal va mufid (nuktakho dar borai kitobi «Zamakhshari va tafsiri «al-Kashshof»-i Ali Rizo Bokir) [A comprehensive and useful work (points about the book "Zamakhshari and Tafsir al-Kashshof" by Ali Reza Bakir)], [Electronic resource] // <http://maarefquran.org/index.php/page/viewArticle/LinkID,13799> , (Date of access: 11.01.2022) [in Tajik].
11. Okilov, Makhmuddzhon. «Atvoku-z-zakhab»-i Zamakhshari, (takhhiki adabi, tarchuma va sharkhi on) ["Atvoku-z-zakhab" by Zamakhshari (literary research, translation and commentary)]. – Khuchand: Nuri ma`rifat, 2012. – 228 s. [in Tajik].
12. Rizo Amoni, Khadichai Faryodras. Arzyobii korbati akhodisi nabavi dar tabjini mufradoti Kur`on dar tafsiri «al-Kashshof» va boztobi on dar tardzhumakhoi forsii muosiri Kur`oni karim [Evaluation of the application of Nabavi's ahadis in explaining the curriculum of the Qur'an in the interpretation of "al-Kashshof" and its reflection in modern Persian translations of the Holy Qur'an.], [Electronic resource] // <http://portal.anhar.ir/node/25941#gsc.tab=0> , (Date of access: 17.12.2021) [in Tajik].
13. Fakhri Rozi. Tafsiri Kabir. – Kum: Intishoroti daftari tabligot, 1413 [Tafsir Kabir. - Kum: Publications of the propaganda office, 1413.]. [in Tajik]
14. Shavki, Zajf. Ta`rikh va tattavuri ulumi balogat [History and structure of puberty science] / per s arab. Mukhammad Rizoi Turki. Vtoroe izd. – Tegeran: Intishoroti Samt, 1390. [in Tajik].

Очилова М.И.

*Академик Б.Гафуров атындағы Худжанд мемлекеттік университеті,
Худжанд, Тәжікстан
E-mail: ochilova.86@mail.ru*

«АЛЬ-КАШШАФ» ЗАМАХШАРИДІН МҰСЫЛМАН ЭКЗЕГЕТИКАСЫНДАҒЫ ТҮСІНІКТЕМЕСІ

Аңдатпа. Замахшаридің “Аль-Кашшаф” түсініктемесі өзінің бірегейлігі мен Құранға түсініктеме берудің ерекше стиліне байланысты әрқашан маңызды дереккөздердің бірі болып саналды – бұл түсініктеме шиит пен мутазилит дінінің жақындығына байланысты шиит тәпсіршілеріне ерекше үлкен әсер етті. Зерттеудің мақсаты – Замахшаридің «Аль-Кашшаф» тәпсірінің әдеби-көркемдік аспектілерін зерттеу, бұл еңбектің парсы-араб мұсылмандық тәпсірлерінің дамуындағы рөлін анықтау. Зерттеудің негізгі міндеттеріне Замахшаридің «Аль-Кашшаф» түсініктемесінің дереккөздерін, құрылымы мен мазмұнын зерттеу, кодикологияны зерттеу, түсініктемесінің «Аль-Кашшаф» аудармалары мен интерпретациясы, «Аль-Кашшаф» түсініктемесінің парсы-тәжік және араб экзегетикасының даму процесіне рөлі мен әсерін талдау кіреді. Көп жағдайда аналитикалық зерттеу әдісі қолданылады.

Замахшари өзінің таланты мен поэзияға түсініктеме беру қабілетін шебер қолдана отырып, олардың поэтикалық шеберлігі мен стилін атап өтті. Оның рационализмі Құранның түсініктемесі рационалистік идеялар негізінде жүзеге асырылды, мұнда шешендік пен Құран аяттарын түсіндіру мәселелеріне саналы көзқарас, кейінірек «Аль-Кашшаф» түсініктемесінде метафоралар мен салыстыруларды қамтитын өлеңдерді түсіндіру кезінде Замахшари Джурджанидің рационалистік сенімдеріне негізделген.

Түйін сөздер: Құран түсініктемесі, Замахшаридің «Аль-Кашшаф» түсіндірмесі, шиит және мутазилит ақидалары.

Ochilova M.I.

Khujand State University named after akademik B. Gafurov, Khujand, Tajikistan

E-mail: ochilova.86@mail.ru

PLACE OF COMMENTARY «AL-KASHSHAF» ZAMAKHSHARI IN MUSLIM EXEGETICS

Abstract. The commentary «al-Kashshaf» Zamakhshari in connection with its uniqueness and special style of commenting on the Quran has always been considered one of the most important sources - the commentary especially impressed Shiite commentators in connection with its closeness to the Shiite and Mu'tazili faiths and had a huge influence on him. The purpose of the study is to study the literary and artistic aspects of the commentary “al-Kashshaf” by Zamakhshari, to determine the role of this work in the development of Persian-Arab Muslim exegesis. The main objectives of the study include the study of the sources, structure and content of the commentary “al-Kashshaf” by Zamakhshari, the study of codicology, translations and interpretation of the commentary “al-Kashshaf”, analysis of the role and influence of the commentary “al-Kashshaf” on the development of Persian-Tajik and Arabic exegesis. The article uses a descriptive method, comparative historical and statistical methods. In most cases, the analytical research method is used.

Zamakhshari skillfully using his talent and skill in commenting on the verses, he began to comment on their poetic perfection and style. His rationalism led to the fact that the commentary of the Quran was carried out on the basis of rationalistic beliefs, where a more conscious attitude to the interpretation of issues of eloquence and presentation of the Quranic verses, and later in the commentary «al-Kashshaf», when interpreting the verses containing metaphors and comparisons, Zamakhshari reasonably relied on the rationalistic beliefs of Giurjani.

Key words: commentary on the Koran, commentary by “al-Kashshaf” Zamakhshari, Shiite and Mutazili creeds

Сведения об авторе:

Очилова Мехринисо Ильхомовна, доктор филологических наук, доцент, Худжандский государственный университет имени Академика Б. Гафурова, Худжанд, Таджикистан.

Автор туралы мәлімет:

Очилова Мехринисо Ильхомовна, филология ғылымдарының докторы, доцент, Академик Б. Гафуров атындағы Худжанд мемлекеттік университеті, Худжанд, Тәжікстан.

Information about author:

Ochilova Mekhriniso Ilhomovna, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Academic B. Gafurova Khujand State University, Khujand, Tajikistan.

Исабек Б.Қ.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты,
Шымкент, Қазақстан
E-mail: barsha73@mail.ru

АКАДЕМИК Р.Б. СҮЛЕЙМЕНОВ – ОТАНДЫҚ ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ КӨРНЕКТІ ӨКІЛІ

Аңдатпа. Мақалада көрнекті ғалым, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің өмірі мен еңбек жолы таныстырылады. Зерттеу жұмысының басты мақсаты – ғалымның тұтас еңбектері таныстырыла отырып, оның отандық тарих ғылымының дамуына зор үлесін, сондай-ақ, ғылымдағы жетістіктерін, атқарған қызметтерін көрсетіп беру. Зерттеу тақырыбының практикалық маңызы – бүгінгі Шығыстану институтының негізін қалаушы ғалымның өмірі мен ғылым жолындағы ерен еңбектерін бағалау, зерееу жүргізіу, әрі нақты ғылыми ізденіс барысында практикалық қолданысқа енгізіу. Зерттеу жұмысының міндеті – академик ғалым Р.Б. Сүлейменовтің Қазақстан тарихының мәселелеріне арналған 200-ден астам үлкенді-кішілі ғылыми еңбектері мен ғылым академиясында, Ш.Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография институтында атқарған ғылыми ұйымдастырушылық қызметтерін аралау, бағалау. Зерттеудің әдісі – ғалымның маңызды-маңызды еңбектерін атаумен бірге оларғы қысқаша тоқталып талдау жасап өту. Және оның архивте сақталған мұраларын яғни қолжазбаларының түпнұсқасын салыстра қарау. Әрі бұл барыста материалдарға сараптау әдістері де қолданылды. Зерттеу нәтижесінің жаңалығы – мұнда мындай бірнеше өзекті түйіндер қаралды: бірінші, Р.Б. Сүлейменовтің өмірі мен ғылымдағы ізденіс іздері жан-жақтылы дерек көздерге сүйеніп толық қарастырылды. Екінші, ғалымның жекелеген зерттеу еңбегіне талдау жасалды.

Кілт сөздер: Р.Б. Сүлейменов, өмір жолы, шығармалары, ғылыми ұйымдастырушылық қызметтері.

Кіріспе

Көрнекті ғалым, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор Рамазан Бимашұлы Сүлейменов отандық тарих ғылымының дамуына зор үлес қосқан ірі тарихшылардың бірі. Бұған, біріншіден Рамазан Бимашұлының Қазақстан тарихының мәселелеріне арналған 200-ден астам үлкенді-кішілі ғылыми еңбектері, екіншіден, Ғылым академиясы мен Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтында атқарған ғылыми ұйымдастырушылық қызметтері дәлел бола алады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақалада ғалымның маңызды-маңызды еңбектерін атаумен бірге оларға қысқаша тоқталып талдау жасап өту. Және оның архивте сақталған мұраларын яғни қолжазбаларының түпнұсқасын салыстра қарау. Әрі бұл барыста материалдарға сараптау әдістері де қолданылды.

Рамазан Бимашұлы Сүлейменов 1931 жылы 17 ақпанда Ақмола қаласында (қазіргі Астана қаласы) дүниеге келген. Рамазан Бимашұлының өмір жолына, тағдырына әсер еткен себеп-салдарлар жиынтығы сан-салалы болып келді. Мәселен, 1930 жылдардағы аштық пен Сталиндік қуғын-сүргін, Ұлы Отан соғысы, 1940-жылдардың екінші жартысы мен 1950

жылдардың басындағы саяси науқандар – ұлтшылдармен, космополиттермен күрес, т.б.с.с. – жас Рамазанның санасына, дүниетанымына, мінез-құлқына үлкен әсер етіп, өркенді істі білімнен іздеді. Сондықтан ол 1951 жылы Қазақ Мемлекеттік Университетінің философия факультетіне оқуға түсіп, 1954 жылы факультеттің таратылуына байланысты тарих факультетіне ауысады. 1956 жылы аталмыш оқу орнын үздік бітірген Р.Б. Сүлейменов Қазақ КСР Ғылым академиясы тарих, археология және этнография институтына аспирант болып қабылданады.

Білім алған жылдарына дөп келген ірі қоғамдық саяси сілкіністер - Сталиннің өлімі, жеке басқа табынушылықпен күрес, оның зардаптарын жоюдың қолға алынылуы, тың игеруге байланысты Қазақстанда туған демографиялық тасқын, заңғар жазушы М.О. Әуезовтің басшылығымен жүргізілген аспиранттық ізденістер – бәрі Р.Б. Сүлейменовтің өміріне үлкен өзгерістер әкелуіне себепші болды.

1959 жылы аспирантураны бітірген Р.Б. Сүлейменов тарих, археология және этнография институтында кіші ғылыми қызметкерлікке қалдырылды [1]. Бұл Рамазан Бимашұлының қазақ мәдениеті тарихының көрнекті зерттеушісіне айналуының алғашқы басқышы еді.

Талқылау

Өркім өз заманының перзенті. Рамазан Бимашұлы да тоқырау заманында орныққан ережелерге, саяси ұстанымдарға, теориялық қағидаларға ашық қарсы келе алмады, заман талабы оны көтермеді. Сондықтан да оның шығармаларында социалистік жүйені дәріптеген, насихаттаған сәттер аз емес. Дегенмен ғалымның ізденістерге толы табиғатында қасаң социалистік идеяларға сәйкес келе бермейтін ойлар әр жерден байқалып қала берді. Сол тылсым қабілет 1985 жылдың көктемінде басталған қайта құру кезінде ерекше байқалды. Бұл тұста Р.Б. Сүлейменов ғылыми және ғылыми ұйымдастырушылық қызметіндегі ең биік баспалдақтарға көтерілді.

Рамазан Бимашұлының нағыз ғылыми-ұйымдастырушылық қызметінің бастау алған уақыты – 1974жыл.

Қазақ КСР Ғылым академиясының тарих, археология және этнография институтында Қазақстанның мәдениеті тарихын зерттеу бөлімін құру қажеттігін тарихшылар қауымы 70 жылдары күн тәртібіне қоя бастаған. Бұл идеяның негізгі бастаушысы, инициаторы мәдениет құрылысы тарихынан танымал маман, тарих ғылымдарының докторы Р.Б. Сүлейменов болатын. Өйткені ол 1961 жылы «1933-1940 жылдардағы Қазақстандағы мәдени құрылыс» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғап, бұдан кейінгі зерттеу жұмыстарына ұлт республикасындағы мәдени прогресстің тарихи тәжірибесі арқау болады. Сонымен бірге оның 1972 жылы жарық көрген «Мәдени революцияның лениндік идеялары және олардың Қазақстанда жүзеге асырылуы» деген докторлық ғылыми монографиясы да Қазақстандағы мәдени құрылыстың жүзеге асуына арналған болатын. Бұл монография бүкіл Одақ бойынша жоғары бағаланып, ол сол жылы осы тақырыпта Мәскеу қаласында докторлық диссертация қорғады.

1973 жылы осы монографиясы үшін Р.Б. Сүлейменов Қазақ КСР Ғылым Академиясының Ш.Ш. Уәлиханов атындағы бірінші дәрежелі сыйлығының иегері атанды.

Соның арқасында Р.Б. Сүлейменовтің алдынан ғылыми-ұйымдастырушылық қызметтің көкжиектері ашылды. Соның нәтижесінде Қазақ КСР Ғылым Академиясы Президиумының 1974 жылғы 28 тамыздағы қаулысымен Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография институтының құрамында Кеңестік Қазақстан мәдениетінің тарихы бөлімі құрылды [2].

Қазақ КСР Ғылым Академиясы Президиумының 1974 жылғы 12 желтоқсандағы № 178 қаулысымен «Кеңестік Қазақстанның мәдениет тарихы» бөлімінің меңгерушісі болып тарих ғылымдарының докторы Рамазан Бимашұлы бекітілді [3].

Жаңа іс жақсылығымен танымал. Ол үшін Рамазан Бимашұлы бөлім құрылған күннен бастап, республикада жүргізілген мәдениет құрылысының мәселелерінің жеткен жетістіктері мен кемшіліктерінің барысын баяндайтын материалдары мен архивтердегі құжаттарды, деректерді саралап, ғылыми өндеп көпшілік қауымға жеткізуге аса көңіл бөлді.

Бөлімнің жұмысын жолға қою мақсатымен Р.Б. Сүлейменов 1920-1930 жылдардағы мәдени процесті бейнелейтін құжаттардың жинақталу ерекшелігі мен қиындығын әрқашан еске салып бағыт беріп отырды. Өйткені, Қазақстандағы жаңа мәдениетті қалыптастырудың алғашқы дәуірдегі тарихы, білім беру ісінің ұйымдастырылуы, мәдени-ағарту мекемелерінің жүйесі, идеологиялық күрес мәселелері, бұл жылдары тек газет-журнал беттерінде мақала түрінде көрініс тапқан болатын.

Рамазан Бимашұлы мәдениет тарихы бөлімін басқара жүріп, республикадағы және республикадан тыс жерлерде өткен ғылыми-теориялық конференцияларға қатысты, мәдениеттану саласы бойынша ғылыми мамандардың қалыптасуына көңіл бөлді.

1970-ші жылдардың екінші жартысында Р. Сүлейменовтың төрағалық етуімен бөлім отырыстарында К. Дәулетова, Л. Ищенко, М. Ерзин, Қ. Жоламанов, С. Ахметова т.б. ізденушілердің кандидаттық және докторлық диссертациялары талқыланды. Мәдениет тарихын зерттейтін жас ғалымдар тобы – Х. Абжанов, Н. Кенжебаев, С. Асанова, Р. Балғозина, С. Әбубәкіровтер іріктеле басталды.

Р. Сүлейменовтың ғылыми ортадағы беделі мен белсенді қызметі арқасында бөлімнің одақтас республикалармен байланысы да жандана бастады. Мәселен КСРО ҒА құрамындағы КСРО тарихы институтынан С.А. Куманев, В. Ермаков, академик М.П. Ким бөліммен байланыстарын нығайта түсті. 1977-1980 жылдары ғалым басқарған бөлім «Орта Азия мен Қазақстандағы халықтардың мәдени прогресінің тәжірибесі» деген ұжымдық монографияны жазуға Тәжікстанның, Түркменстанның, Қырғызстанның, Өзбекстанның тарихшыларымен, филологтарымен, философтарымен пікір ортақтастырды. Жұмыстың үйлестірушісі тәжікстандық тарихшылар болғанымен, олар әрқашан қазақ ғалымымен ақылдасуына тура келді. Монография 1987 жылы «Исторический прогресс социалистических наций» деген атпен Мәскеуден жарық көрді.

Рамазан Бимашұлы өзінің іргелі еңбектерімен әрі Кеңестік Қазақстан мәдениеті тарихы бөлімін ұйымдастырушысы және алғашқы басқарушысы ретінде «республиканың мәдениет тарихы саласындағы болашағы зор ғылыми бағытты және ғылыми мектептің негізін салушы» болып тарихта қалды[4].

Тағы бір ойға алар жай 1970-ші жылдардың аяғына дейінгі Қазақстанда шығыстану мәселелерін тарих ғылымы тұрғысынан зерттейтін арнайы не сектор, бөлім болған жоқ.

Шығыстанулық зерттеулер жүргізудің тәп-тәуір дәстүрі бар Қазақстанға олқылықтың орнын толтыруға бағытталған жаңа бағдардың ұйымдық жағынан қалыптасып, ғылыми-кадрлық потенциалының өркендеуіне жауапкершілік Р.Б. Сүлейменовке жүктелген еді. Бұл үлкен ғалым еңбегінің екінші қыры.

Сонымен, 1979 жылдың наурыз айында Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтында Шығыстану бөлімі ашылды. Құрылған күннен бастап шығыстану бөлімі мен мәдениет тарихы бөлімінің меңгерушілігін Р.Б. Сүлейменов қатар алып жүрді[5]. Тек Қазақ КСР Ғылым Академиясы Президиумының 1980 жылғы 12 маусымдағы № 115 қаулысымен ғана ол мәдениет тарихы бөлімінен босатылып, шығыстану бөлімі меңгерушілігіне біржолата ауыстырылды[6].

Жоғарыда айтқандай, 1970-ші жылдары республиканың шығыстану ғылымы аса өркендемеген еді, өйткені республика жоғары оқу орындары шығыстанушы мамандарды

даярламайтын. Сондықтан бөлім құрамы Ташкент, Душанбе, Ленинград, Владивосток, Мәскеу қалаларындағы арнайы шығыстану мектептерін бітірген мамандармен толықтырылды. Р.Б. Сүлейменов шығыстанушы ғалымдарды өзімізде даярлау ісімен жүйелі түрде шұғылданып, Қазақстанның бұл ғылым тарауын дамытуда маңызды роль атқарады-ау деген талантты жастарды жинап, бағыт беріп өсуіне жәрдемдесті. Мәскеудің, Ленинградтың ғалымдарымен тікелей өзі келісіп, қабілетті деген жас мамандарды аспирантураға, стажировкаға жіберіп, қабылдатты.

Р.Б. Сүлейменов Отандық шығыстанудың хал-жағдайы, міндеттері алдағы кезеңде атқаратын жұмысы туралы бүкілодақтық шығыстанушылардың бас қосқан жиындарында, конференцияларда сөз сөйлеп, оған арналған ғылыми-зерттеу еңбектерді редакциялауға өзі тікелей қатысып отыратын. Осы кезеңнен бастап ғалым еңбектерінің мазмұны мәдениеттанудан гөрі шығыстануға көбірек ойысты, отандық шығыстану тарихнамасына арналған зерттеулер жариялады. Соның нәтижесінде XIX ғасырдағы қазақ халқының тамаша ғалымы, шығыстану ғылымы аспанының «жарқыраған жұлдызы» Шоқан Уәлиханов пен XVIII ғасырда халқымыздың басына ауыр күн туып, жерімізге көз тігушілердің күшейіп ел болып қалу, қалмау мәселесі күн тәртібінде тұрған қиын-қыстау кезеңде тарих сахнасына шығып, елді біріктіріп, жан аямай күрескен ірі тұлға, дипломат, көреген саясаткер Абылай ханға арналған кітаптар жарық көрді [7].

«Абылай есімі тарихымыздың ескерілмей, қалтарыста елеусіз жатқан беттерінің бірі. XIX ғасырдың сонау 60-шы жылдарында Шоқан Уәлиханов жариялаған "Абылай" деп аталатын шағын ғана мақаладан басқа, күні бүгінге дейін бұл кісі жөнінде жазылған бірде-бір зерттеудің болмай келуі өкінішті-ақ», - деп жаза отырып Р.Б. Сүлейменов Кеңестік дәуір кезінде-ақ тайсалмай Абылай хан туралы зерттеуін бастаған еді. Жеке басқа табыну мен әміршіл-әкімшіл жүйе тұсында хандар мен сұлтандардың өмірі мен қызметін зерттеуге тыйым салынғаны белгілі. Соның дәлелі Р.Б. Сүлейменов пен В.А. Моисеевтің «XVIII-ші ғасырдағы Қазақстанның тарихынан» деген кітабы (алғашқы аты «Абылай» болған) жоғары партия органдарындағылар хан Абылайдың атымен аталуы тиіс емес деп есептеп, еңбектің атын өзгертті.

Алғашқы кезеңде шығыстану бөлімінде араб, парсы, түркі тілдерінен маманданған тарихшылардың жоқтығына байланысты ғылыми-зерттеу жұмыстарының негізгі бағыты XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ-қытай қарым-қатынастары мәселесін зерттеуге арналды. Тақырыпты зерттеудің күрделілігі, қажетті материалдардың Алматы қаласы кітапханаларында жоқтығы, қытай деректемелерімен жұмыс істеудің өте қиындығы, қажымай еңбектену мен көп уақытты әрі күш-жігерді талап ететіндігі, бөлім қызметкерлерінің қытай жөнінде шығатын бірде-бір ғылыми журналды ала алмауы қиындықтар туғызып, Рамазан Бимашұлы КСРО ҒА Шығыстану институтының директоры академик Е.М. Примаковпен, осы институт директорының орынбасары КСРО ҒА корреспондент-мүшесі Г.Р. Киммен, КСРО ҒА Қиыр Шығыс институтының директоры КСРО ҒА корреспондент-мүшесі М.И. Сладковскиймен тікелей келіссөздер жүргізіп, жаңадан ашылған шығыстану бөлімін қажетті әдебиеттермен қамтамасыз етіп, жас мамандардың жетекші шығыстану орталықтарында тағылымдамадан өтуіне қол жеткізуі де шүбәсіз шындық [8].

Шығыстану бөлімінің жұмысын алға жылжыту үшін Рамазан Бимашұлы 1981 жылы Қазақ КСР ескерткіштерді қорғау және мәдениет орталық қоғамы Президиумының жанынан құрылған шығыстану секциямен байланысты нығайтуды қолға алды.

1981 жылы 10 қарашада Қазақ КСР тарихи және мәдени ескерткіштерді қорғау қоғамы шығыстану секциясының мәжілісінде алыстағы аудандардағы және шет республикаларда өмірсүрген қазақ халқының тарихы мен мәдениетінен хабар беретін шығыстық қолжазбалардың фотокөшірмесін, микрофильмін түсіріп, зерттейтін археографиялық

экспедиция құрылды. 1981-1983 жылдары Қазақ КСР ҒА Тарих, археология және этнография институты шығыстану бөлімінің қызметкерлері Тарихи және мәдени ескерткіштерді қорғау қоғамының қаржылай қолдауымен Душанбе, Мәскеу, Қазан, Түмен, Тобыл қалаларына археографиялық экспедициялық сапарға барып қайтты. Соның нәтижесінде зерттеулердің деректемелік негізі кеңейді, Қазақ халқының тарихи дамуы, салт-дәстүрі жөніндегі деректердің белгілі бір бөлігі ғылыми айналымға енді. Археографтар тапқан қолжазбалардан орта ғасырлар мен одан кейінгі кезеңдегі Қазақстанның тарихы мен мәдениеті және оның іргелес мемлекеттермен, халықтармен байланысы жөнінде көптеген құнды мәліметтер табылды.

Бөлім жұмысының тағы бір ірі еңбегінің нәтижесі 1984 жылы “Цин империясы мен Қазақстан» атты құжаттар жинағын даярлауды (көлемі 46 б.т.) аяқтауы болып табылды. Жинақ КСРО ҒА Шығыстану институтында (Б.П. Гуревич), КСРО ҒА Қиыр Шығыс институтында (В.С. Мясников) жақсы бағаға ие болды»[9]. Сонымен қатар бөлім жинақтаған құжаттар 1989 жылы Мәскеу қаласында екі том болып "Международные отношения в Центральной Азии XVII-XVIII вв.", Алматыда "Цинская империя и казахские ханства XVIII-XIX вв" (екі бөлімнен тұрады) деген атпен Р.Б. Сүлейменовтің редакциясымен жарық көрді [10].

Осылайша, қысқа мерзім ішінде Қазақстан ғылымының тағы бір іргелі саласы-шығыстану ғылымы калыптасты. Р. Сүлейменовтің іскер ұйымдастырушылық қызметімен Қазақстандық шығыстанушылар Мәскеудегі, Ленинградтағы, Тәшкен мен Душанбедегі, Баку мен Новосибирскідегі әріптестерімен бірігіп күрделі зерттеулерді жүзеге асыруға қолы жетті. Бөлімнің М.Х. Әбусейітова, В.А. Моисеев, К.Ш. Хафизова, Т. Бейсембиев, К. Сыроежкин, А. Сұлтанғалиева, Р. Мұстафина, Ж. Жапбасбаева тәрізді зерттеушілерінің қаламынан туған ғылыми-зерттеулер оқырмандарына жол тапты.

Атақты ғалым басқарған шығыстану бөлімінің табыстары Қазақ КСР ҒА басшылығы тарапынан қолдау тауып, ол 1984 жылы Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институты құрамындағы шығыстану секторы болып қайта құрылып, ол екі бөлімнен тұрды: Шығыстың мәдени мұраларын зерттеу бөлімі (меңгерушісі Р. Сүлейменов), Азияның жапсарлас елдері тарихы бөлімі. Екі бөлімде 24 адам жұмыс істейді[11].

1985 жылдың қарсаңында Қазақ КСР ҒА вице-президенті академик З.А. Ахметовқа жазған іс қағазында Р. Сүлейменов шығыстанулық зерттеулерге жыл сайын 40 б.т. көлемде жоспарлы басылымға рұқсат беруді сұрайды[12].

Бірақ осы 1985 жылы Қазақ КСР ҒА құрамында ұйғыртану институты құрылды да, Азияның жапсарлас елдері тарихы бөлімі соның қарауына беріліп, шығыстың мәдени мұраларын зерттеу бөлімі Қазақстан мәдениеті тарихы бөлімі болып қайта құрылды. Бұл бөлім Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология графия институты құрамына кіріп атақты ғалым өз жұмысын ары қарай жалғастырды.

Зерттеу нәтижелері

1974 жылы Рамазан Бимашұлы мәдениет тарихының көрнекті зерттеушісі ретінде бөлім меңгерушісі қызметіне кіріссе, 1979 жылы шығыстану бөлімін құрғанда өзінің ғылыми- ұйымдастырушылық және шығармашылық қызметінің жаңа бір бағытын бастаған еді. Жұрт мойындаған табыстарға жетуі үшін оған бар болғаны 5-6 жыл ғана қажет болыпты. Осының өзі таланттың кемелдігін, үздіксіз өсу мен талмай ізденістің үстінде жүретінін дәлелдесе керек.

Соғыстан кейінгі жылдарда Отандық тарихты зерттеудің ірі орталығына Тарих, археология және этнография институты айналған еді. Бұл жылдары институт қабырғасында Ә. Марғұлан, Б. Сүлейменов, Х. Аргынбаев, В.Я. Басин, М. Асылбеков, К. Нұрпейісов, Т. Балақаев, О. Исмағұлов тәрізді белді де белгілі ғалымдар еңбек етті. Ширек ғасырдан астам

уақыт бойы институт басшылығында академик А.Н. Нүсіпбеков, оның орынбасары қызметінде Қазақ КСР ҒА корреспондент мүшесі Г.Ф. Дахшлейгер қызмет істеді [13].

Тарих, археология және этнография институтында еңбек жолын 1950-ші жылдар аяғында кіші ғылыми қызметкерден бастаған Рамазан Бимашұлы ширек ғасырдай уақыт өткенде институт басшысына дейін көтерілді.

Қазақ КСР Ғылым Академиясы жалпы жиналыс сессиясының қаулысымен 1985 жылғы 11 сәуірде Қазақ КСР ҒА корреспондент мүшесі Сүлейменов Рамазан Бимашұлы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының директоры болып тағайындалды [14].

Ғалым енді көптеген мәселелермен айналысатын болды: институттың кадрлық потенциалын нығайту, ғылыми-зерттеу жұмыс жоспарының орындалуын қамтамасыз ету, қоғамдық ғылымдар институттарымен іскерлік байланысты нығайту, жарияланымдардың биік ғылыми-теориялық деңгейі үшін күресу т.б.

Жаңа директордың ең алдымен қолға алған шаруасы – тарих, археология және этнография институтындағы бөлімдердің аттары мен ғылыми бағыттарын саралау еді.

Институт құрамы мынадай 12 бөлімнен және бір лабораториядан тұрды: археология, этнография, алғашқы қоғам археологиясы, орта ғасырлар археологиясы, Қазақстанның көне және орта ғасырлар тарихы, шығыстану, Қазақстандағы мәдени және тарихи ескерткіштер мәліметі, Кеңестік Қазақстан тарихнамасы, Қазақстанның Кеңес дәуіріне дейінгі тарихы, Қазақстандағы Октябрь революциясы және азамат соғысы тарихы, Кеңестік Қазақстанның индустриялық дамуы және жұмысшы табы тарихы, Кеңестік Қазақстанның ауыл және шаруа шаруашылығындағы социалистік өзгерістер тарихы бөлімдері, археологиялық технология лабораториясы. Осылайша, бұрынғы социалистік құрылыстың тарихы, коммунистік құрылыстың тарихы деген жалпылама атаулы бөлімдер орнына проблемаларды зерттеуге бағындырылған бөлімдер дүниеге келді.

Тарих ғылымының даму болашағын жақсы түсінген Р.Б. Сүлейменов Қазақ КСР Ғылым академиясының құрамында археология институтын құруға әрекет жасады, тіпті республикалық партия ұйымының алдына мәселе етіп қоюдан тайынған жоқ. Мәселен, 1980-ші жылдардың аяғына қарай Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіне Қазақ КСР ҒА вице-президенті Ж. Әбділдин, институт директоры Р. Сүлейменов, бір топ археологтар мен тарихшылар қол қойып, археология институтын құрудың толғағы әбден жеткенін дәлелдейтін өтініш жасады. Оның негізгі мазмұны-археолог ғалымдардың шоғыры өсіп шықты, рухани және материалдық мәдениет мұраларының жойылып кету қаупі төніп тұр деген еді.

Мәселенің түйіні 1991 жылы шешілді: Ш. Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография институтындағы археологиялық орталық негізінде Ә. Марғұлан атындағы археология институты шаңырақ көтерді [15].

Сонымен бірге Рамазан Бимашұлы Сүлейменов институт директоры болып қызмет істеген жылдары Қазақстанның тарих ғылымын дамытуға арналған халықаралық, бүкілодақтық, республикалық конференцияларды ұйымдастырудың ұйытқысы болды. Есімі институт атына берілген қазақ ғалымы Ш.Ш. Уәлихановтың 150 жылдық мерейтойына арнап Ш.Ш. Уәлиханов шығармашылығының қайта шығуына және оған арнап халықаралық және бүкілодақтық конференциялардың өтуіне күш салды, ғалымның дүниежүзілік ғылымға қосқан бағалы үлесі туралы ғылыми көпшілік қауым алдында сөз сөйлеп, дәлелді баяндамалар жасады. 1985 жылы қыркүйек айының 16-21-ші жұлдызы аралығында Алматы қаласында Қазақ КСР ҒА Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография институтының базасында ЮНЕСКО ұйымы «Орталық Азиядағы орта ғасырлардағы мәдени-тарихи процестер» атты халықаралық конференция өткізді. Конференцияға дайындықтар жасау және өткізу барысындағы ұйымдастыру жұмыстары Ш. Уәлиханов атындағы Тарих,

археология және этнография институтына жүктелді. Ол үшін институтта 30 адамнан тұратын жұмысшы тобы құрылып, оған жетекшілікті Р.Б. Сүлейменов жасады. Конференция жұмысына Орталық Азия аймағына жататын Моңғолия, Үндістан, Иран, Пәкістан, Түркия елдерінен және Америка Құрама Штаттары, Алмания, Венгриядан бұрынғы Кеңес Одағы құрамына кірген Өзбекстан, Тәжікстан, Түркменстан, Қырғызстан, Бурят және Қалмақ АКСР-і өкілдері мен Мәскеу, Ленинград шығыстанушылары келді. Конференция жоғары ғылыми-теориялық деңгейде өтті. Конференцияға қатысушылар ұйымдастыру комитетінің жұмыстарына алғысын айтты. Сондай-ақ, ол 1987 жылы қазан айында Алматыда өткен «Көшпенділер мәдениеті мен ерте дүние цивилизациясының өзара ықпалы» тақырыбындағы кеңес-француз симпозиумының ұйымдастырушысы болды.

Рамазан Бимашұлы институт директоры бола жүріп, сонымен бір мезгілде, 1986 жылғы маусымнан бастап Республика Ғылым академиясының 6 гуманитарлық институтының ғылыми және ғылыми-ұйымдастырушылық қызметін бақылап, бағыт беріп отыратын қоғамдық ғылымдар бөлімінің академик-хатшысы міндетін атқарушы, 1987 жылғы 24 сәуірден бастап Қазақ КСР Ғылым академиясы жалпы жиналысының шешімі мен сайлау қорытындысы бойынша қоғамдық ғылымдар бөлімшесінің академик-хатшысы болып сайланды [16]. Осылайша, Р.Б. Сүлейменов ғылыми қызметінің ең биік сатысына көтерілді.

Р.Б. Сүлейменовтің Институт директоры, кейін қоғамдық ғылымдар бөлімшесінің академик-хатшысы болып тағайындалуы еліміздегі қайта құру науқанымен дөп келді. Мемлекеттер арасындағы темір перде бұзылып, аралас-құралас ұлғая түсті. Бұл да ғалымның тағдыры мен ғылыми-ұйымдастырушылық қызметінен көрініс тауып жатты.

1985 жылы ол шетелдермен достық және мәдени байланыстар қоғамы басқармасының мүшесі, ал 1986 жылы Совет-Қытай достық қоғамы Қазақ бөлімшесі төрағасының орынбасары болып сайланды.

Екі қызметті қатаралып жүру қиын болғандықтан, 1988 жылы маусым айында өз өтініші бойынша Р.Б. Сүлейменов Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институты директоры қызметінен босатылды.

1985 жылы сәуірде басталған қайта құру процесіне байланысты елде жариялылық пен демократияға жол ашыла бастады. Бірақ қоғамдық-саяси ахуалға іргелі өзгерістер орныққанмен кедергілер де аз емес еді. Қоғамдық ғылымдар саласында қордаланып қалған мәселелерді зерттеуге қоғамтанушы ғалымдарға сара жол ашылды деуге әлі ерте болатын. 1986 жылғы желтоқсан оқиғасы «қазақ ұлтшылдарының» әрекеті деп бағаланып, қоғамдық ғылым өкілдерінің зерттеулеріне өз көлеңкесін тигізді, 1930-шы жылдары қуғынға ұшыраған ғалымдар мен ақын-жазушыларды, өнер қайраткерлерін ақтау процесін кейінге қалдыруға тура келді. Дегенмен Р.Б. Сүлейменовтің басшылығымен Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті Комиссиясының Ш. Құдайбердиевтің, А. Байтұрсыновтың, М. Дулатовтың, М. Жұмабаевтың, Ж. Аймауытовтың есімдері мен творчествосын ақтау жөніндегі шешімдерін орындауға үлкен ғылыми ұйымдастырушылық жұмыстар жүргізіліп жатты. Бөлімше қызметкерлеріне аталған қайраткерлердің өмірі мен ғылыми мұрасын зерттеу жөнінде нақты тапсырмалар берілді.

Республика ғылымын дамытуға ерекше еңбек сіңірген Санжар Жағыпарұлы Асфендияровтың есімін халық жадында ұмытылмастай қалуына күш жұмсай отырып Рамазан Бимашұлы 1989 жылы «С.Ж. Асфендияров: уақыт, өмірі мен творчествосы» деген тақырыпта ғылыми-практикалық конференцияны өткізуге үлкен еңбек сіңірді. Осының алдында ғана Р. Сүлейменовтің тікелей араласуымен Қазақстан Үкіметінің қаулысы қабылданып, С. Асфендияров есімі Алматы Мемлекеттік медицина институтына берілген еді.

Қазақ КСР ҒА қоғамдық ғылымдар бөлімшесінің академик хатшысы Р. Сүлейменовтің ғылыми-ұйымдастырушылық қызметі өмірдің басқа салаларын да қамтып жатты. Айталық, 1980-ші жылдар аяғында Сталиндік репрессия құрбандарын ақтау мен әділеттілікті қалпына

келтіру үшін республикада "Әділет" қоғамы құрылды. Р. Сүлейменов осы қоғамның төрағасы орынбасары болды. Қоғамның құрылтай жиналысында бас баяндаманы жасаған ол трагедиялық оқиғаларды қайталамау үшін, шындық пен әділеттілікті нығайту мақсатында жүзеге асыруға тиіс шаралар ұсынды.

Қоғамдық ғылымдар бөлімшесінің академик-хатшысы ретінде Рамазан Бимашұлы Моңғол Халық Республикасы Ғылым академиясы Түркология институтының жетекші ғалымдары, Корей Халық-Демократиялық Республикасы Қоғамдық ғылымдар академиясының ғалымдар делегацияларын, америка ғалым археологтарын, түркологтарын, тарихшыларын қабылдап, ғылыми ынтымақтастық жөнінде келіссөздер жүргізді. 1986 жылы құрамына Қырғызстанның, Өзбекстанның, Қазақстанның ғалымдары, жазушылар мен журналистері кірген делегацияны басқарып Қытайдың Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы ауданына барып қайтты.

Ғалымның жігерлі еңбегі мен іскерлік қабілетінің арқасында 1992 жылы ақпанда Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының төралқасы Ұйғыртану институтының жанынан шығыстану орталығын құру туралы қаулы қабылдады [17]. Орталық жетекшісі болып Р.Б. Сүлейменов тағайындалды. Бірақ оны басқару Рамазан Бимашұлының маңдайына жазылмады, оған мезгілінен бұрын жеткен сұм ажал мүмкіндік бермеді. Ғалым еңбегінің бағасы ретінде Орталыққа 1994 жылы Р.Б. Сүлейменовтің есімі берілген еді. Бұл орталық 1996 жылы Шығыстану институты болып қайта құрылды.

Қорытынды

Қорытындылай айтар болсақ, Р.Б. Сүлейменов ғылыми жұмыстардың ұйымдастырушысы және ғалым болумен бірге ұлағатты ұстаз да бола білді. Оның ғылыми басшылығы мен қамқорлығының арқасында 3 докторлық, 30-ға жуық кандидаттық диссертация жазылып, қорғалды. Бүгінгі күні Рамазан Бимашұлының шәкірті, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі Ханкелді Махмұтұлы Әбжанов ұстаздық жолын жалғастырып, әртүрлі ғылыми мекемелерде қызметін абыроймен атқарып келеді.

Академик Рамазан Бимашұлы Сүлейменов ғылыми және ғылыми-ұйымдастырушылық қызметі арқасында отандық тарих ғылымының дамуына сүбелі үлес қосты.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының (бұдан былай ҚР ҰҒА) мұрағаты. 2-қор, 1 б-л тізбе, 586-іс, 44-парақ.
2. Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясы Тарих және этнология институтының (бұдан былай ҚР ҰҒА ТЭИ) мұрағаты. 11-қор, 1-тізбе, 1118-іс, 5-парақ.
3. Сонда 11-қор, 1-лд тізбе, Іг 319, 114-п.
4. Рамазан Бимашұлы Сүлейменов Алматы «ғылым» 1991. 24-бет.
5. ҚР ҰҒА ТЭИ мұрағаты. 11-қор, 1-лд тізбе, Іг 319, 117-п.
6. ҚР ҰҒА мұрағаты. 2-қор. 1 б-л-тізбе, 586-іс, 84-п.
7. Сүлейменов Р. Б. Моисеев В. А. Шоқан Уәлиханов — шығыстанушы. Алматы, 1985. 112 б; Сүлейменов Р.Б. Моисеев В. А. Из истории Казахстана XVIII века (О внешней и внутренней политике Аблая). - Алма-ата, 1988. С. 142.
8. ҚР ҰҒА мұрағаты. 11-қор, 1-тізбе. 1564-іс. 1481-іс.
9. Сонда, 1488-іс, 6-7 -п.
10. Рамазан Бимашұлы Сүлейменов. - Алматы, 1991. 64-6.
11. ҚР ҰҒА мұрағаты. 11-қор, 1 -тізбе, 1789-іс, 14-п.
12. Сонда, 13-п. Қараңыз: Национальная Академия наук Республики Казахстан. Энциклопедический справочник. Алматы, 1996; Козыбаев И. М.

13. Историография Казахстана: уроки истории. - Алматы, 1990.
 14. ҚР ҰҒА мұрағаты. 2-қор. 1 б-л тізбе. 586 -іс, 88-п.
 15. Вестник АН Каз ССР 1991. -N11.-С.4; Академия Наук Республики Казахстан. Алма-Ата, 1992. - С. 192.
 16. ҚР ҰҒА мұрағаты. 2-қор. 1 б-л тізбе. 586 іс, 94-95 п.
- Об организации Центра востоковедения Академии Наук Республики Казахстан //Вестник АН КазССР. 1992. N 4. С. 15.

References:

1. Archive of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan). Fund 2, list 1 b-l, 586-case, page 44.
 2. Archive of the Institute of History and Ethnology of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Institute of History and Ethnology of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan). Fund 11, list 1, 1118-ic, sheet 5.
 3. Then 11th fund, 1st list, lg 319, item 114.
 4. Ramazan Bimashuly Suleymenov Almaty «Science» 1991. p. 24.
 5. The archive of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Fund 11, 1st list, lg 319, item 117.
 6. Archive of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Fund 2. 1 b-l-list, 586-ic, item 84.
 7. Suleymenov R. B. Moiseev V. A. Shokan Ualikhanov is an orientalist. Almaty, 1985. 112 p.; Suleymenov R. B. Moiseev V. A. Iz istorii of Kazakhstan XVIII century (On external and internal politics Ablaya). - Alma-Ata, 1988. S. 142.
 8. Archive of the National Football Association of the Republic of Kazakhstan. Fund 11, list 1. 1564-ic. 1481-ic.
 9. Then, 1488-ic, 6-7 -p.
 10. Ramazan Bimashuly Suleymenov. - Almaty, 1991. 64-6.
 11. Archive of the National Archives of the Republic of Kazakhstan. Fund 11, list 1, 1789-ic, item 14.
 12. Then, item 13. See: National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Encyclopedic reference book. Almaty, 1996; Kozybaev I. M.
 13. Historiography of Kazakhstan: uroki istorii. -Almaty, 1990.
 14. Archive of the National Football Association of the Republic of Kazakhstan. Fund 2. 1 b-l-list. 586 -ic, item 88.
 15. Vestnik AN Kaz SSR 1991. -N11.-S.4; Akademiya Nauk Respubliki Kazakhstan. Alma-Ata, 1992. - S. 192.
 16. Archive of the National Football Association of the Republic of Kazakhstan. Fund 2. List of 1 pages. 586 ic, 94-95 p.
- About organizations Centera vostokovedeniya Akademii Nauk Respubliki Kazahstan //Vestnik AN KazSSR. 1992. N 4. S. 15.

Исабек Б.К.

Казахстанский государственный педагогический институт, Шымкент, Казахстан
E-mail: barsha73@mail.ru

**АКАДЕМИК Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ**

Аннотация. В статье представлены жизнь и деятельность выдающегося ученого, академика Национальной академии наук Республики Казахстан, доктора исторических наук, профессора Рамазана Бимашулы Сулейменова. Основная цель научно-исследовательской работы – представить все достижения ученого, показать его большой вклад в развитие отечественной исторической науки, а также его научные достижения и заслуги. Практическая значимость темы исследования заключается в том, чтобы оценить жизнь основателя Института востоковедения и его великие труды в области науки, провести анализ и применить его на практике в ходе реальных научных исследований. Задача научно-исследовательской работы – учёный академик Р.Б. Посещение и оценка более 200 больших и малых научных работ Сулейменова по проблемам истории Казахстана и научно-организационных услуг, выполненных им в Академии наук, Институте истории, археологии и этнографии им. Ш. Валиханова. Метод исследования заключается в названии наиболее важных работ ученого и их кратком анализе. И присмотреться к его рукописям, хранящимся в архиве, то есть к оригиналам его рукописей. В процессе также использовались методы анализа материалов. Новизна результатов исследования заключается в том, что здесь было рассмотрено несколько актуальных моментов: первый, жизнь Р.Б. Сулейменова и следы его поисков в науке были подробно рассмотрены, опираясь на исчерпывающие источники. Во-вторых, был проведен анализ отдельных исследовательских работ ученого.

Ключевые слова: Р.Б. Сулейменов, его жизнь, творчество, научно-организационная деятельность.

Isabek B.K.

Kazakhstan State Pedagogical Institute, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: barsha73@mail.ru

ACADEMICIAN R. B. SULEIMENOV – AN OUTSTANDING REPRESENTATIVE OF NATIONAL HISTORICAL SCIENCE

Abstract. The article presents the life and work of an outstanding scientist, academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences, Professor Ramazan Bimashuly Suleimenov. The main goal of the research work is to present all the achievements of the scientist, to show his great contribution to the development of domestic historical science, as well as his scientific achievements and merits. The practical significance of the research topic is to evaluate the life of the founder of the Institute of Oriental Studies and his great works in the field of science, conduct an analysis and apply it in practice in the course of real scientific research. The task of the research work is the scientist academician R.B. Visit and evaluation of more than 200 large and small scientific works of Suleimenov on the problems of the history of Kazakhstan and scientific and organizational services performed by him at the Academy of Sciences, the Institute of History, Archeology and Ethnography. Sh. Valikhanova. The research method consists of naming the most important works of the scientist and briefly analyzing them. And take a closer look at his manuscripts stored in the archive, that is, at the originals of his manuscripts. The process also used materials analysis techniques. The novelty of the research result lies in the fact that several relevant points were taken into account: firstly, R.B. Based on extensive data sources, Suleimenov's life and scientific traces in science were comprehensively examined. Secondly, an analysis of the scientist's individual research activities was carried out.

Key words: R.B. Suleimenov, his life, creativity, scientific and organizational activities.

Автор туралы мәлімет:

Исабек Баршагүл Қашқынқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент, Қазақстан.

Сведения об авторе:

Исабек Баршагуль Кашкиновна, кандидат исторических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный педагогический институт, Шымкент, Казахстан.

Information about autor:

Isabek Barshagul Kashkinovna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, South Kazakhstan State Pedagogical Institute, Shymkent, Kazakhstan.

Шамшәдин К.

Нұр-Мұбарак университеті, Алматы, Қазақстан

E-mail: dr_shams2006@yahoo.com

ҒҰЛАМА МҰБАШШИР-ХАН АТ-ТАРАЗИДЫҢ МҰСЫЛМАН, АРАБ ЕЛДЕРІНІҢ ЖАҒДАЙЫНА ҚАТЫСТЫ ҰСТАНЫМЫ

Аңдатпа. Тарихи Тараз қаласының тумасы Әбу Насыр Мұбашшир-хан ат-Тарази (1896 – 1977) – ірі ислам оқымыстысы, коммунистердің дінсіздік-атеистік ұстанымына қарсы әрі түркі халықтарының кеңестік биліктен азат болуы үшін күрескен саяси қайраткер. Ол 1930 жылдан амалсыз эмиграцияға кетіп, Ауғанстан мен Египетте тұрған кезінде, саяси белсенділік танытумен бірге, том-том кітаптары мен публицистикалық, діни-ислами, әдеби-поэзиялық, эпистолярлық т.б. бағытта ауқымды мұра қалдырды. Мақалада ғұламаның діни-саяси көзқарасы, отаршылдыққа қарсы күрестегі мұсылман, араб елдерінің бірлігінің қажеттігін айтқан ой-пікірлері сараланады. Оның мұсылмандардың сүнниттер мен шиға болып бөлінуін айыптаған, Палестина мәселесі, Алжирдің Франция отаршылдығына қарсы бас көтеруі туралы пікірлері мен дінді насихаттау жолындағы амалдарына нақты мысалдар келтіріледі. Зерттеудің мақсаты-Ғұлам Мұбашшир хан ат-Таразидің мұсылман және араб елдерінің қазіргі жағдайы туралы пікірі, оның осы елдердің алдында тұрған проблемалар мен сын-қатерлерге көзқарасын түсіну, сондай-ақ оларды шешудің мүмкін жолдарын анықтау. Зерттеудің міндеті-автордың негізгі аргументтері мен ұстанымдарын анықтау үшін қазіргі мұсылман және араб елдерімен байланысты Ғұлам Мұбашшир хан ат-Таразидің еңбектері мен сөйлеген сөздерін талдау. Ғұлам Мұбашшир хан ат-Таразидің мұсылман және араб елдерінің жағдайы туралы пікірін зерттеу үшін оның жарияланымдарын, сөйлеген сөздерін, сұхбаттарын және әлеуметтік медиасын талдау, сондай-ақ онымен және осы тақырып бойынша басқа сарапшылармен сұхбат немесе сауалнама жүргізу әдісі қолданылды.

Кілт сөздер: Әбу Насыр Мұбашшир хан ат-Тарази, исламтанушы, коммунизмге қарсы, түркі халықтары, эмиграция, діни-саяси идеялар, мұсылман бірлігі, отаршылдыққа қарсы күрес.

Кіріспе

Әулиеата шаһарының тумасы Әбу Насыр Мұбашшир-хан ат-Тарази (1896 – 1977) – ірі ислам оқымыстысы, коммунистердің дінсіздік-атеистік ұстанымына қарсы ғұмыр бойы ымырасыз қарсыласып өткен тұлға, түбі тамырлас түркі халықтарын **большевиктік тежеусіз диктатуралық биліктің қамытынан құтқаруға, азаттықта** өз қалауынша өмір сүруі үшін арпалысқан көрнекті азамат. Ақтық демі таусылғанша алған бетінен қайтпас қайсар мінезімен Ислам мұратына адал, қалтқысыз қызмет етудің үздік үлгі-өнегесін көрсетті, дін ілімін терең танытуға жан-тәнімен талмай тер төкті.

Оның еркіндік жолындағы күреске араласуы Ташкент пен Әулиеатада ертеректе басталып, кеңестік дәуірдің жүйесінің тәртібіне көндікпей, шетелге қоныс аударғанда да жалғастық тапты. Ауғанстан мен Мысырда эмиграцияда жүргенде Түркістан азаттығы қозғалысының белді, беделді өкіліне айналған. Осы жолда қарулы қимылдан да қаймықпады, тайталаста талай-талай теперіш көріп, небір қиындықтарды бастан кешірді. Зұлматты заманның зауалынан зардап шегіп, қамауда қиналып қамықса да – мұқалмады, сағы сынбады.

Ол дін ғалымы, табанды күрескер, эмигранттардың көшбасшысы, қарымды қаламгер, қара сөзге жүйрік көсемсөзші (публицист), жалынды ақын еді. Артында том-том кітаптары

мен публицистикалық, діни-ислами, әдеби-поэзиялық, эпистолярлық т.б. бағытта ауқымды мұра қалдырды.

Алайда шетелде танылған арда жерлесіміздің есімі мен қызметі тарихи Отанында ұзақ уақыт айтылмай, беймәлім күйінде қағаберіс қалып келді. Күрескердің бұралаңды ғұмыр жолы, сан қырлы еңбектері, күрделі саяси-діни көзқарасы арнайы түрде байыппен сараптауды қажет етеді.

Ат-Тарази өмірін екі кезеңге бөліп қарауға болады. Біріншісі – туған елінде тұрған мезгілі, екіншісі – эмиграциядағы кезі. Осылайша ғұмырының 34 жылын ата жұртында, қалған 47 жылын шетте өткізген.

Еліміз тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін оның қолжазбатанушы, ғалым ұлы Насырулла ат-Тарази туралы көбірек айтылғанымен де, оның арыс әкесінің елеусіз күйде қалып қоюына ең алдымен ғұлама кеңес үкіметінің бітіспес дұшпаны әрі дін адамы болғандықтан ашып зерделеуге, бір жағынан, таласты тақырыпты қозғауға батылдық жетпесе, екінші жағынан, ынта-ықылас та болмағанын жасыра алмаймыз. Оның үстіне еңбектерінің араб, парсы және ескі шағатай (түркі) тілдерінде болуы, әр елде басылуы, қолжазба күйінде сақталуы пайдалануға, ғылыми айналымға қосуға кедергі келтіруде. Осы бір олқылықтың орнын толтыру үшін біз аса көрнекті дін тарланының бастан өткерген арпалысты тар жол, тайғақты тағдыр талайы, салмақты еңбектері жайлы арнайылап кеңірек сөз қозғауға бел байладық. Бәріне уақыт төреші дегендей, оқымысты ғұмырнамасының күнгейлі-көлеңкелі жерлері, тұлғалық келбетін, діни-саяси көзқарас-ұстанымын бүгінгі күнгі азаттық контекстінде әрі ислами құндылықтар талабы тұрғысынан жаңаша лайықты бағалап, бейтаныс деректерге табан тіреп тарқата таразылағанды жөн санаймыз.

Қазақ қоғамының арғы-бергі тарихындағы мұсылмандықтың алатын орны мен көрінісін зерделеуде ғұламалардың өмірін, қызметін мен шығармашылығын зерттеу де маңызға ие. Біз бұл мақаламызда оқымыстының эмиграциядағы кездеріндегі пікірлеріне ғана тоқталмақпыз.

Ғұлама ат-Таразидің алға қойған ұстанымдарының бірі – отаршылдыққа қарсы күрес жолында Араб әлемі мен ислам әлемінің күресі бір ғана ортақ күрес деп есептеген. Осы әрекетті қолдау және бодандық құрсауында қалған елдерін азат ету жолында күресу әрбір мұсылманның қасиетті борышы деп санаған. Ғұлама ат-Тарази осы ұстанымды Ауғанстан мен Үндістанда жазған мақалалары арқылы, түрлі жиындарда сөйлеген сөздерінде, сондай-ақ араб, Мысыр ақпарат құралдарында жариялаған мақалаларында және басқа да жерлерде бас көтеріп жүргендердің алдыңғы легінде болды. Ғалым ат-Тарази бағынышты елдерінен пайда табуды көздеген, өз мақсаттары мен мүдделеріне жету жолында отаршыл елдердің бір-бірінің сойылын соғып, бір-бірімен ауыз жаласқан сыбайластар екендігіне бек сенетін. Ол отаршылдықты түрі мен түсі қандай болса да түбі бір екендігін жырлаған өлең жолдарында да тілге тиек еткен.

Зерттеу әдістері

Бірлік немесе Ислами тұтастық – бұл ғалым ат-Таразидің ең алғашқы ұраны, әрі ол мұсылмандардың әлеуметтік, саяси және экономикалық болсын, барлық мәселелері мен қиыншылықтарын шешіп беретін бірегей шарт деп санады.

Ол мұсылман бауырларын бірлікке және Алланың жігі ажырамас жібінен ұстаудан шақыруға жалықпаған. Ол дәл осы бірлік пен тұтастық мәселесі жайында ғылыми орталарда, Түркістан, ауған, үнді және араб басылымдарында көп ой қозғап, талмай айтып жүрді.

Бұдан кейін ат-Тарази халықтық және отандық көптеген жиын-алқаларға қатысып, олардың бар күш-қуатын біріктіруге, және Отанға, оның жолында құрбан болып, коммунистердің шеңгелінен құтқаруға шын берілген күрескерлердің арасын жарастырып, басын қосудың болды. Ғұлама ат-Тарази Ислам елдерінің үш тілінде маңызды еңбектер

жазды. Онда ол мұсылмандарды сол Исламның сол бастапқы саф күйін жаңғырту жайында көптеген ғибратты, ишара сөздер келтірген. Солардың ішінде «Әскерге барайық, ей, арабтар!» және «Ислам – мәңгілік фитрат діні» атты еңбектерін, «Ядегар-и зендан я асейнейе жаһан» (Түрме естелігі немесе әлем айнасы) атты мәснәуиін ерекше атауға болады. Онда Әбу Насыр соңғы ғасырлардағы мұсылмандардың артта қалуының себептеріне тоқталады. Ол себептер Құран, сүннет, ижмағ, қияс секілді Ислам дінінің басты негіздерінен қол үзгендігінен екендігін айтады. Ғұлама Ислам әлемінің артта қалуының басты себебі – бірлік пен тұтастыққа шақыратын Құран аяттарын амалға асырмағандықтан деп тұжырымдаған. Бұл мәселе Құранның көп аяттарында ескертілген: **«Міне, барлығың сенімі ортақ бір үмбетсіңдер. Ал мен раббыларыңмын! Ендеше, Маған құлшылық етіңдер!»** (Әнбия сүресі, 92-аят), **«Барлығың да Алланың жібіне (дініне) мықтап жабысыңдар және өзара бөлінбеңдер»** (Әл Имран сүресі, 103-аят) және **«Расында, мүминдер шынайы бір-біріне бауыр. Олай болса, бауырларыңның арасын жарастырыңдар, сондай-ақ Алладан қорқыңдар!»** (Хужурат сүресі, 10-аят). Сондай-ақ Пайғамбар хадистерінің іс-жүзінде орындалмауы тілге тиек етіледі. Өйткені хадистер де бірлік пен тұтастыққа ғана шақырады: **«Алланың разылығы үшін екі бауырдың арасын жарастырыңдар!»** және **«Мүминдер бір-біріне бір ғимараттың қаланғаны тастары секілді, бірін-бірі демеп тұрады».**

Ат-Тарази сүнниттер мен шиғалар арасындағы келіспеушілікке тоқталып, мұны барып тұрған үлкен пәлекет деп атайды. Сөйтіп екі жақты Исламды отарлауды көздейтін жаудың бетін қайтаратын дін жолында біртұтас жұдырықтай бірлік пен ынтымақтастыққа қол жеткізіліп, өкпе-келіспеушіліктерді ұмытып, бір-біріне жақындауға шақырады.

1955 жылдың 9 қыркүйегінде «Минбәр уш-шарқ» (Шығыс мінбері) газетінде Каирдегі ирандықтар қоғамының шәһид имам Абдуллаһ әл-Хүсейнидің қазасын еске түсіруге байланысты 27 тамызда шара өткенін, бұған Мысырдағы Иран, Ауғанстан Елшілері тағы басқа мансапты адамдардың қатысқанын тілге тиек етеді. Осы жиында оның сөйлеген сөзінен мұсылмандардың сүннит пен шейіт болып бөлінуге қатысты ұстанымы көрініс тапқан:

«Аллаға, оның Елшісіне (Алланың оған салауаты мен сәлемі болсын) иман келтірген мүміннен шиға не сүннит, араб не араб болмау талап етілмейді. Бұл мұсылмандардың ерекшелікпен бөлінуі олардың арасындағы байланысқа жік салып, сөздерінің бір ауызды шықпауына соқтырып отырған. Мұны мұсылман дұшпандарының мүддесіне қызмет жасайтын мәселе деп түсіну керек, сан ғасырлар бойында әр ислам еліндегі сүннит пен шейіт бауырлардың арасын жарастыруды құп көрген құдіретті Раббымыздың **«Расында, мүминдер бір-біріне шынайы бауыр. Олай болса, бауырларыңның арасын жарастырыңдар»** дегенін уәжіп санаған татуластырушылар болды. Бірақ үлкен өкініштісі бөліну тоқтамады, осы қасіретті бөліну мүминдерді достастырмай отыр... бөліну сүннит жамағаты арасында, шиғалар арасында сақталып, бұл жағдай және басқасы көне ғасырлардан жалғасып келеді. Мұны өз мүддесіне сай түсіндіретіндер де, фанатизмге қатып қалғандар да бар. Олардың қайғыға бой алдырып, қатты берілуді өмір салтына айналдырғандар, екі жақтың әрқайсында да екі тараптың ғұламаларының үкімі бөлінуді жақтамайды. Алайда халықтың ішінде, мұсылман тайпаларында қалып қойған. Мен шиға емеспін, әкем де сүннит, шешем де сүннит, сүнниттік дұрыс тәрбие алғандықтан фанат емеспін, осы үшін Аллаға шүкір айтар едім: **«Хүсейнге деген сүйіспеншілік – әһли бәйітке махаббат һәм Хүсейннің өлтірілуін айыптау».**

Арабтардың өмірінде Палестина мәселесі маңызды орын алды. 1947 жылы қарашада БҰҰ оны екіге бөліп, бір бөлігіне еврейлердің (Израиль), екіншісіне арабтардың (Палестина) мемлекеттерін құру туралы шешім қабылдады. Арабтар бұл шешімді бірден мойындамады. Сол сағатта арабтар соғысты бастады.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Палестина мәселесі ұзақ жылдардан бері тек қана мұсылман әлемін ғана емес, тәуелсіз әлемнің барлығын мазалап келе жатқан мәселе екендігін көрген ғұлама ат-Тарази мұның тек Палестина немесе тек араб әлемінің ғана емес, ол бүкіл Ислам әлемінің ортақ дерті екендігін терең түсінгенін байқаймыз. Оның мына сөздерінен де осыны аңғарамыз: «Яһуди елінің Палестинада төңкеріс жасауға, қала берді өздері бір елді басып алып, онда сионисттік мемлекет құруға құдіреті, мүмкіншілігі жоқ еді. Ақиқатына келгенде мұның барлығы – өз мақсаттары мен мүдделеріне жету жолындағы ұстанымдары әртүрлі болғанымен бір-біріне қолдау көрсетіп отырған отаршыл елдердің әрекеті. Отаршыл елдердің кейбірі яһуди елінің киелі жерлерді басып алып, сионистік жүйелерін құруына жағдай тудырса, енді біреулері яһудилердің Палестина жеріне қоныстанып, халқының саны көбеюіне көмек көрсетті. Кейбірі оларды қару-жарақпен, соғысқа қажеттіліктермен қамтамасыз етті. Одан кейін Біріккен Ұлттар Ұйымы өз кезегінде Палестина мәселесін шешуге кірісіп, барынша әділ түрде қарастыратынын мәлімдеді. Ақырында 1947 жылы Палестинаны қақ бөлуге келісетіні жөнінде қаулысын шығарды.

Осылайша отаршылдық өз дегеніне жетіп, араб елдеріне дұшпан болып сионистік бір мемлекет құрған болды. Алдағы уақытта да дұшпандық, жаугершілік әрекеттерінің жалғасуына жауапкершілік араб әлемінің еншісінде екендігін мойындауымыз керек. Өйткені араб халықтарынан құралған үкіметтер көп, халқының саны көп бола тұра сионистікті жеңуге қолда бар мүмкіншіліктері мен мұрсаттарды жіберіп алды. Шын мәнінде, олар яһуди жаугершілігіне қарсы күреске толық күштері мен мүмкіндіктерін сарп етпеді. Бүгін араб қауымы өз жауапкершіліктерін толық сезіне отырып мойындауға және басқа төнген бәлекетті дұрыстап бағамдауға тиісті. Сондай-ақ өз-өздерін ғана ақтап қоя салмай және сыртқы көріністерге алданбастан ақиқат жолымен күрес майданына шығуға тиісті.

Иә, негізінде Палестина мәселесін шешу тек қана Палестина жайында айту немесе оның босқындарына көмектесумен жүзеге асатын шара емес. Негізінде өздеріне садақамен көмек жасалуы палестиналықтардың арына тиеді, мұны Ислам діні де қош көрмейді, өйткені ол отаршылдардан келіп жатқан көмектер.

Иә, шын мәнінде бұл екі жолмен Палестинаның мәселесін шешу мүмкін емес. Сондай-ақ Біріккен Ұлттар Ұйымы да мұны шеше алмайды. Оның жалғыз ғана шешімі мен дауасы – жиһадтың парыз екендігі жөніндегі ұстанымы сенім санатынан нақты іс-амал санатына көтеру және тыңнан күн тәртібіне қою үшін араб және Ислам перзенттерінің бірігуі.

Өмірлік тәжірибеміз бізге отаршылдар мен олардың ақ етіп көрсетуге тырысқан қылмыстары және жалдамалы қызметкерлері күш-қуатты ғана танитынын, күш-қуаттан ғана қорқатынын және күшке ғана бағынатынын көрсетіп отыр. Олай болса арабтар күш-қуатқа күш-қуатпен жауап қайыруға тиіс және материалдық күш рухани күшпен безендірілмейінше жеке өзі ешқандай мәнге ие емес екендігін ұғынуға тиіс. Олай болса, арабтар бірігіңдер! «Бәрің Алланың жібіне жармасыңдар да, сан-саққа бөлінбеңдер!». Біздің міндетіміз – тек айтып жеткізу».

Зерттеу нәтижелері

Екінші дүние жүзілік соғыстан кейін отаршылдыққа қарсы қозғалыс жаңа серпін алды. 1954 жыл Алжирде тұтанған көтерілістің арты тәуелсіздік үшін 8 жылдық соғысқа ұласты. Осы саяси жағдайды ат-Тарази үнемі қадағалап, өз ұстанымдарын баспасөз бетінде жариялаған.

Ғұлама ат-Тарази Францияның отаршылдығына қарсы Алжир басқөтеруін ерекше белсенділікпен қолдаған. Мұның айғағын Мысырдың «Минбар уш-шарк» (Шығыс мінбері) атты газетінің 1954 жылдың желтоқсан айындағы санында жарық көрген «Алжирдің азаттық

үшін күрескерлерінің әрекеті заңға қарсы ма?» атты мақаласындағы сөздерінен аңғарамыз. Осы мақаласында ғұлама ат-Тарази былай жазды:

«Расында, араб батысындағы өз Отандарының қаһармандары – алжирлік бауырларымыздың күресі бүгінгі ең маңызды жағдайларының бірі. Бұл – ұлты мен жынысы не болса ол болсын, жер бетінің шығысы мен батысындағы әрбір араб пен әрбір мұсылман баласына өте маңызды іс. Бұл хабар Таяу Шығыс елдерінің тұрақтылығына тікелей қатысы бар және араб әлемі мен Ислам әлемінің қамымен жүгіріп жүрген азаматтардың көкейтесті мәселелерінің бірі болуы керек.

Бұл хабарды ол жақта қалай деп атайды деген оймен Франция радиосы каналы арқылы тыңдаған болатынымын. Сөйтсем, олар сол жақтағы отаршылдыққа қарсы азаттық көтерілісін заңға қайшы әрекет, заңға бағынбаушылық деп сипаттап жатыр екен. Иә, олар өздерінің отаршылдық сөздіктерінде жазылғаны бойынша мұны осылай сипаттауда. Өйткені олар ешқандай сынау мен мінеуден қорықпастан, өз мүдделеріне сай келсе, бәрін ақиқат деуден тайынбайды. Бірақ ақиқат олардың сөздіктерінде жазылғандағыдай емес. Өйткені азаттық үшін күресу – жазылмаған заңдылық және отандық асыл борыш. Кез келген білім иесі әрбір туылған бала еркін болып туылатынын жақсы біледі. Оған өзінің анасының жатырына түскен алғашқы күннен бастап табиғи азаттық пен еркіндік беріліп қойған. Кез келген адам үлкен болсын, кіші болсын, түрі мен түсі қандай болса да табиғатында азат, өз Отанында еркін өмір сүруді қалайды. Өзі секілді еркін адамдар арасында, еркін мемлекетте өмір сүргісі келеді. Сондықтан оның табиғатында өз азаттығына шектеу қоятын барлық нәрсеге қарсылық бар. Ол өзіне жаратылысынан берілген тәуелсіздік үшін күресіп, оған қарсы тұрғанның бәріне қарсы тұрады. Алайда азаттыққа ұмтылу бейімділігі тек қана адам баласына тән деп те айта алмаймыз. Егер де жан-жануарлардың қайсы біріне көз қырымызбен болсын қарайтын болсақ, өз өмірінде азаттық үшін күресетінін және өз іс-әрекетіне шектеу қойғандарға қарсы тұратынын байқаймыз.

Міне, бұл – көктен түскен заңдарды қуаттайтын табиғат заңдылығы. Ал адамдардың шығарған заңдары оны жоққа шығаруға емес, киелі борыш деп бекітуге міндетті. Әсіресе, адам баласы өзінің барлық құқықтарын біле бастаған, Ислам елдерінің барлығында Ислам түсінігі барынша орныққан және барлық халықтар маңдай терімен алға басып келе жатқан мынау жиырмасыншы ғасырда, адамдар қалай еркін болып туылған болса, қалай азат болып жаратылған болса, солай өмір сүргісі келері хақ. Дәл осы ойды Біріккен Ұлттар Ұйымына қатысқан өкілі арқылы Франция елі де кезінде қолдаған еді. Алайда бүгін осының бәрін білмейтіндей болып, өзінің ісіне келмейтін ақиқатқа көз жұмып отыр.

Иә, Франция өзіне кеңес берушілердің кеңесіне қанша жерден даналы да шешен сөз айтсаң да еш құлақ асар емес. Отан азаттығы үшін күрескендерді және отарлаушыларға қарсы тұрғандарды заңды бұзушылық деп атаудан қайтпақ емес. Олар Алжирді Францияның бір бөлігі дейді, сондай-ақ араб және Ислам әлемінің, оның ішінде Алжир мәселесін де көтеріп жүрген Мысырмен сөз таластырады. Өйткені бұл жерлердегі бейбіт те тұрақтылығы бар елдерді көре алмайды. Өзінің діні де бір, тілі де бауыр өлкесі Алжир мәселесін қолдағаны үшін Мысырды экономикалық байланысын үзетіндігімен қорқытқысы келеді. Алайда егер олармен барлық араб әлемі экономикалық байланысын үзсе, не боларын ұмытқандай.

Африканың солтүстік батыс бөлігінде орналасқан өзге өлкелер мен Алжир араб жері екендігі бүкіл әлемге мәлім. Өзін мәдениет ошағымын деп есептейтін Франция осыны білмейтін сауатсыз болса, онда дауа жоқ екен. Сондай-ақ Алжирдің азаттығы үшін күресушілер Францияның өзі де мүшесі болып отырған Біріккен Ұлттар Ұйымы тарапынан заңды және дұрыс әрекет деп бекітілген. Бұл Отан азаттығы үшін күресушілер өздерінің табиғи құқықтары мен жарқын келешегі үшін күрескені секілді шайқасқаны – бұл күреске толы әлемдегі барлық ұлттар мен халықтардың қасиетті борышы. Араларында Франция да

бар, отаршыл елдердің өздерінің және адамзаттың ортақ болашағы жайында ойланатын уақыты жетпеді ме? Күйретуші коммунизмнің негіздері жер бетінің шығысы мен батысына шарпып, әлемнің төрт бұрышына, оның ішінде Орта Шығысқа да қауіп тудырып келеді. Отаршыл елдердің өзін алаңдататын коммунизм тез жайылып келеді. Ал соның кеңеюіне мүмкіндік тудырып отырған себептер барынша қанат жайып келеді. Оның таралуына жағдай тудырып отырған себептердің бірі отаршылдық екендігін мойындайтын кез жетпеді ме?

Францияның Премьер-министрі Мендис Франц былай дейді: «Таяу Шығыста жағдай барынша қауіпті, ал Азия бүгінде бүкіл әлемнің қанаған жарасы болып тұр». Сондай-ақ Нью-Йоркқа ресми сапарымен барған кезінде коммунизмнің Францияға тудырар қаупі жайында қойылған сұраққа ол былай деп жауап берді:

«Қазір Францияға іштен де, сырттан да бұл қатер төніп тұр, бірақ мен ішкі қауіптің сыртқы қауіптен әлдеқайда үлкен екендігін көремін».

Алайда Франция Таяу Шығысқа төнген қатер пен Азияның дүниенің қанаған жарасына айналуының себебі – ең әуелі сол отаршылдық екендігін мойындағысы келмейді. Сондай-ақ ішкі қауіпті тудырып отырған сыртқы жағдайлар екендігін, бір жерде болған төңкеріс басқа жерлерде содан өршіп қайталанып жатқандығын көрмей ме?

Мен айтамын: Батыс елдерінің отаршылдығын жалғастырып, өз бодандығындағы халықтардың тәуелсіздік жолындағы адамдық құқығымен санаспауы Ресейдің өзінің қызыл отаршылдық саясатын жалғастыруына жағдай жасап отыр. Әрі бұл отаршылдық күннен-күнге ешқандай қару-жарақ қолданбастан-ақ таралып кете бермек.

Міне, коммунизм бүгінде оның шынайы ақиқатын білмейтін халықтардың санасы мен пікірін жаулау арқылы жер бетіне жайылып келеді. Қазір де Батыс елдерінің және Орта Шығыс елдерінің ешбірі коммунизмнен толықтай ада емес. Оның адамдардың ойы мен санасын өзіне құл ету және билігін орнату үшін жасырын түрде күндіз-түні істеліп жатқан жоспарларынан шет қалған емес. Мұның бәрі Ислам жүйесі мен тәліміне қайшы келетін жаңа демократиялық жүйе орнап келе жатқан елдердің билігін коммунизмге ауыстыру үшін жасауда.

Батыс елдері, оның ішінде Франция да бар, бейбітшілік пен тұрақтылықты көздейтінін алға тартады, алайда өздері ынсапқа келіп, халықтардың азаттық құқығын мойындамайынша, бұл мүмкін емес».

Ат-Таразидің 1955 жылдың 15 шілдесінде «Минбар уш-шарк» (Шығыс мінбері) газетінде жариялаған «Алжир тақырыбына байланысты жиын» атты мақаласында ол Мұсылман жастары қоғамдарының жалпы орталығында Алжир патриоттары қозғалысының шақыруымен қатысқан 1830 жылы 5 шілдеде француз қарулы күштерінің қанды қырғынмен жаулап алуын еске алу жиынындағы әсерімен бөліскен. Сонда айтылған Америка Құрама Штаттарынан көмек сұрау ұсынысына қатысты өз ойын білдіреді: «АҚШ үкіметі (не қандай да Батыс не Шығыс үкіметі) жалындаған отпен шарпығандай, Америка осы елдермен қосылып Израиль мемлекетін құрып, арабтардың көзіне ине қадағандай, мұсылмандардың жүрек тұсынан оқ атқандай Палестинаны қақ жаруға шешім қабылдап, біздің палестиналық бауырларымызды қаңғытқан жоқ па?! Америка(өз одақтасы Ұлыбритания тәрізді) – Мағриб (Батыс) арабтарының мәселесінде екіжүзді ұстанымды қолдап отырған мемлекет, ұлттардың өз тағдырын шешуді қолдаймыз дей тұра Францияның отаршылдығына көз жұма қарайды.

Қорытынды

Шындығына келсек, Америка коммунистерге қарсы күресетін мемлекет емес. Кеңес Одағындағы мұсылмандардың көпшілігі бола тұра азап көріп жатқан Түркістан халқының мәселесіне ешқандай көңіл аударып отырған жоқ. Қазіргі уақытта жеке мүддесі үшін Ресеймен жылы қатынас жасайды. Айтайын дегенім: Ресей жер жүзіне коммунистік қозғалыстың таралуына қолдау жасайды, Батыс пен Шығыстың әр тарапында бүлдіруін

жалғастырып, әлсіз халықтарға қызылдардың билігін таратады. «Біз жаңа әлем жасаймыз» дейтін коммунизм ұстанымын жүзеге асырумен айналысуда» дейді.

Оның араб бірлігін құру әрекеті жайындағы ұстанымына келер болсақ, ол Шығыста Ислам бірлігін құру әрекетінің белсенді мүшесі ретінде мұны да құптады. Өйткені ол мұны Ислам бірлігін құрудың алғашқы және өте маңызды қадамы болады деп сенетін. Мысырдың «әл-Аһрам» газеті (15 наурыз, 1956 ж.) және сол жылдың 25 сәуіріндегі санында мұны жариялады. Сондай-ақ ат-Тарази (10 мамыр, 1956 ж.) Жамал Әбд Насыр, Сауд королі және Шукри әл-Қутили секілді ел басшыларына ораза айтымен құттықтау хатына қоса, олардың бастамасымен құрылғалы жатқан Араб бірлігі ұйымына өзінің толықтай қолдау білдіретіндігін және ол ұйым араб бірлігінен Ислам бірлігіне кеңейіп ұласатындығына өз сенімін білдірген болатын. Сонымен қатар ол Ауғанстан патшасы Мұхаммед Заһир шахқа осы бірлікке мүше болуы жөнінде өз кеңес-насихатын жолдаған еді. 1957 жылдың 24 ақпанында Араб әлемінің Төрттік Одағына өзінің құттықтау хаты мен Ислам бірлігіне шақырған үндеуін жіберіп, Меккеде өтетін бүкіләлемдік Ислам конференциясына шақыру алды. Дәл осындай хаттарды белді ғұлама Абдул-Халиқ Хасунә әл-Әминге және Мысыр Сыртқы істер министрі Мұхаммед Фәузиге жолдады.

Дін оқымыстысы «Дін – насихат» деген ұстанымнан үнемі айнымай, түрлі сәттерді пайдаланып мұсылман және араб елдерінің басшыларына ислам дінін нығайту туралы ұсыныс-ойларын, тілектерін жеткізген. Бір уағыз сөзінде жыл сайын ислам конференциясын ұйымдастыру, Палестинаны азат етуде мұсылман үмметінің ынтымақтастығының қажеттігін айтқан, оның бұл сөзі Мысырдың газетінде басылған. Мұсылман жұрттары анталаған империялардың озбыр, өктемдігіне кіріптар болмас үшін ынтымағы берік, бір ауызды болу қажет деген пікірін ауызша айтумен қатар, басылым беттерінде қайталаудан жалықпаған.

Әдебиет:

1. Әл-Китаб ат-Тазкира ли-надуат ул-аллама Әби-н-Наср Мұбашшир ат-Тарази. Ад-Дирасат аш-шарқия ул-исламия. Қаһира, 1984.
2. Prof. Dr. A. Ahat Andican.Cedidizm'den Hariçte Türkistan Mücadelesi. Istanbul, 2013.
3. Туркстан: мадияһа уа хадарияһа. Талиф: устаз, доктур Насруллаһ Мубашшир ат-Тарази. Қаһира, 2001.
4. Мұбашшир ат-Тарази. Бахс фи таухид ауаил-шухур л араби. Қаһира,1971.
5. Мұбашшир ат-Тарази. Сиям рамадан. Қаһира, 1975.

References:

1. Әл-Kitab at-Tazkira li-naduat ul-allama Әbi-n-Nasr Mұbashshir at-Tarazi. Ad-Dirasat ash-sharqiya ul-islamiya [Al-Dirasat Al-Sharifiya ul-Islamiya]. Kahira, 1984. [in Arabic].
2. Prof. Dr. A. Ahat Andican.Cedidizm'den Hariçte Türkistan Mücadelesi [Turkestan Struggle Outside Jadidism]. Istanbul, 2013. [in Turkish].
3. Turkstan: madiyaha ua hadariyaha. Talif: ustaz, doktor Nasrullah Mubashshir at-Tarazi. Kahira, 2001. [in Arabic].
4. Mubashshir at-Tarazi. Bahs fi tauhid auail-shuhur l arabi. Kahira,1971. [in Arabic].
5. Mubashshir at-Tarazi. Siyam ramadan. Kahira, 1975. [in Arabic].

Шамшадин К.

Университет Нур-Мубарак, Алматы, Казахстан

E-mail: dr_shams2006@yahoo.com

МНЕНИЕ ГУЛАМА МУБАШШИР-ХАНА АТ-ТАРАЗИ О ПОЛОЖЕНИИ МУСУЛЬМАНСКИХ И АРАБСКИХ СТРАН

Аннотация. Уроженец исторического города Тараз – Абу Насыр Мубашшир-хан ат-Тарази (1896-1977) – крупный исламский ученый, противник коммунистического атеизма и политический деятель в борьбе за освобождение тюркских народов от советской власти. После вынужденной эмиграции в 1930 году, за время его проживания в Афганистане и Египте, он проявлял политическую активность и оставил масштабное наследие в виде томов книг публицистического, религиозного и исламского, литературно-поэтического, эпистолярного и т.п. направлений. В статье проведен анализ его идей по религиозно-политической позиции, необходимости единства мусульманских и арабских стран в борьбе против колониализма. Он выражал неодобрение разделению мусульман на суннитов и шиитов, приводятся конкретные примеры по пакистанской проблеме, восстанию Алжира против французской колонизации, способам пропаганды религии. Цель исследования – мнения Гулама Мубашшира-Хана ат-Тарази о текущем положении мусульманских и арабских стран с целью понимания его взглядов на проблемы и вызовы, стоящие перед этими странами, а также выявления возможных путей их решения. Задача исследования – анализ трудов и выступлений Гулама Мубашшира-Хана ат-Тарази, связанных с современными мусульманскими и арабскими странами, для выявления ключевых аргументов и позиций автора. Для исследования мнения Гулама Мубашшира-Хана ат-Тарази о положении мусульманских и арабских стран применен метод анализа его публикаций, выступлений, интервью и социальных медиа, а также провести интервью или опросы с ним и другими экспертами по этой теме.

Ключевые слова: Абу Насыр Мубашшир-хан ат-Тарази, исламский ученый, противник коммунизма, тюркские народы, эмиграция, религиозно-политические идеи, единство мусульман, борьба против колониализма.

Shamshadin K.

Nur Mubarak University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: dr_shams2006@yahoo.com

OPINION OF GULAM MUBASHSHIR KHAN AT-TARAZI ON THE SITUATION OF MUSLIM AND ARAB COUNTRIES

Abstract. A native of the historical city of Taraz, Abu Nasyr Mubashshir Khan at-Tarazi (1896-1977) was a prominent Islamic scholar, an opponent of communist atheism, and a politician in the struggle for the liberation of the Turkic peoples from Soviet rule. After forced emigration in 1930, while living in Afghanistan and Egypt, he showed political activity and left a large-scale legacy in the form of volumes of books of journalistic, religious-Muslim, literary-poetic, epistolary and other directions. The article analyzes his ideas about the religious and political position, the need for the unity of Muslim and Arab countries in the fight against colonialism. He expressed disapproval of the division of Muslims into Sunnis and Shiites, specific examples were given on the Pakistani problem, Algeria's uprising against French colonization, methods of promoting religion. The purpose of the study is the opinions of Ghulam Mubashir Khan al-Tarazi on the current situation of Muslim and Arab countries in order to understand his views on the problems and challenges facing these countries, as well as identify possible ways to solve them. The purpose of the research is to analyze the works and speeches of Ghulam Mubashir Khan at-Tarazi related to modern Muslim and Arab countries in order to identify the key arguments and positions of the author. To study the opinion of Ghulam Mubashir Khan al-Tarazi on the situation of Muslim and Arab countries, the method of analyzing his publications, speeches, interviews and social media was used, as well as to conduct interviews or surveys with him and other experts on this topic.

Key words: Abu Nasir Mubashshir Khan at-Tarazi, Islamic scientist, opponent of communism, Turkic peoples, emigration, religious and political ideas, Muslim unity, struggle against colonialism.

Автор туралы мәлімет:

Шамшәдин Керім, филология ғылымдарының докторы, профессор, Нұр-Мұбарак университеті, Әбу Ханифа ғылыми-зерттеу орталығының директоры, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторе:

Шамшадин Керим, доктор филологических наук, профессор, Университет Нур-Мубарак, директор исследовательского центра Абу Ханифа, Алматы, Казахстан.

Information about autor:

Shamshadin Kerim, Doctor of Philology, Professor, Nur Mubarak University, director of the research center Abu Hanifa , Almaty, Kazakhstan.

Аманжолова Д.А.

Институт российской истории РАН, Москва, Россия

E-mail: amanzholova19@mail.ru

КАЗАХСКАЯ СТЕПЬ В УСЛОВИЯХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ 1917–1920 гг.

Аннотация. Статья посвящена анализу роли казахской элиты в геополитических процессах начала XX века в контексте идей мировой революции. Основная цель исследования заключается в рассмотрении реакции казахской элиты на изменения в геополитической ситуации, идеи мировой революции в их стратегии и взаимодействии с центральной властью в контексте этих идей. Автор статьи использует различные методы исследования, такие как анализ исторических источников (газеты, журналы, статьи, книги), сравнительный анализ, критический анализ и исторический анализ. Основными задачами исследования является проведение комплексного анализа взглядов казахской элиты на геополитические процессы начала XX века и оценка влияния идей мировой революции на их стратегию. Статья вносит ценный вклад в изучение истории Казахстана и Центральной Азии. Она может быть использована исследователями, политиками и широкой общественностью для лучшего понимания сложной динамики начала XX века. Новизна статьи – автор предлагает новый взгляд на некоторые аспекты взаимоотношений казахской элиты с центральной властью. Результаты исследования показывает, что казахская элита играла активную роль в геополитических процессах начала XX века. Идеи мировой революции имели значительное влияние на их стратегию. Взаимодействие казахской элиты с центральной властью было сложным и противоречивым.

Ключевые слова: казахская элита, геополитика, мировая революция, национализм, алашординцы, большевики, Туркестан.

Введение

Начало XX века отмечено более активным вовлечением традиционных обществ России в модернизационные процессы, порождая в их образованных слоях попытки осмыслить и артикулировать новые вызовы, поставить в повестку дня осознание многонародности как естественного воплощения целостности евразийского пространства страны и в то же время потребности внутриэтнической консолидации в интересах адаптации к быстро меняющимся условиям. Для России в ее имперском и советском воплощениях такая культурная сложность всегда была важным фактором тесной взаимосвязи внутренней и внешней политики. Далеко не все народы и их элиты, получив в 1917 г. возможность включиться в политический процесс, смогли заявить о себе как относительно самостоятельные или влиятельные его участники. В Казахской степи осознание этнической целостности отставало от вызовов современности, и даже элита кочевого общества поначалу лишь эпизодически выходила на попытки осмыслить место региона в геополитическом контексте. Это было связано, видимо, с состоянием самого социума на пороге революционных потрясений и его локализацией в политическом пространстве Евразии.

Наибольшая в сравнении со среднеазиатскими народами интегрированность степи в общегосударственное культурное и общественное поле, с одной стороны, подстегивала вовлечение казахской интеллигенции во всероссийские политические процессы, с другой, стимулировала ее представителей к формулированию собственной программы модернизации. Это порождало и определенный интерес к опыту антропологически схожих

народов Азии, среди которых успешным примером служила Япония. Снижение внешнего престижа государства в ходе неудачной войны 1904-1905 гг. неизбежно усиливало критический настрой к его внутренней политике и соблазн увлечения далеким и малознакомым миром побеждавшей в дальневосточном конфликте стороны.

Материалы и методы исследования

Исследование Казахской степи в период с 1917 по 1920 годы в условиях геополитических трансформаций может включать следующие методы и подходы:

Архивные источники: Изучение архивных документов, включая официальные документы, письма, отчеты, протоколы заседаний и т.д., помогает воссоздать обстановку того времени и понять геополитические процессы в регионе.

Исторический анализ: Анализ исторических событий, политических решений и действий ключевых фигур того времени позволяет оценить влияние геополитических факторов на развитие Казахстана и его степных областей.

Этнографические исследования: Изучение этнического состава населения, их культуры, обычаев, образа жизни и экономических особенностей помогает понять влияние геополитических изменений на жизнь обычных людей в степных районах.

Анализ географических данных: Изучение географических особенностей региона, его природных ресурсов, транспортных коммуникаций и демографических характеристик может дать представление о стратегической значимости Казахстана в контексте геополитических трансформаций.

Сравнительный анализ: Сопоставление событий в Казахстане с происходящими в других регионах, особенно в контексте революционных процессов и гражданской войны, помогает выявить уникальные особенности развития Казахстана в этот период и его связь с глобальными геополитическими процессами.

Антропологический подход: Изучение социокультурных изменений, связанных с геополитическими трансформациями, через призму человеческого поведения, менталитета, идентичности и социальных взаимодействий.

Эти методы исследования были использованы как отдельно, так и в комбинации, чтобы получить наиболее полное представление о влиянии геополитических процессов на Казахскую степь в указанный период времени.

Обсуждение

Тема «Казахская степь в условиях геополитических трансформаций 1917–1920 гг.» является предметом исследования историков, этнографов, политологов и других специалистов уже на протяжении длительного времени. Однако степень изученности этой темы может варьироваться в зависимости от конкретных аспектов и методов исследования. Вот несколько факторов, которые могут влиять на степень изученности темы:

Источники и доступ к архивам: Наличие доступа к архивным материалам, как в Казахстане, так и за его пределами, играет ключевую роль в изучении данной темы. Некоторые архивы могут быть недоступны или ограниченно доступны из-за политических или организационных причин.

Научные исследования: Существует значительное количество научных работ, посвященных истории Казахстана, включая его степные районы, в период с 1917 по 1920 годы. Однако, некоторые аспекты этой темы могут быть недостаточно исследованы или требуют дополнительных исследований.

Международное внимание: Интерес мирового сообщества к истории и политике Центральной Азии может также повлиять на степень изученности темы. Исследования,

проводимые международными исследовательскими группами или учеными, могут дополнить существующие знания и пересмотреть прежние теории.

Антропологические исследования: Изучение этнокультурных аспектов жизни населения степных районов Казахстана в период геополитических трансформаций также может быть важным направлением исследований, которые могут быть менее изученными по сравнению с политическими и военными аспектами.

В целом, тема «Казахская степь в условиях геополитических трансформаций 1917–1920 гг.» является активно исследуемой, но, как и любая историческая тема, всегда остается местом для новых открытий, трактовок и дополнительных исследований.

Результаты исследования

Прогресс Запада, подтверждавшийся промышленными и научными достижениями России, оказался гораздо более привлекательным для уже включенных в ее культуру и идентифицировавших себя в качестве сограждан многонациональной страны интеллектуалов. Между тем поликультурное евразийское пространство в результате революции решительно трансформировалось – менялись не только политико-административные, экономические, этносоциальные, культурные, внешние правила жизнедеятельности народов. Происходили сложные и даже трагические перемены в системе этноконфессиональных ценностей, идеологических предпочтений и самих условий развития крупных и небольших общностей (народов, сословий, профессиональных сообществ, творческих и иных страт). Распад огромного государства обернулся жесточайшей гражданской войной, драматической реализацией глобального социального проекта - СССР и перестройкой всей международной системы. Но геополитический статус России даже в условиях транзита власти при доминировании русских как ядра и основы евразийской политики объективно превращал остальные ее народы в объекты международной и внутренней борьбы, несмотря на наличие у них относительно значимой элиты.

В конечном счете, именно те образованные националы, что объединились вокруг Букейханова, играли главную роль идейно-политической жизни казахского общества в начале прошлого столетия, определяли характер и направленность этнополитических процессов в Степи. С началом балканских войн в газете «Казах» выражалась обеспокоенность конфессиональным эгоизмом и опасностью политики европейских стран, жестокостью противников и угрозой мировой войны. Букейханов пишет: «Европейские страны говорят, что они христиане и правы, но на самом деле они ведут себя как волки. ...Наша страна не может не помогать Сербии, родственнику и ученику, которого мы учили в течение сорока лет...». Казахские интеллектуалы не отделяли себя от страны. В 1916 г. лидеры общества призывали: «Соотечественники - русский народ; единоверцы мусульмане, татарский народ, а также другие соседние народы горят в пламени пожара. Нельзя нам оставаться в стороне» (Казах. 1916. 11 августа). Столь расширительное понимание места казахов в меняющемся мире, предложенное элитой, поддерживалось импульсами снизу – слухи стали информационным полем, включавшим массовое сознание в глобальный контекст, где Энвер-паша выступал символом тюркского единства, а далекая Германия – возможным актором военных действий в Туркестане [1]. Продолжавшаяся почти до конца 1918 г. мировая война обозначила опасность турецкого влияния и панисламизма в Степи, но на деле ни в массах, ни среди интеллигенции этот фактор оказался несущественным. Более того, казахский образованный класс проявил гражданскую сознательность и патриотизм, даже выступив против насильственных действий восставшего в 1916 г. населения, призываемого на тыловые работы [2].

В целом Первая мировая война заставила казахскую политическую элиту более внимательно анализировать место своего региона в мире и судьбы народов Евразии в

международном аспекте. Цивилизаторская прогрессистская западная модель, которая считалась образцовой и к которой через русскую культуру они устремляли свои помыслы, обернулась чреватой жестоким насилием, кровавыми межэтническими конфликтами вплоть до геноцида, разрушением национального государства, считавшегося вершиной модернизации. Это стимулировало этноцентристскую ориентацию алашевцев, считавших, что у казахов нет внутреннего социального раскола, правда не избавило их от привязанности западным проектам. В их автономизме отражались полезные цели вестернизации: общее гражданство вне зависимости от религиозной и этнической принадлежности, равенство перед законом, увеличение роли светских организаций, начальное образование и др.

Как считал в 1918 г. один из казахских интеллектуалов, автономия в составе России позволит казахам подобно Швейцарии и США иметь министров, парламент и суд, но действовать на международной арене как одна страна [3]. Букейханов подчеркивал объективную включенность в общероссийский дискурс и подчиненность ему «западных» ориентиров алашевцев: «Мы – западники. В своем стремлении приобщить народ к культуре мы нее смотрим на Восток... Получить культуру мы можем... через Россию, при посредстве русских». Он признавал, что казахские политические силы «составляют часть единой России, что автономные области в концерте мировых держав не могут играть никакой роли, если бы они захотели создать какое-нибудь маленькое сепаратное государство» [4]. Обжитой геополитический ландшафт Евразии, в котором Степь воспринималась как его вполне комфортная органическая часть, удерживал казахских демократов от рискованных попыток перейти к самостоятельным действиям и добиваться независимости. Принужденные лавировать между ведущими игроками на пространстве воюющей страны, они апеллировали к международным и наиболее сильным партнерам, используя их символы и декларации о мировой революции или сердечном согласии и в обратном порядке для выигрыша времени и получения тех или иных дивидендов.

Между традицией, на которой зиждилось казахское общество, и двумя вариантами западнической прогрессистской парадигмы модерна – национализмом и интернационализмом – алашевцы выбрали национализм, сохраняя прочную приверженность общероссийскому политическому пространству не только в качестве граждан единой страны, но и уже в роли одного из субъектов процесса реорганизации государства после распада империи. В 1918 г. в журнале «Абай» М. Ауэзов опубликовал статью «Япония», в которой описал переход восточной страны от закрытости к быстрой модернизации. По его мнению, «в наше время существует масса всевозможных условий для того, чтобы невежественный народ влился в ряды передовых». Он обратил внимание на несколько основных факторов, обеспечивших, по его мнению, впечатливший алашординцев прогресс, – установление – 1) в конце XIX века «в стране установилась справедливая власть. Правительство и народ стали ближе друг к другу, родилось равноправие»; 2) развитие науки, экономики и торговли, стимулированное войной с Китаем 1894 г.; 3) «коллективная сплоченность и солидарность руководителей и специалистов в профессиональной среде. Поставленная кем-то цель становилась общей целью, и эта общая цель в первую очередь не должна была нанести урон укреплению страны»; 4) «запросто установившееся никогда не будет по-настоящему крепким» [5].

В ходе гражданской войны алашординцы так и не смогли стать значимым фактором геополитических баталий. Антисоветские силы стремились использовать их в мобилизации ресурсов на войну. Для большевистской внешнеполитической стратегии признание алашординцами советской власти, последовавшее в результате поражения белых на Урале и в Сибири, было одним из эпизодов в продвижении по своеобразному коридору для мировой революции на колониальном Востоке. При этом т.н. «первобытный коммунизм», отсутствие капитализма и сохранение общинного уклада представлялись весомыми обстоятельствами в

пользу облегченного и даже естественного восприятия ими коммунистических идей. Замнаркомнаца С.С. Пестковский, вскоре ставший председателем ВРК по управлению Киргизским краем, писал в 1919 г.: «Теперь же Туркестану суждено быть воротами из Европы в Азию: из Советской России, теперешнего центра мировой революции, должны вливаться через Туркестан в Азию идеи социального и политического освобождения многострадальных трудовых масс Востока как от туземных, так и от пришлых поработителей. ...Имея за собой мусульман Туркестана, будем иметь Афганистан и Персию, а оттуда откроем путь для нашего воздействия на Индию и Монголию» [6].

Однако эти стратегические замыслы оказались мало связаны с оперативной реальностью. Именно весной-летом 1918 г. Ленин приходит к выводу, что сил на ведение революционной войны нет, надо «отступать, лавировать и выжидать». Сложнейшие коллизии гражданского, межэтнического, социального конфликтов в мультикультурном регионе, где ожесточение 1916 г. сохранялось практически повсеместно, погружали большевиков в тяжелую и почти непредсказуемую борьбу за власть. Не случайно Сталин признавал: «Обстановка Туркестана такая, что в ней кто хочешь голову себе сломит» [7].

Между тем казахской элите в советском проекте представился новый шанс сыграть значимую роль в международном противостоянии. Это было обусловлено активной ролью казахских большевиков в истории советского Туркестана. Инструментальный смысл мировой революции был взят на вооружение председателем Мусбюро Компартии Туркестана Т. Рыскуловым. Не османизм, а тюркизм он представлял символом и целью самоидентификации. Предложение Рыскулова о создании т.н. Тюркской республики и Тюркской компартии породило политический кризис и вынудило центр на дополнительные меры. В январе 1920 г. на объединенном заседании Крайкома, Краймусбюро и Комитета иностранных коммунистов КПТ и представителей Турккомиссии по вопросу об автономии Туркестана развернулась дискуссия о Туркестанской или Тюркской автономии. Ш.З. Элиава, «подробно остановившись на вопросе самоопределения наций здесь, на Кавказе и в России, сделав им сопоставление и оценку в значении мировой революции, говорит, что если зафиксировать полностью заключение тов. Рыскулова, то это будет противоречить духу и мысли нашей коммунистической программы. Не возражая против строительства по условиям быта, тов. Элиава указывает, что в резолюциях мы должны выносить такие решения, которые сближали бы народности и не давали никаких притязаний к республике, причем утверждает, что вопрос о тюркской автономности может затянуть развитие социальной революции среди других народностей». Рыскулов, отстаивая идею Тюркской республики, подчеркнул: «мы войной на Бухару и Афганистан не пойдем, а будем разлагать их идейно», а вот мелкие национальности киргизов, узбеков не должны разъединяться. Звучали предложения использовать самоопределение наций в деле освобождения от европейского давления и мусульманского капитала, чтобы объединение тюркских народов дало возможность нанести удар давлению Западной Европы.

Голощекин недвусмысленно призвал разделить утопические мечтания и реальные возможности: «Надо сначала поставить вопрос: идеал это или необходимость. Идеал – это стремление скрыть границы, уничтожить национальные перегородки, и необходимость – это самоопределение, через которое надо проходить. Если какая нация будет самоопределяться, то мы войной против нее не пойдем. В России эти нации уже определились, и теперь выходит, что пожалуйста в Туркестан. Здесь говорят об уничтожении национального деления и сами же создают это деление. Здесь нет того, чтобы соседи Афганистан и Бухара бросили своих ханов и присоединились к Советской Республике, а скорее наоборот и скорее большой вопрос в том, кто здесь явится притягивающей силой – коммунисты или афганский эмир. Наша задача – ... подвигаться на Восток и Запад».

Рыскулов считал: «...здесь надо создать единую, нераздельную, могучую партию, которая оказала бы влияние на коренное население и сопредельные страны, укрепила бы строительство и т.д.». Недавний меньшевик, глава Ташкентского совета Г.И. Бройдо поддержал его и отметил, что Туркестан следует рассматривать как форпост революции на Востоке. Он заявил: «Если бы Туркестан являлся хвостом в революции, то это не так важно, но он, с точки зрения 3-го Интернационала и мировой революции, является лабораторией, которая изготавливает вещество для воспламенения революции в Персии, Афганистане и Бухаре. Мы, русские, кроме как с ружьем, ничего не сделаем, за это нас называют империалистами. Республика же тюркских народов может сделать иначе» [7].

В итоге резолюция об автономии и Конституции Туркестана по докладу Рыскулова, принятая 3-м краевым мусульманским съездом РКП(б), прямо указывала: «...важной стороной программы Коммунистической партии для достижения своих мировых целей в классовой борьбе является освобождение колоний и полуколоний от империалистического ига, т.е. освобождение угнетенного Востока, каковые цели, главным образом, должна преследовать соприкасающаяся с Востоком авангард мировой революции – Советская Россия через свои федеративные единицы. ... угнетенный Восток стоит на платформе Третьего Интернационала и в борьбе с мировым империализмом является не только его временным союзником, но и в этой борьбе долженствует сыграть решающую роль». Туркестан же объявлялся местом, призванным дать пример всему Востоку. В полном соответствии со стратегией мировой революции Т. Рыскулов включил в резолюцию следующий пункт: «Географическую границу Туркестана в пределах пяти его областей не считать какой-либо замкнутой границей теперь при социалистическом строе, когда не только территориальные границы, но должны быть постепенно уничтожены и границы между нациями, поэтому в состав Тюркской Советской Республики считать возможным прием новых желающих войти в нее членов Республики». Он считал необходимым «провести путем коммунистической агитации идею уничтожения стремления тюркских народностей делиться по существу и по названию».

Мем «мировая революция» стал для группы Рыскулова важным средством внушения центру необходимости своего проекта. Рыскулов и Т. Ходжаев писали Ленину, что их инициатива выгодна для «поднятия авторитета коммунистической партии в глазах соседних народов Востока и учитывая громадную роль, которую должен сыграть ЦК Партии тюркских народов в истории революционного движения Востока». В докладе полномочной делегации Туркестана в ЦК Рыскулов писал в мае 1920 г., что «Советская Россия, ведя одновременно оборонительную борьбу с империализмом при затянувшемся ходе социальной революции на Западе, могла бы гораздо более ускорить темп этой революции путем скорейшего вовлечения в эту борьбу колоний и полуколоний капиталистических держав. ...Советская Россия и западный пролетариат должны всеми силами официально поддерживать это «национально-освободительное движение» и борьбу восточных народов за «независимость», ибо последние содействуют успешности мировой социалистической революции и раскрывают сущность колониальной политики империализма.

Идея мировой революции использовалась как один из базовых аргументов в пользу проекта Рыскулова: «Весь Восток «чутко» прислушивается к тому, что делается в Туркестане».

Накануне 2 конгресса Коминтерна представители Туркестана, Башкирии и Казахстана призывали Ленина: Восток должен «быть членом мировой федерации коммун». Более того, «Индия должна быть освобождена мусульманским пролетариатом при помощи Советской России и обязательно до революции в Лондоне. ...Если революция в Индии будет после революции в Лондоне, то назначаемые английским ЦИК комиссары будут рассматриваться как новые заместители вице-королей. Никаких делений помощи по старым признакам – надо

делить так, как потребует мировая революция». Однако, судя по всему, Ленин относился к взаимосвязи региональных проблем с антиколониальной борьбой на Востоке достаточно прагматично. Как известно, 22 июня на заседании Политбюро в ряду предложений по поводу инициатив туркестанцев он, в частности, отметил: «общей задачей ставить свержение феодализма, но не коммунизм» [7]. В постановлении ничего не говорилось о связи проблем Туркестана с мировой революцией и внешнеполитическими проблемами.

Меж тем Валидов и Рыскулов гораздо активнее вводили фактор мировой революции во внутривосточный дискурс: только «изгнание русских колонизаторов» из Туркестана может помочь мировой революции на Востоке: «нам необходимо взять в свои руки руководящие нити Востока и приложить все усилия к его революционизированию. [...] Разрешит ЦК или нет, но съезд нужно созвать. Т. Рыскулов: Мы проработали 2–3 года, но практически ничего не сделали. 1, 2, 3 конгрессами Интернационала колониальный вопрос ставился, но правильного разрешения не получил. Революции на Западе не было, причина объясняется тем, что Запад зиждется на Востоке, – там все поделено буржуазией».

Выступление Т.Р. Рыскулова на II Всероссийском совещании коммунистов тюркских народов 7 марта 1921 г. также было нацелено на увязку эффекта от реализации конкретных аспектов советской этнополитики в Средней Азии с имиджем РСФСР на Востоке и международным положением. «Мы, тюркские коммунисты, являющиеся более или менее активными среди восточных коммунистов, заинтересованы тем, чтобы вожди мировой революции, руководящие органы мировой революции понимали ту обстановку на Востоке, которая создалась в данный момент. ... Сейчас кемалистская Турция хочет заявить, что не Советская Россия будет возглавлять движение тюркских народов, предводимых ею. И надо признать, что они правы. ... Антанта на Востоке готовит нам обширный план контрреволюционного движения, открывая наши окраины, мы должны быть начеку» [7]. Идеи интернационального братства народов для этого поколения большевиков были органической частью их романтических представлений о неизбежном торжестве социальной справедливости во всем мире и для всех, «кто был ничем» в мире насилия и эксплуатации, как говорилось в партийном гимне «Интернационал».

Заключение

Итак, казахская степь не была полем геополитической борьбы мировых держав. Это обусловило и поведение казахской элиты в транзите Евразии от империи к СССР. Идея мировой революции играла амбивалентную роль в общей и региональной стратегии большевиков. К тому же разные группы большевиков-националов и представителей центральной власти использовали эту стратегическую установку для решения вполне практических задач. Центральная власть гораздо быстрее перешла от революционной романтики к непосредственному государственному строительству, в т.ч. к обеспечению безопасности в границах традиционного пространства Российской империи. С этим связана и эволюция статуса центральноазиатских республик в составе советской федерации. К концу 1920-х гг. понятие «мировая революция» остается в политическом лексиконе большевиков главным образом как некий мобилизующий символ и один из непереносимых мемов советской пропаганды. Азиатские республики превращать в автономии было уже нецелесообразно по международным и внутривосточным соображениям.

Литература:

1. Уяма Т. Восстание, рожденное в войне: влияние первой мировой войны на катаклизм в Центральной Азии в международном контексте // Туркестанское восстание 1916 г.: факты и интерпретации. – М.: ИРИ РАН, 2016. – С. 77-86.

2. Христофоров В. С. Степной край в политическом, экономическом и культурном пространстве Российской империи: взгляд российской контрразведки (1914-1917 годы) // Новая и новейшая история. – 2020. – Вып. 2. – С. 146-156.
3. Ғаббас. Алаш автономиясы. 1918. 22 января // Алаш көсемсөзі. 10 кітап. Сарыарқа. – Алматы, 2011. – С. 79-83.
4. Алаш-Орда. Сб. документов. – Кызыл-Орда: Казиздат, 1929. – 169 с.
5. М. Ауезов. Времен связующая нить // <https://mysl.kazgazeta.kz/news/10397> (дата обращения 20.05. 2021)
6. Пестковский С. Туркестан и мировая революция // Жизнь национальностей. – 1919. – № 20(28).
7. Россия и Центральная Азия. Конец XIX – начало XX века. Сб. документов и материалов. – М.: Новый хронограф, 2017. – 592 с.
8. Моисеев В.А. О военном деле и войнах Джунгарского ханства // Из истории международных отношений в Центральной Азии (Средние века и Новое время). Алма-Ата: Гылым, 1990.
9. Моисеев В. Джунгаро-казахские отношения в XVII–XVIII веках и политика России // Вестник Евразии. 2000. № 2.
10. Моисеев В.А. К вопросу о государственности у казахов накануне и в начальный период присоединения Казахстана к России // Восток (Oriens), 1995. № 4.
11. Мустафина Р.М. Ислам и городская культура на территории Казахстана // Урбанизация и нomaдизм в Центральной Азии, 2004.
12. Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди (Рашидова история) // Материалы по истории казахских ханов XV–XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алма-Ата: Наука, 1969.
13. Набиев Р.Н. Из истории Кокандского ханства (Феодальное хозяйство Худояр-хана). Ташкент: Фан, 1973.
14. Наливкин В. Краткая история Кокандского ханства. Казань, 1886.
15. Неразик Е.Е. Приаралье: некоторые экологические аспекты этнического развития // Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. Вып. II. История и археология. М.: Наука, 1990.
16. Петрухинцев Н.Н. Царствование Анны Иоанновны: формирование внутривосточного курса и судьбы армии и флота. 1730–1735 гг. СПб.: Алетея, 2001. С. 131.
17. Пищулина К.А. Присырдарьинские города и их значение в истории казахов в XV–XVII веках // Казахстан в XV–XVIII веках (Вопросы социально-политической истории). Алма-Аты: Наука, 1969.
18. Пищулина К.А. Юго-Восточный Казахстан в середине XIV–начале XVI веков (вопросы политической и социально-экономической истории). Алма-Ата: Наука, 1977.

References:

1. Ujama T. Vosstanye, rozhdennoe v vojne: vlyjanye pervoj myrovoj vojnyy na kataklyzm v Central'noj Azyy v mezhdunarodnom kontekste [Rebellion Born in War: The Impact of the First World War on the Cataclysm in Central Asia in an International Context] // Turkestanskoe vosstanye 1916 g.: faktyy u ynterpretacyy. – М.: IRH RAS, 2016. – 77-86 p. [in Russian].
2. Hristoforov V. S. Stepoj kraj v polytycheskom, ekonomycheskom y kul'turnom prostranstve Rossyjskoj ymperyy: vzglyad rossyjskoj kontrrazvedky (1914-1917 godyy) [Khristoforov V. S. Steppe region in the political, economic and cultural space of the Russian

- Empire: the view of Russian counterintelligence (1914-1917)] // Новая и новейшая история. – 2020. – Вып. 2. – 146-156 p. [in Russian].
3. Ghabbas. Alash avtonomyjasy. 1918. January 22 [Alash autonomy. 1918. January 22] // Alash kösemsezi. 10 kitap. Saryarka. – Almaty, 2011. – 79-83 p. [in Kazakh].
4. Alash-Orda. Sb. dokumentov. [4. Alash-Horde] – Kzyyl-Orda: Kazyzdat, 1929. – 169 p. [in Russian].
5. M. Auyezov. Vremen svyazuyushchaya nit' // <https://mysl.kazgazeta.kz/news/10397>. (data obrashcheniya 20.05. 2021) [Электронный ресурс] [in Russian].
6. Pestkovskiy S. Turkestan y myrovaya revolyuciya [Pestkovsky S. Turkestan and the World Revolution] // Zhyzn' nacyonal'nostej. – 1919. – № 20(28). [in Russian].
7. Rossyja y Central'naja Azyja. Konec XIX – nachalo XX veka. Sb. dokumentov y materyalov. [Russia and Central Asia. Late XIX - early XX century] – M.: New chronograph, 2017. – 592 p. [in Russian].
8. Moiseev V.A. O voennom dele i voynax Dzhungarskogo xanstva // Iz istorii mezhdunarodny`x otnoshenij v Central`noj Azii (Srednie veka i Novoe vremya). Alma-Ata: Gy`ly`m, 1990. [In Russian].
9. Moiseev V. Dzhungaro-kazaxskie otnosheniya v XVII–XVIII vekax i politika Rossii. Vestnik Evrazii. 2000. № 2. [In Russian].
10. Moiseev V.A. K voprosu o gosudarstvennosti u kazaxov nakanune i v nachal`ny`j period prisoedineniya Kazaxstana k Rossii // Vostok (Oriens), 1995. № 4. [In Russian].
11. Mustafina R.M. Islam i gorodskaya kul`tura na territorii Kazaxstana // Urbanizaciya i nomadizm v Central`noj Azii, 2004. [In Russian].
12. Muxammad Xajdar. Tarix-i Rashidi (Rashidova istoriya) // Materialy` po istorii kazaxskix xanov XV–XVIII vekov (Iz vlecheniya iz persidskix i tyurkskix sochinenij). Alma-Ata: Nauka, 1969. [In Russian].
13. Nabiev R.N. Iz istorii Kokandskogo xanstva (Feodal`noe xozyajstvo Xudoyar-xana). Tashkent: Fan, 1973. [In Russian].
14. Nalivkin V. Kratkaya istoriya Kokandskogo xanstva. Kazan`, 1886. [In Russian].
15. Nerazik E.E. Priaral`e: nekotory`e e`kologicheskie aspekty` e`tnicheskogo razvitiya // Problemy` e`tnogeneza i e`tnicheskoy istorii narodov Srednej Azii i Kazaxstana. Vy`p. II. Istoriya i arxeologiya. M.: Nauka, 1990. [In Russian].
16. Petruxincev N.N. Czarstvovanie Anny` Ioannovny`: formirovanie vnutripoliticheskogo kursa i sud`by` armii i flota. 1730–1735 gg. SPb.: Aleteja, 2001. S. 131. [In Russian].
17. Pishhulina K.A. Prisy`rdar`inskie goroda i ix znachenie v istorii kazaxov v XV–XVII vekax // Kazaxstan v XV–XVIII vekax (Voprosy` social`nopoliticheskoy istorii). Alma-Aty`: Nauka, 1969. [In Russian].
18. Pishhulina K.A. Yugo-Vostochny`j Kazaxstan v seredine XIV–nachale XVI vekov (voprosy` politicheskoy i social`no-e`konomicheskoy istorii). Alma-Ata: Nauka, 1977. [In Russian].

Аманжолова Д.А.

РФА Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей

E-mail: amanzholova19@mail.ru

1917-1920 ЖЫЛДАРДАҒЫ ГЕОСАЯСИ ӨЗГЕРІСТЕР ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫ

Аңдатпа. Мақала әлемдік революция идеялары контекстіндегі ХХ ғасырдың басындағы геосаяси процестердегі қазақ элитасының рөлін талдауға арналған. Зерттеудің негізгі мақсаты-қазақ элитасының геосаяси жағдайдағы өзгерістерге реакциясын, олардың

стратегиясындағы әлемдік революция идеясын және осы идеялар контекстінде орталық билікпен өзара іс-қимылын қарастыру. Мақала авторы тарихи дереккөздерді (газеттер, журналдар, мақалалар, кітаптар) талдау, салыстырмалы талдау, сыни талдау және тарихи талдау сияқты әртүрлі зерттеу әдістерін қолданады. Зерттеудің негізгі міндеттері XX ғасырдың басындағы геосаяси процестерге қазақ элитасының көзқарастарына кешенді талдау жүргізу және әлемдік революция идеяларының олардың стратегиясына әсерін бағалау болып табылады. Мақала Қазақстан мен Орталық Азия тарихын зерттеуге құнды үлес қосады. Оны зерттеушілер, саясаткерлер және жалпы жұртшылық XX ғасырдың басындағы күрделі динамиканы жақсырақ түсіну үшін пайдалана алады. Мақаланың жаңалығы-автор қазақ элитасының орталық билікпен қарым-қатынасының кейбір аспектілеріне жаңа көзқарас ұсынады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, қазақ элитасы XX ғасырдың басындағы геосаяси процестерде белсенді рөл атқарды. Дүниежүзілік революция идеялары олардың стратегиясына айтарлықтай әсер етті. Қазақ элитасының орталық билікпен өзара іс-қимылы күрделі және даулы болды.

Түйін сөздер: қазақ элитасы, геосаясат, әлемдік революция, ұлтшылдық, алашордашылар, большевиктер, Түркістан.

Amanzholova D.A.

Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

E-mail: amanzholova19@mail.ru

THE KAZAKH STEP IN THE CONDITIONS OF GEOPOLITICAL TRANSFORMATIONS 1917-1920

Abstract. The article is devoted to the analysis of the role of the Kazakh elite in the geopolitical processes of the early XX century in the context of the ideas of the world revolution. The main purpose of the study is to examine the reaction of the Kazakh elite to changes in the geopolitical situation, the ideas of the world revolution in their strategy and interaction with the central government in the context of these ideas. The author of the article uses various research methods such as analysis of historical sources (newspapers, magazines, articles, books), comparative analysis, critical analysis and historical analysis. The main objectives of the study are to conduct a comprehensive analysis of the views of the Kazakh elite on the geopolitical processes of the early 20th century and to assess the influence of the ideas of the world revolution on their strategy. The article makes a valuable contribution to the study of the history of Kazakhstan and Central Asia. It can be used by researchers, politicians and the general public to better understand the complex dynamics of the early 20th century. The novelty of the article is that the author offers a new perspective on some aspects of the relationship between the Kazakh elite and the central government. The results of the study show that the Kazakh elite played an active role in the geopolitical processes of the early twentieth century. The ideas of the world revolution had a significant influence on their strategy. The interaction of the Kazakh elite with the central power was complex and contradictory.

Key words: Kazakh elite, geopolitics, world revolution, nationalism, Alashordins, Bolsheviks, Turkestan.

Сведения об авторе:

Аманжолова Дина Ахметжановна, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, Москва, Россия.

Автор туралы мәлімет:

Аманжолова Дина Ахметжанқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РҒА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Мәскеу, Ресей.

Information about author:

Amanzholova Dina Akhmetzhanovna, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Associate of the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia.

¹Кожирова С.Б. ²Мұқашева А.Д.

¹Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

²Назарбаев университеті, Астана, Қазақстан

E-mail: ^{1,2}sbako@yandex.ru

ҚЫТАЙДЫҢ КӨРШІ ЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ

Аңдатпа. Мақалада Қытайдың көрші елдермен стратегиялық мақсаттары мен позициялары талданып, сыртқы саясатты жүргізудегі ерекшеліктері мен озық саяси принциптері зерттелді. Қытайдың Халықаралық аренадағы басты миссиясы-жер бетіндегі бейбітшілікті сақтау және жалпы дамуды қолдау. Ол әрқашан көршілермен бейбіт қатар өмір сүрудің жақтаушысы болды және бұл аспан асты елінің халықаралық қатынастарды құрудағы негізгі қағидасы іспетті. Мақаланың мақсаты – Қытайдың сыртқы елдермен және Қазақстан-Қытай қарым-қатынастарын ынтымақтастықтың аса маңызды салалары бойынша, сондай-ақ екі елдің саяси және экономикалық күн тәртібінің ықпалын ескере отырып талдау. Мақалада «Бір белдеу – бір жол» Қазақстан мен Қытай арасындағы мемлекетаралық қарым-қатынастардың қазіргі құрылымын қалыптастырудағы бетбұрыс кезеңі болғаны айтылады. Еңбектің Қытайтану, Халықаралық қатынастар және саясаттану саласындағы зерттеушілер үшін практикалық маңызы жоғары. Мақаланың әдістемесі келесідей құрылған: зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми жарияланымдарға әдеби шолу жасалды. Атап айтқанда, екіжақты қарым-қатынастарды теориялық негіздеу үшін мемлекетшіл тұжырымдамаларды жиі қолданатын қытай авторларының, сондай-ақ Қытайдың геэкономиялық стратегиясын сыни тұрғыдан түсіну арқылы «Бір белдеу – бір жол» бастамасын бағалайтын ағылшын тілді авторлардың еңбектеріне талдау берілген. Мақалада саяси және экономикалық қатынастар құрылымындағы өзгерістер бойынша Қазақстан мен Қытай арасындағы қарым-қатынас кезеңдері жеке-жеке қарастырылады.

Кілт сөздер: Қытай Халық Республикасы, дипломатия, саяси принциптер, Қазақстан, «Бір белдеу – бір жол» бастамасы.

Кіріспе

Қытай-әлемдегі ең көне мемлекеттердің бірі. Қазіргі күнге дейін өзінің территориясы мен дәстүрін сақтап келе жатқан Қытайдың Халықаралық аренада өзіндік орны бар. Әлем бойынша ең ірі үш мемлекеттің (Қытай, Ресей, АҚШ) қатарына енетін Аспан асты елінің осы үштіктегі ұстанымы өте сенімді көрінеді. Конфуцийшілдікке негізделген ұлттың жалпы философиясы Қытайдың халықаралық қатынастарында өз ізін қалдырды. Қытайлық көзқарасқа сәйкес, халықаралық қатынастар әрқашан мемлекеттің ішкі саясатының бөлігі ретінде қарастырылады. Қытайдағы мемлекеттік идеяларының тағы бір ерекшелігі, олардың пікірінше, Аспан асты елінің соңы жоқ, ол бүкіл әлемді қамтиды. Сондықтан Қытай өзін белгілі бір жаһандық империя, “орталық мемлекет” деп санайды. Қытайдың сыртқы және ішкі саясатының негізі– Қытай центризміне бағытталған. Қытайдың көршілерімен ерекше қарым-қатынасы экономика мен мәдениетке байланысты орнатылды.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Тақырыпты зерттеуде әдістемелік және теория негізіндегі тарихи зерттеу мен ғылыми талдаудың жалпы ғылымдық әдістері қолданылды. Оның ішінде жүйелі-құрылымдық талдаудың маңызы зор, ол қандай да бір дамып келе жатқан құбылысты қажетті құрылымы мен функционалдық маңызы бар белгілі жүйе ретінде қарауға мүмкіндік береді. Сонымен

қатар мақалада нақты-тарихи әдістер: мәселелі, салыстырмалы-тарихи, логикалық, мәселелі-хронологиялық және т.б. әдістер қолданылды. Мақаланы отандық тарих ғылымына тән тарихи, жан-жақтылық, объективті және басқа да дидактикалық, тарихи салыстырмалық және т.б. әдістер құрайды. Ал мақаладағы аталмыш мәселелерді зерттеуде жалпы ғылымдық синтездеумен қатар талдау, дедукция және индукция әдістері қолданылады. Зерттеу кезінде қытайлық, шетелдік зерттеуші ғалымдардың ғылыми еңбектері мен мақалалары, түрлі саяси тұлғалар мен сарап-шылардың берген сұхбаттары мүмкіндігінше қолданылды.

Талқылау

Қытайдың сыртқы саясат тақырыбы Қытайда да, одан тыс жерлерде де ауқымды және жан-жақты зерттеудің тақырыбы болып табылады. Қытай әлемдік саясатта ықпалды рөлі бар ірі ел бола отырып, саясаттану, Халықаралық қатынастар, экономика, тарих және т.б. сияқты әртүрлі салалардағы зерттеушілердің назарын аударады.

Қытайдың сыртқы саясатын зерттеу көптеген тақырыптарды қамтиды, соның ішінде оның көрші елдермен қарым-қатынасы, әлемдік экономикалық және саяси процестерге әсері, стратегиялық амбициясы, аймақтық және Халықаралық ұйымдарға қатысуы және т.б. Бұл зерттеулер Қытайдың нақты саяси әрекеттері мен бастамаларын талдауға, сондай-ақ оның сыртқы саясатының кең тенденциялары мен стратегиялық мақсаттарына бағытталуы мүмкін.

Тақырып негізінен зерттелгенімен, Қытайдың әлемдік істердегі рөлінің қарқынды дамуына, үнемі өзгеріп отыратын геосаяси ортаға және қытайлық басымдықтар мен стратегиялардың эволюциясына байланысты ол әлі де белсенді зерттеу нысаны болып қала береді. Сонымен қатар, ақпарат пен аналитикалық ресурстарға қол жетімділік Қытайдың саяси жүйесінің ерекшеліктеріне және ақпаратты бақылауға байланысты шектеулі болуы мүмкін, бұл әрі қарай зерттеуге және ойлануға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері

Көрші елдермен дипломатия

Қытай Халық Республикасының көрші мемлекеттерге қатысты жаңа саясаты 2013 жылдың аяғында қалыптаса бастады. Қыркүйектің басында Си Цзиньпин Орталық Азияның төрт мемлекетін аралап, Астанада «Жібек жолындағы экономикалық белдеу» құру идеясын алға тартты. Қазан айының басында ол Малайзия мен Индонезияда болып, «XXI ғасырдағы Теңіз жібек жолын» салу идеясын айтты. 24 қазанда Бейжіңде көрші елдермен дипломатиялық жұмыс жөніндегі отырыс өтті, онда Қытайдың көршілеріне қатысты сыртқы саясатының жаңа екпіндері қойылды [1]. Соңғы кездегі барлық сыртқы саяси бастамаларды «бір белдеу, бір жол» («и дай - и лу») тұжырымдамасы біріктірді және ол Қытай Сыртқы істер министрлігінің де, бүкіл үгіт-насихат аппаратының да арсеналына кірді. Бүгінгі таңда дәл осы концепцияны ҚХР-дың жаңа геосаяси концепциясы ретінде қарастыруға болады.

Қытайдың көрші елдермен дипломатияның *стратегиялық мақсаты* келесіні қамтиды:

- «екі жүзжылдық мерейтой» міндеттерін және қытай ұлтының қайта жаңғыруы туралы арманын жүзеге асыру;
- көршілес елдермен қарым-қатынасты жан-жақты дамыту, тату көршілік пен достықты нығайту, өзара тиімді ынтымақтастықты тереңдету;
- Қытай дамуының маңызды стратегиялық мүмкіндіктерін сақтау және пайдалану, ұлттық егемендікті, қауіпсіздік пен даму мүдделерін қорғау;
- көрші елдер мен Қытай арасындағы саяси қарым-қатынастарды достыққа айналдыруға, экономикалық байланыстарды нығайтуға, қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықты тереңдетуге, гуманитарлық және мәдени алмасуларды тығыздауға күш салу.

Бұл жұмысты ретке келтіру үшін ішкі және сыртқы мүдделерді ұстанған жөн. Ішкі мүддеге «екі жүзжылдық мерейтойының» мақсатына жету және қытай ұлтының ұлы жаңғыруы туралы арманын жүзеге асыру жатады. Ал сыртқы мүдделер қатарынан Қытай тұрақтылығын мен дамуын сақтап, реформаларын жүргізу үшін сырттан қолайлы жағдай жасау, елдің ұлттық егемендігін, қауіпсіздігі пен даму мүдделерін қорғау, әлемде бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау және ортақ дамуға ықпалын келтіруді атап өтуге болады. Бұл міндетті жүзеге асыру стратегиясының негізі аймақ елдерімен өзара осалдықтың, өзара тәуелділіктің және өзара тиімділіктің тиімді тетіктерін құру болып табылады. Бұған қол жеткізу үшін ҚХР барлық дерлік салаларда, атап айтқанда, экономика, әскери-саяси, мәдени, білім беру және басқа салаларда аймақ елдерімен байланыстарды тереңдету мен кеңейтуге өзінің бір күш-жігерін салады.

Көрші елдермен дипломатиялық қарым-қатынастарды дамытудың негізгі бағыты – «көршілермен достық қарым-қатынастарды сақтап, оларға серіктес ретінде қарау», «жақындық, шынайылық, өзара тиімділік және инклюзивтілік» (цин, чэн, хуи, рон) тұжырымдамаларын қамтитын «тату көршілік пен ортақ игілікке қол жеткізу» ұғымын ұстану. Осы саяси ұстанымын білдіретін төрт иероглифтің бай мағыналық палитрасы бар және олардың түсініктемесі ежелгі Қытайдың идеялық мұрасымен ұштасады.

Жақындық (*цин*) «туыстықты» да білдіреді. Конфуций мәдениетінде ата-анаға деген сүйіспеншіліктің ең жоғары дәрежесі адамзаттың жалпы адамзаттық қасиетінің (геп) негізі болды. Бұл жағдайда адам «цин» сезімін барлық адамдарға және бүкіл әлемге тарата алатын. Қытайдың көршілерімен қарым-қатынасында бағдарлама нұсқаулығына «жақындық пен байланыстылықты» енгізу дәстүрлі мәдениеттің ішкі логикасына бағынады. Бұл өз руы мен патшалығының шегінен тыс «цин» саласының біртіндеп кеңеюін талап етеді.

Қытай дәстүріндегі шынайылық (*чэн*) сенімнен (*синь*) ажырағысыз. Бұл өз кезегінде классикалық конфуцийшілдіктің моральдық тіректерінің біріне айналған. Сыртқы саясатта қолданылған бұл идея көршілермен қарым-қатынаста шынайы көзқарасты қолдануға ұмтылуды көрсетеді. Бұл олардың сеніміне ие болу үмітімен жасалады.

Дәстүрлі мәдениеттегі өзара тиімділік (*хуи*) билеушінің өз халқына «мейірімі» және «ізгі ісінің» синониміне айналды. Ал жұрттың өз тарапынан билеушісіне сенімділігін білдіруі оның моральдық борышы ретінде саналды.

Ежелгі Қытайда инклюзивтілік (*жун*) заттардың әртүрлілігі мен арасындағы айырмашылықтарына қарамастан оларды бірдей құрметтей білу даналығын білдіреді. Бұл идея әртүрлі өркениеттер мен мәдениеттердің құндылығын растайтын қазіргі Қытай саясатына сәйкес келеді [2].

Көрші елдермен дипломатиялық қарым-қатынастың негізгі міндеттері:

– тату көршілік пен достықты сақтауға және қажет болған жағдайда өзара көмек көрсетуге;

– өзара теңдікті ілгерілеу және өзгелерді құрметтеу; жиі кездесулер өткізу; халықтардың көңілінен шығатын нәрселерге назар аудару; көршілес елдердің Қытайға жылы жүзбен қарап, оны қолдауына қол жеткізу, өзара тартымдылықты арттыру;

– көрші елдермен ізгі ниетпен араласу, жаңа достар мен серіктестерді табуға тырысу;

– көрші елдер Қытай дамуынан пайда көріп, ал Қытай көршілес елдердің бірлескен дамуының пайдасын көре алатындай өзара тиімді ынтымақтастықты жүзеге асыру, «ортақ мүдде желілерін» құру, тараптар мүдделерінің интеграциясын жоғары деңгейге дейін көтеру;

– өзара тиімділік қағидасына сәйкес ынтымақтастықты жүзеге асырып, жақынырақ «ортақ мүдде желілерін» құрып, тараптардың мүдделерінің интеграциясын жоғары деңгейге көтеру, көрші елдер Қытайдың дамуынан көбірек пайда көреді, ал Қытай пайда көреді және көршілес елдердің бірлескен дамуының пайдасын көру;

– көршілес елдермен қарым-қатынаста инклюзивтілікті насихаттау, Азия-Тынық мұхиты аймағындағы бірлескен дамуды нығайту, аймақтағы ынтымақтастықты ілгерілетуде барынша ашық және белсенді болу;

– салыстырмалы артықшылықтарды тиімді пайдалану, стратегиялық сәйкестік нүктелерін анықтау, соның негізінде көршілес елдермен өзара тиімді ынтымақтастықты тереңдету, аймақтық экономикалық ынтымақтастыққа белсенді қатысу;

– ХХІ ғасырдағы Жібек жолы мен Теңіз Жібек жолының экономикалық белдеуін құру үшін өзара тиімді ықпалдасуға мүмкіндік беретін біртұтас инфрақұрылымды жылдам құру үшін барлық мүдделі елдердің күш-жігерін біріктіру;

– қаржы саласындағы өңірлік ынтымақтастықты тұрақты түрде тереңдету, Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкін құруға белсенді түрде дайындалу, аймақтық қаржылық қауіпсіздік жүйесін жақсарту;

– шекаралас аймақтардың сыртқы ашықтығын кеңейту қарқынын жеделдетіп, олардың көршілес елдермен өзара тиімді ынтымақтастығын тереңдету;

– өңірлік қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықты ілгерілету; көрші елдерде бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуге ұмтылу; өзара сенім, өзара тиімділік, теңдік және үйлестіру қағидаттарына негізделген қауіпсіздіктің жаңа тұжырымдамасын ұстану;

– гуманитарлық және мәдени қатынастарды жан-жақты дамыту, туризм, ғылым және білім, көршілес өңірлер арасындағы ынтымақтастық секілді салаларда достық байланыстарды тереңдету;

– Қытай «жұмсақ күшінің» ықпалын кеңейту, сол үшін «қытай арманын көршілес елдер халықтарының жақсы өмірге ұмтылысымен және аймақтық даму перспективаларымен үйлестіру».

Жоғарыда аталған тезистердің көпшілігі жаңалық болмаса да, олардың көршілес елдермен қарым-қатынаста бірінші рет белгіленуі Қытайдың көрші елдермен қарым-қатынасын жаңа деңгейге көтеруге ұмтылысын көрсетеді. Бұл саясатта жаңадан қойылған келесі екіпіндер байқалады:

– өзара тиімділікке, ортақ табысқа және ортақ дамуға қол жеткізу қажеттілігін атап көрсетуі;

– жақындық, шынайылық, өзара тиімділік және инклюзивтілік сияқты ұғымдарды атап көрсетуі;

– көршілес елдермен «ортақ тағдыр» және «ортақ мүдде» қоғамдастығын құруға мән беруі;

– Қытай мен көршілес елдер арасындағы дипломатиялық қатынастардың негізгі бағыты ретінде «бейбітшілік дипломатиясының» атап өтілуі;

– жан-жақтылық, әмбебаптық және ынтымақтастық қағидаттарына негізделген қауіпсіздіктің жаңа тұжырымдамасының бастамасы;

– ХХІ ғасырдағы Жібек жолы мен Теңіз жібек жолының экономикалық белдеуін құру бастамасы.

Жоғарыдағы шолу Си Цзиньпин Қытайдың сыртқы саясатын түбегейлі жаңартқанын көрсетеді. «Қытай бейбіт даму жолын жалғастырады» деген негізгі тезис сақталса да, «Қытай өзінің заңды құқықтарынан ешбір жағдайда бас тартпайды, ешбір жағдайда елдің басты мүдделерін құрбандыққа шалмайды» деген өте маңызды толықтыру енгізілді. Бұл Қытайдың «бесінші буын» басшылығы халықаралық істерге белсендірек араласу бағытын ұстанғанын білдіреді. Бұл бағыт «жұмсақ күшке» көбірек көңіл бөлгенімен, қатаңырақ сыртқы саясатқа бағдарланған болды [3].

Қытай дипломатиясында географиялық шектеулер жоқ, ол негізінен көршілес елдермен жұмыс істеуге бағытталған. Сонымен қатар, бұл дипломатияның негізгі шарты көрші елдердің өз

қауіпсіздігінде сенімді болуы, олардың дамуына көмектесу және олармен достық және серіктестік қатынастар орнату. Дәл осы тезисті ҚКП мен ҚХР-ның қазіргі басшылығы жариялап отыр.

«Бесінші буын» басшыларының жаңа сыртқы саяси тезисі келесідей: «Қытай экономикалық дамудағы табыстарын бөлісуге дайын», көрші елдер Қытайдың дамуынан пайда табуы керек, ал Қытай көрші елдермен бірлескен дамудан пайда тауып, олардың қолдауын алуы керек. Осы мақсатқа жету үшін Қытай көршілерімен еркін сауда аймақтарын құруды тездетіп, сауда мен инвестицияны кеңейтуді және аймақтық экономикалық интеграцияның жаңа үлгісін құруды ұсынып отыр. Орталық Азия аймағына осындай үлгі ретінде Жібек жолында экономикалық белдеу құру бастамасы ұсынылып отыр.

Қытай өзін аймақтық қана емес, жаһандық «жауапты держава» ретінде көрсете бастады. Ол халықаралық аренадағы ағымды «ойын ережелерін» өзгертуге мүдделі екенін білдіріп, ережелерге өз көзқарасын білдіруде. Әмбебаптық, жан-жақтылық, өзара әрекеттестік және тұрақтылық қағидаттарына негізделген Қытай қауіпсіздік тұжырымдамасы осы бағыттағы алғашқы қадам ғана. Қытайдың көрші елдерге қатысты (және жалпы әлемге қатысты) мақсаты – «тағдыры ортақ адамзаттың» қалыптасуына ықпал ету [4].

Қазақстан-Қытай қатынастары

Қазақстан Қытайдың аймаққа қызығушылығын өзінің әлеуметтік-экономикалық дамуының игілігіне пайдаланғаны жөн. Қытаймен ынтымақтастықтың баламасы жоқ. Дегенмен бұл ынтымақтастық өзара тиімді негізде құрылып, аймақ мемлекеттерінің өзін-өзі нығайту мақсатына қызмет етуі керек.

Қазақстан Республикасының 2020-2030 жылдарға арналған Сыртқы саясат тұжырымдамасына сәйкес өңірлік және көпжақты дипломатия саласындағы негізгі басымдықтардың бірі Қытай Халық Республикасымен жан-жақты стратегиялық әріптестікті одан әрі дамыту болып табылады.

Қазақстан Республикасы мен Қытай арасындағы екіжақты қарым-қатынастың жаңа кезеңі өз санауын 2013 жылдан бастап алады. Бұл кезде Қытайда Си Цзиньпин билікке келіп, Қазақстанда «Бір белдеу, бір жол» бастамасы (BRI) жарияланған болатын. [5]. Сол жылы 2020 жылға дейінгі сауда-экономикалық ынтымақтастықты орта және ұзақ мерзімді дамыту бағдарламасы, газды сұйылту зауытын салу және пайдалану туралы келісімі, дипломатиялық өкілдіктер ғимараттарының құрылысына өзара жер учаскелерін беру туралы келісімі қабылданды.

2019 жылы Қ-Ж. Тоқаев Қазақстан Президенті болып сайланды. Ол сол жылы Қытайға мемлекеттік сапармен барып, кең ауқымды келісімдерге қол қойды [6]. Қабылданған келісімдер қатарында: Макаомен визалық талаптардан өзара босату туралы келісім; Азаматтық әуе кемелерін авиациялық іздестіру және құтқару саласындағы ынтымақтастық туралы келісім; Әскери-техникалық ынтымақтастық туралы келісім; Қазақстанға тікелей инвестициялар салуды жүзеге асыратын Қытай-Қазақстан өндірістік қуаттарының ынтымақтастығы қоры кірісінің жекелеген түрлерін салық салудан босату туралы келісім және т.б.

Қытайдың жаһандық ынтымақтастықты дамытуға және Жібек жолы дәстүрлерін жаңғыртуға бағытталған «Бір белдеу, бір жол» бастамасы оның Қазақстанға қатысты саясатының іргелі векторларының бірі болып табылады. BRI халықаралық қатынастар жүйесіндегі бірегей прецедент болып табылады. Бастама Қытайдың инвестицияларды ұлғайту арқылы «тыс шығу» экономикалық стратегиясының жаңа кезеңі және әлемдік экономикаға қосылуы ретінде қарастырылады. «Ортақ тағдырлар қауымдастығын» құру бастамасының да маңызды зор. Екіжақты ынтымақтастық міндеттерінің қатарында: бірін-бірі толықтыру, сауда қоржынын кеңейту және БББЖ шеңберіндегі табысты көбейту үшін екі елдің экономикалық саясатын үндестіру қажет. ҚХР-мен БББЖ аясында ынтымақтасудың

арқасында Қазақстан дүниежүзілік мұхитқа шығу мүмкіндігіне ие. Қазақстан арқылы өтетін барлық көліктік-логистикалық желілер экономикалық дамудың әлеуетіне ие.

Екіжақты қарым-қатынас түрлі салаларда жүйелі түрде кеңейіп келеді. Экономикалық өзара толықтыру бірлескен жобаларға толықтық береді және ұзақ мерзімді перспективада достық серіктестік құруға сенімді нығайтады. Алдағы жылдарда Корея мен ҚХР ынтымақтастығы жаңа халықаралық контексте дамитын болады, ал пандемия көптеген процестерді жеделдетіп, бұрын басымдық берілмеген салаларды алға шығарды. Қазіргі кезеңде Қазақстан мен Қытайдың алдында пандемиядан кейін ел экономикаларын қалпына келтіру, халықтың әл-ауқатын арттыру және елдерді жан-жақты жаңғырту бойынша жаңа ауқымды міндеттер тұр. Қытай күрделі экономикалық жағдайда өз капиталын инвестициялауды ұсына отырып, Орталық Азиядағы бейресми көшбасшының орнын алуға ұмтылып келеді. Сонымен қатар, сауда-экономикалық қатынастардың дамуына өзара есеп айырысуда ұлттық валюталарды пайдалану ықпал етеді. Қытай сыртқы саясатының сараптамасы ел билігінің аймақтық және жаһандық ауқымдағы қауіп-қатерлерді бірлесіп шешуге дайындығы тұрғысынан Қазақстанға қатысты ниеттерінің шынайылығына күмән келтірмейді. Бейжің тату көршілік пен өзара сенім рухындағы өзі ұсынған доктриналар, тұжырымдамалар мен стратегияларды сақтап келеді. Бұл Қытайдың Қазақстан бағытындағы сыртқы саясатын болжамды әрі тұрақты етеді.

Пандемия кесірінен бетпе-бет дипломатиялық кездесулер ұйымдастыруға қойылған шектеулерден ҚХР жоғары басшылығы шетелдік серіктестермен өз мүдделерін ілгерілету үшін онлайн платформаларды белсенді түрде пайдаланды. Атап айтқанда, 2020 жылғы 16 маусымда алты елдің сыртқы істер министрлерінің басын қосқан Орталық Азия-Қытай диалогы (C+C5) бейнеконференция режимінде өтті. Кездесу барысында Қытай тарапы аймақ елдерінен келетін жоғары сапалы ауыл шаруашылық өнім көлемдерін ұлғайтуға, сондай-ақ IT-технологиялар мен цифрлық экономика салаларындағы ынтымақтастықты дамытуға қызығушылық танытып, болашақтағы басымдықтарды белгіледі.

Осылайша, 2020 жылдың соңында пандемияның жағымсыз салдарын еңсерген санаулы мемлекеттердің бірі Қытай болғанын ескерсек, дәл Қытаймен ынтымақтастықты одан әрі дамыту тиімдірек көрінеді. Бірақ бұл ынтымақтастық көмірсутектер экспорттау сияқты дәстүрлі салалардан пандемия кезінде өзектілігін арттырған ауыл шаруашылық саласына ығыстырылуы тиіс. Өйткені пандемия кезінде тек азық-түлік дүкендері ғана жұмысын жалғастырып, азық-түлікке онсыз да жоғары сұраныстың артуына ықпал етті. Бұған қоса, аймақ елдерінің ауыл шаруашылық өнімдері экологиялық таза болып саналады және Қытайда жоғары сұранысқа ие [7].

Пандемия кезінде цифрлық даму мәселелерінің өзектілігі артқанда 2020 жылы Қазақстан ҚХР Үкіметінің суперкомпьютерді ұсынуы жөніндегі ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды. Бұл суперкомпьютер көптеген мәселелерді шешу үшін әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ға берілді [8]. Пандемия жағдайында цифрлық экономика, интернет пен логистикалық орталықтардың құрылысын жеделдету Қытай мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастықтың перспективалы бағыттары ретінде қарастырылуда.

Цифрлық экономикаға келетін болсақ, 2018 жылы оның Қазақстандағы көлемі 578 миллион долларға жетті, ал электрондық коммерция транзакцияларының көлемі 700 миллион доллардан асты, бұл 2017 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 50 пайызға көп және бөлшек сауда көлемінің 3 пайызын құрайды. [9]. Бұл ретте сатып алулар саны 40,5 миллионға дейін өсті, белсенді сатып алушылардың саны 3,2 миллион адамға дейін жетті. Бұл саланы ынталандыру үшін 2019 жылы электронды коммерцияны дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған Жол картасы әзірленді, оның мақсаты – 2025 жылға қарай электрондық коммерцияның үлесін 2,9%-дан 5%-ға дейін арттыру [10]. Сонымен қатар, пандемия кезінде контактісіз сатып алуды ілгерілетуге байланысты 2020 жылдың бірінші жарты жылдығының

қорытындысы бойынша Қазақстандағы электронды коммерцияның үлесі 9,4%-ға жетті. Осыған байланысты бұл мақсатты көрсеткіш 2025 жылға қарай 15%-ға дейін артуы мүмкін [11].

Көптеген елдердегідей, Қазақстанда індеттің салдарын жеңілдету үшін оқу процесі қашықтағы форматқа көшірілді. Тәжірибе көрсеткендей, 2,5 миллионнан астам студентті қашықтықтан оқытуды ұйымдастыруға Қазақстанның өз мүмкіндіктері жеткіліксіз [12]. Әлеуметтік қашықтықты сақтау қажеттілігінен Қазақстанда мемлекеттік қызметтерді цифрландыруға жоғары басымдық берілген. Сонымен қатар, цифрлық қызметтер адам факторының тәуекелін азайтып, сол арқылы сыбайлас жемқорлықты азайтады, мемлекеттің халыққа қызмет көрсету үрдісінің ашықтығын қамтамасыз етеді. Қытайда тиісті ғылымды қажет ететін салаларды (жасанды интеллект, биотехнология, медициналық технология және т.б.) дамытуға басымдық беріле отырып, экономиканы қайта форматтау ісі қарқынды жүргізілуде [13]. Бұл ретте «Цифрлық Жібек жолы» жобасының негізін қалаған телекоммуникациялық жабдықты (5G және 6G технологиялары) шығаруға Қытай билігінің мүмкіндігі мен тәжірибесі бар.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, Қытай белсенділігінің жаңа, көптеген адамдар үшін күтпеген бағытта – ҚКП XVII съезі ұсынған «үйлесімді әлем» идеяларының негізінде жаңа әлемдік қауіпсіздік архитектурасын құрудың және бірлескен дамудың өзіндік тұжырымдамасын әзірлеуді күтуге болады, мұнда үйлесімділік әртүрлі мемлекеттердің мүдделерінің тепе – теңдігін және жаһандық болашақ үшін ұжымдық жауапкершілікті білдіреді. Қытайдың сыртқы саясатының негізінде әлі де болса елдің одан әрі дамуына және әлемдік державаға айналуына қолайлы жағдай жасау міндеті тұр. Көп жағдайда Қытай Қазақстанға дәл осы призма арқылы қарайды. Ол өз саясатын екіжақты байланыстар, бірлескен жобалар, интеграциялық ұйымдар арқылы жүзеге асырады. Қытай өз жобаларын жүзеге асырудың тұрақтылығы үшін аймақтағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету үдерістеріне белсендірек атсалысып, мемлекетаралық бірлестіктердегі ықпалын күшейтетін болады. Бүгінде ҚХР ШЫҰ мен екіжақты платформалар аясындағы экономикалық және саяси құралдардың барлық кешенін пайдалана отырып, осы бағытта әрекет етуде.

Әдебиет:

1. Жэньминьжибао. Следование концепции «близости, искренности, взаимной выгоды и инклюзивности в дипломатических отношениях с сопредельными странами / В кн. Си Цзиньпин. О государственном управлении. – 2013. – С. 400-406.
2. Титаренко М., Ломанов А. Политические и культурные аспекты стратегии становления Китая как великой державы / Проблемы Дальнего Востока – 2015. – №3. – С. 25-26.
3. Сыроежкин К., Кожирова С. Эволюция внешней политики современного Китая: преемственность и новация // Центральная Азия и Кавказ – Том 21. Выпуск 1. – 2018. – С. 7-18.
4. Председатель КНР предложил новую модель международных отношений (2015) // URL: http://russian.news.cn/2015-09/29/c_134671129.htm
5. Инициатива «Один пояс и один путь» и перспективы социально-экономического и общественно-политического развития стран Центральной Азии // Сборник материалов международной научной конференции. – Алматы: Научно-исследовательский институт международного и регионального сотрудничества Казахстанско-Немецкого университета, 2019.

6. Аннет Бор, Биргит Брауэр, Найджел Гулд-Дэвис, Наргис Касенова, Джоанна Лиллис, Кейт Маллинсон, Джеймс Никси и Досым Сатпаев. Казахстан: испытание «транзитом власти» // Доклад Chatham House – Лондон: Королевский Институт Международных Отношений, 2019.

7. Махмудов Р. Центральная Азия: новые тренды и выход из коронакризиса / Central Asian Analytical Network, 2021 // URL: <https://caa-network.org/archives/21056>

8. Академическая политика Казахского национального университета имени Аль-Фараби 2019/2020 / под ред. Г.М. Мутанова – Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2019.

9. 578 млн. долларов США составил общий экономический эффект от цифровизации в Казахстане в 2018 году - Profit, 2019 // URL: <https://profit.kz/news/53401/578-mln-dollarov-sostavil-obshchij-ekonomicheskij-effekt-ot-cifrovizacii-v-Kazahstane-v-2018-godu/>

10. Минторговли и интеграции РК усилит меры по защите прав online покупателей // Egemen Qazaqstan, 2019 // URL: <https://www.egemen.kz/article/208413-mintorgovli-i-integratsii-usilit-mery-po-zaschite-prav-online-pokupateley>

11. Объем рынка электронной торговли за I полугодие 2020 года составил 435 млрд тенге // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан, 2020.

12. Нурбаев Ж., Интернет не приспособлен: будем доверять учителям // Vlast.kz, 2020 // URL: <https://vlast.kz/avtory/38977-internet-ne-prisposoblen-budem-doverat-ucitelam.html>

13. Yan Zi Xiao, Ashmarina T.I. Digital technologies in the agricultural sector of China / Physics and modern technologies in the agricultural sector: Materials of the XI International Youth Conference – Oryol: Printing company Kartush LLC, 2020. – p. 355-360.

References:

1. Zhjen'min'zhibao. Sledovanie koncepcii «blizosti, iskrennosti, vzaimnoj vygody i inkluzivnosti v diplomaticheskikh otnoshenijah s sopredel'nymi stranami [Following the concept of "closeness, sincerity, mutual benefit and inclusiveness in diplomatic relations with neighboring countries] / V kn. Si Czin'pin. O gosudarstvennom upravlenii. – 2013. – 400-406 s. [in Russ.].

2. Titarenko M., Lomanov A. Politicheskie i kul'turnye aspekty strategii stanovleniya Kitaja kak velikoj derzhavy [Political and cultural aspects of the strategy for the emergence of China as a great power / Problems of the Far East] / Problemy Dal'nego Vostoka. – 2015. – №3. – S. 25-26. [in Russ.].

3. Syroezhkin K., Kozhirova S. Jevoljucija vneshnej politiki sovremennogo Kitaja: preemstvennost' i novacija [The evolution of the foreign policy of modern China: continuity and innovation] // Central'naja Azija i Kavkaz. – Tom 21. Vypusk 1. – 2018. – S. 7-18. [in Russ.].

4. Predsedatel' KNR predlozhit novuju model' mezhdunarodnyh otnoshenij [The Chairman of the People's Republic of China proposed a new model of international relations] (2015) // URL: http://russian.news.cn/2015-09/29/c_134671129.htm [Electronic source]

5. Iniciativa «Odin pojas i odin put'» i perspektivy social'no-jekonomicheskogo i obshhestvenno-politicheskogo razvitija stran Central'noj Azii [The “One Belt and One Road” initiative and prospects for the socio-economic and socio-political development of the countries of Central Asia] // Sbornik materialov mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. – Almaty: Nauchno-issledovatel'skij institut mezhdunarodnogo i regional'nogo sotrudnichestva Kazhastansko-Nemeckogo universiteta, 2019. [in Russ.].

6. Annet Bor, Birgit Brauer, Najdzhel Guld-Djevis, Nargis Kasenova, Dzhoanna Lillis, Kejt Mallinson, Dzhejms Niksi i Dosym Satpaev. Kazakhstan: ispytanie «tranzitom vlasti» [Kazakhstan: test of the “transit of power”] // Doklad Chatham House. – London: Korolevskij Institut Mezhdunarodnyh Otnoshenij, 2019.

7. Mahmudov R. Central'naja Azija: novye trendy i vyhod iz koronakrizisa [Central Asia: new trends and way out of the coronavirus crisis] // Central Asian Analytical Network, 2021 // URL: <https://caa-network.org/archives/21056> [Electronic source]

8. Akademicheskaja politika Kazahskogo nacional'nogo universiteta imeni Al'-Farabi 2019/2020 / pod red. G.M. Mutanova [Academic policy of Al-Farabi Kazakh National University 2019/2020 / ed. G.M. Mutanov] – Almaty: KazNU im. al'-Farabi, 2019. [in Russ.].

9. 578 mln. dollarov SShA sostavil obshhij jekonomicheskij jeffekt ot cifrovizacii v Kazahstane v 2018 godu [The total economic effect from digitalization in Kazakhstan in 2018 amounted to 578 million US dollars] Profit, 2019 // URL: <https://profit.kz/news/53401/578-mln-dollarov-sostavil-obshhij-ekonomicheskij-effekt-ot-cifrovizacii-v-Kazahstane-v-2018-godu/> [Electronic source].

10. Mintorgovli i integracii RK usilit mery po zashhite prav online pokupatelej [The Ministry of Trade and Integration of the Republic of Kazakhstan will strengthen measures to protect the rights of online buyers] Egemen Qazaqstan, 2019 // URL: <https://www.egemen.kz/article/208413-mintorgovli-i-integratsii-usilit-mery-po-zaschite-prav-online-pokupateley> [Electronic source]

11. Obem rynka jelektronnoj trgovli za I polugodie 2020 goda sostavil 435 mlrd tenge [The volume of the e-commerce market for the first half of 2020 amounted to 435 billion tenge] // Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-Ministra Respubliki Kazahstan, 2020.

12. Nurbaev Zh., Internet ne prisposoben: budem doverjat' uchiteljam [The Internet is not suitable: we will trust teachers] Vlast.kz, 2020 // URL: <https://vlast.kz/avtory/38977-internet-ne-prisposoben-budem-doverat-ucitelam.html> [Electronic source]

13. Yan Zi Xiao, Ashmarina T.I. Digital technologies in the agricultural sector of China / Physics and modern technologies in the agricultural sector: Materials of the XI International Youth Conference – Oryol: Printing company Kartush LLC, 2020. – p. 355-360.

¹Кожирова С.Б. ²Мукашева А.Д.

¹Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан

²Назарбаев Университет, Астана, Казахстан

E-mail: ^{1,2}sbako@yandex.ru

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КИТАЯ В ОТНОШЕНИИ СОСЕДНИХ СТРАН

Аннотация. В статье анализируются стратегические цели и позиции Китая с соседними странами, изучаются особенности и передовые принципы внешней политики. Счастливая миссия Китая на международной арене – сохранение мира на земле и поддержка общего развития. Он всегда был сторонником мирной жизни со своими соседями, и это было главным принципом международных отношений его страны. Цель статьи - проанализировать отношения Китая с зарубежными странами и Казахстаном-Китаем по важнейшим направлениям сотрудничества, а также учесть влияние политической и экономической повестки двух стран. В статье говорится, что «Один пояс, один путь» стал поворотным моментом в формировании нынешней структуры межгосударственных отношений между Казахстаном и Китаем. Работа имеет большое практическое значение для исследователей в области китаеведения, международных отношений и политологии. Методика статьи построена следующим образом: проведен литературный обзор научных публикаций по теме исследования. В частности, проводится анализ работ китайских авторов, часто использующих эти статистические концепции для теоретического обоснования двусторонних отношений, а также англоязычных авторов, оценивающих инициативу «Один пояс, один путь» через критическое понимание геоэкономической стратегии Китая. предоставил. В

статье периоды отношений Казахстана и Китая рассматриваются индивидуально, согласно изменениям в структуре политических и экономических отношений.

Ключевые слова: Китайская Республика, дипломатия, новые принципы, Казахстан, инициатива «Один пояс, один путь».

¹Kozhirova S.B. ²Mukasheva A.D.

¹R.B. Suleymenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

²Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan

E-mail: ¹²sbako@yandex.ru

CHINA'S FOREIGN POLICY RELATING TO NEIGHBORING COUNTRIES

Abstract. In the article, the strategic goals and positions of China with neighboring countries are analyzed, the peculiarities and advanced principles of foreign policy are studied. China's happy mission in the international arena is to maintain peace on earth and support general development. He was always a supporter of living in peace with his neighbors, and this was the main principle of his country's international relations. The purpose of the article is to analyze China's relations with foreign countries and Kazakhstan-China in the most important areas of cooperation, as well as taking into account the influence of the political and economic agenda of the two countries. The article states that "One Belt One Road" was a turning point in the formation of the current structure of interstate relations between Kazakhstan and China. The work is of great practical importance for researchers in the field of Chinese Studies, International Relations and Political Science. The methodology of the article is structured as follows: a literature review of scientific publications on the research topic was made. In particular, an analysis of the works of Chinese authors who often use statist concepts to theoretically justify bilateral relations, as well as English-language authors who evaluate the "One Belt One Road" initiative through a critical understanding of China's geo-economic strategy is provided. In the article, the periods of relations between Kazakhstan and China are considered individually, according to the changes in the structure of political and economic relations.

Key words: Republic of China, diplomacy, new principles, Kazakhstan, "One Belt One Road" initiative.

Сведения об авторе:

Кожирова Светлана Басиевна, доктор политических наук, главный научный сотрудник, доцент, Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, КН МНВО РК, Алматы, Казахстан.

Автор туралы мәлімет:

Кожирова Светлана Басиевна, саясат ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан.

Information about author:

Kozhirova Svetlana Basievnova, Doctor of Political Science, Chief Researcher, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies of the KN MNERO RK, Almaty, Kazakhstan.

Автор туралы мәлімет:

Мұқашева Айша Досымқарықызы, PhD, Назарбаев университетінің Жоғары мемлекеттік саясат мектебі, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторе:

Мукашева Айша Досымкарыевна, PhD, Высшая школа госполитики Назарбаев университета, Астана, Казахстан.

Information about the author:

Mukasheva Aisha Dossymkaryevna, PhD, Nazarbayev University, Graduate School of Public Policy, Astana, Kazakhstan.

Муқанова Г.К.*Қазақстан ұлттық университеті атындағы Фараби, Алматы, Қазақстан**E-mail: gulnar_mukanova@mail.ru*

«ЗАПАД-ВОСТОК» И «ВОСТОК-ЗАПАД» В ФИЛОСОФСКОМ ДИСКУРСЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Аннотация. Концепции «Запад-Восток» и «Восток-Запад» являются не только объектом философского исследования, но и оказывают значительное влияние на формирование современной геополитической карты мира, культурного обмена и межкультурного взаимодействия. В контексте глобализации и увеличения международных контактов становится особенно важным понимание различий и сходств между западными и восточными культурами, а также осознание взаимозависимости и взаимного влияния этих культурных традиций. Философский дискурс вокруг этих концепций отражает как исторические и культурные особенности Запада и Востока, так и современные вызовы и проблемы, стоящие перед мировым сообществом. Важно понимать, что данные концепции не должны рассматриваться как противопоставление или иерархия, а как разнообразие культурных опытов и возможностей для взаимного обогащения. Таким образом, изучение и анализ концепций «Запад-Восток» и «Восток-Запад» не только способствует расширению наших знаний о мировой культуре и истории, но и помогает сформировать более глубокое понимание современных глобальных вызовов и путей их преодоления через диалог и сотрудничество между различными культурными традициями.

Целью данной статьи является анализ философского дискурса, связанного с концепциями «Запад-Восток» и «Восток-Запад», как в историческом, так и в современном контексте. В статье рассматривается эволюция данных концепций от древности до современности, а также их влияние на формирование культурных, политических и философских представлений. Особое внимание уделяется сравнительному анализу восприятия "другого" в культурах Запада и Востока, а также их взаимодействию в современном мировом контексте. В статье используется метод компаративного анализа, основанный на изучении философских текстов, исторических документов и современных исследований. Также применяются методы критического и интерпретативного анализа для выявления основных тенденций и противоречий в рассматриваемых концепциях. В результате анализа установлено, что концепции «Запад-Восток» и «Восток-Запад» продолжают оставаться актуальными для современного философского дискурса, хотя их содержание и интерпретация могут меняться в зависимости от контекста и времени. Выявлены основные особенности восприятия "другого" на Западе и Востоке, а также рассмотрены возможности для диалога и взаимопонимания между культурами.

Ключевые слова: Запад, Восток, философский дискурс, история, современность.

Введение

Востоковедение в России и СССР зачастую ориентировало на изучение народов Азии и Африки. Гражданский и научный подвиг монаха, отца Иакинфа (в миру Н.Я. Бичурина) положившего жизнь и здоровье на познание Поднебесной, тому яркий пример. Между тем, встречный процесс – доставка информационных сведений в Европу из восточных обществ и государств перманентно имел место; плодотворность интеллектуального диалога «Восток – Запад» очевидна на примере деятельности известного политического деятеля, исследователя, публициста, журналиста Мустафы Шокая. Благодаря его находчивости и настойчивости,

Европа возрождала полузабытые истины восточных мудрецов и обращала взоры на «сердце Евразии».

Материалы и методы исследования

Методология исследования на тему "Запад - Восток" и "Восток-Запад" в философском дискурсе первоначально проводился обзор академической литературы по теме, включая исторические и современные философские тексты, исследования по межкультурному взаимодействию, культурологии, политологии и другим связанным дисциплинам. На основе обзора литературы формулируются ключевые исследовательские вопросы: Какие основные концепции "Запад - Восток" и "Восток-Запад" присутствуют в философском дискурсе? Как эти концепции изменились со временем? Какие факторы влияют на восприятие "другого" на Западе и Востоке? В зависимости от поставленных вопросов использовались различные методы, такие как компаративный анализ текстов, критический анализ исторических документов, интервьюирование экспертов, анализ медиа-контента и социологические опросы. Проводится сбор необходимых данных для анализа, включая тексты философских произведений, исторические документы, статьи, интервью и прочие источники информации. Полученные данные анализируются с целью выявления основных тем, тенденций, противоречий и ключевых понятий, связанных с концепциями "Запад - Восток" и "Восток-Запад". Результаты анализа интерпретируются с учетом сформулированных исследовательских вопросов и контекста исследования. На основе анализа данных формулируются выводы, отражающие основные результаты исследования и ответы на поставленные вопросы. Наконец, на основе полученных выводов и анализа данных составляется статья, включающая в себя введение, обзор литературы, методологию, результаты и обсуждение. Такой подход позволяет систематизировать и проанализировать различные аспекты концепций "Запад - Восток" и "Восток-Запад" в философском дискурсе и выявить их значение и влияние на современное мировоззрение.

Обсуждение

Актуальность темы. Человеческая мысль чрезвычайно виртуозна. В XXI веке политологи нередко прибегают к оправданию экстремизма, отыскивая корни проблемы в конкретной вере. Опасное противостояние ИГИЛ и мирных жителей Сирии порой используется для обвинений всей мусульманской уммы в агрессивных тенденциях. Такой избирательный подход вызывает закономерное негодование со стороны здравомыслящих лиц и гуманистов. К сожалению, в 20 веке смысл гуманистического учения тюркских мыслителей отошел на второй и даже третий план, в угоду запросам «биполярного» мира, а блестящие имена, названные Шокаем М., почти полностью исчезли из школьных учебников. Между тем, знание об аль-Фараби было доступно многим лидерам «Алаш». Так, великий Магжан Жумабаев в поэме «Туркестан» подчеркнул значение аль-Фараби для тюркского мира строками: *«Тұранның кім білмейді музыкасын, Фараби тоғыз шекті домбырасын?»*.

Результаты исследования

Защищено ли сегодня замечательное наследие аль-Фараби от попыток использовать модели идеального общества в корыстных целях!? Как противостоять этому в будущем? История 20 столетия для казахской национальной интеллигенции весьма поучительна. Передовая элита Центральной Азии взяла на себя бремя ответственности за судьбы национального государства. Оказалось, что в защите от нападков нуждается даже интеллектуальное наследие, а именно: учение средневекового философа тюркского происхождения аль-Фараби о умном городе. Оказавшись в вынужденной эмиграции в Европе, казахский политик Мустафа Шокай сумел проявить себя как выдержанный

коммуникатор и популяризатор тюркского культурного наследия, в частности аль-Фараби. Он поддерживал дружеские связи с различными социальными слоями, редакциями СМИ, в круг его общения входили известные французские ученые, историки, философы.

Страницы жизни и борьбы казахского эмигранта Мустафы Шокая стали доступны нам при изучении его архива. Отметим, что зарубежные архивы, благодаря воле Президента Казахстана Н.А. Назарбаева, копируют и передают часть фондов, в дар отечественным исследователям. Государственная поддержка в исследовании прошлого, безусловно, играет большую роль.

Знания европейских языков позволили Шокай М. ознакомиться с трудами по философии и, в частности, современной ему интерпретации роли, зарождавшегося на его глазах, фашизма. Так, в поле его зрения попала книга исследователя барона Карра де Во, в которой автор (не очень корректно) сделал ссылку на учение аль-Фараби, как на приверженца нищестанства. Более того, К. де Во проводил параллель между идеальным обществом аль-Фараби и – «сверхчеловеком» немецкого философа Ницше.

В условиях фашистской агитации, в преддверии мировой войны, такие скользкие намеки сразу подхватывались заинтересованными сторонами и могли «работать» на вермахт. (Современные исследователи ислама выделяют ответвления, пропагандирующие экстремизм. Было бы печально, если они станут искать корни явления в учениях неоплатонистов. К сожалению, в годы «холодной войны» данная тенденция даже поощрялась, что уводит науку от истины).

Как профессиональный юрист (выпускник Санкт-Петербургского университета), борец за истину, Мустафа Шокай сразу заметил двусмысленность и выразил свое отношение к опубликованному. Его записи, датируемые 1941-м годом, позднее увидели свет в журнале «Яш Туркестан», на русском языке. Его друзья и соратники посмертно издали статью под заголовком «Туркестан» Шокай М. в декабрьском номере 1949/1950 гг. журнала, в честь 60-летия казахского борца за освобождение его Родины – Туркестан. [1; 140 - 148]

Благодаря этой публикации, лишний раз подтверждается, как горячо защищал Шокай культурное наследие тюрков и насколько ясно он предвидел опасность фашизма и расизма. Другой урок истории: знание иностранных языков, которое распаивает двери в большой мир, помогает выстроить четкую траекторию развития для индивидуума. Эта аксиома очевидна на примере жизни замечательных выходцев из Центральной Азии, от аль-Фараби до Шокай М.

Статья «Туркестан» состоит из двух частей, в первой разъясняется географический и этнополитический смысл понятия «Туркестан», место региона во всемирной истории. Шокай пишет: «В древности Туркестан был ареной величайших исторических событий. С ним связаны воспоминания о древних государствах как Бактриана, Трансоксания, Согдиана, Парфия... Через Туркестан совершались великие переселения народов... Отсюда прошли гунны, турецкое происхождение которых ныне считается уже установленным. В различные эпохи в нем разыгрывалась деятельность таких величайших героев истории как Кир, Ксеркс, Александр Великий, Чингисхан, Тамерлан, Надир-Шах...». [1; 141]

Далее Шокай обращается к личностям, оставившим заметный след в интеллектуальной истории края: «Родина и колыбель туорк суннитско-мусульманский Туркестан, впитавший весьма значительное влияние шиитского Ирана, дал общемусульманской культуре и науке ряд блестящих имен. Назовем среди них наиболее крупных и имевших влияние на развитие научной мысли в Европе». [1; 141]

В статье Шокай М. гордо названы имена: Аль-Хорезми Мухамед, Фараби Абу-Наср, Ибн-Сина Абу-Али, Улуг-бек, Бурхан-ад-Дин Маргинани, Мухаммед-ибн-Исмаил Бухари, Султан Бабер. [1; 141 - 142] В краткой характеристике автора древнейшей теории математики Аль-Хорезми Шокай ссылается на публикацию советского тюрколога и ираниста Е.Э. Бертельс. [2]

Обратимся к жизнеописанию аль-Фараби, исследователь практиковался в естественных и гуманитарных науках, сумел аутентично передать результаты научных поисков, в переложениях на разные языки. Труды аль-Фараби известны в европейском информационном поле, благодаря переводам на французский язык, в частности.

Выходец из Туркестана, политик и правовед Мустафа Шокай, оказавшийся в Европе вследствие политической эмиграции в начале 20 века, был хорошим аналитиком. Современные ему книги он внимательно изучал. Так, с большим удовлетворением он узнал о том, что французский исследователь-арабист барон Карра де Во взял на себя труд, в 1920-е годы, издания энциклопедического 5-томного труда «Les Peaseurs de l'Islam» («Мыслители ислама»). [3; р. 12-15] Им были собраны сведения о мусульманских ученых, в числе которых есть данные об аль-Фараби и его трактате об идеальном городе «La Cite Modele» (vol. IY).

Справка: Карра-де-Во, Бернар (барон Carra de Vaux) – французский востоковед-ориенталист, один из основателей «Orient chrétien»; род. в 1867 г.; профессор арабского языка в католическом институте в г. Париж.

Как отмечалось выше, второе десятилетие 20 века было пронизано угрозой фашизма, а опасная тенденция присутствовала и в научной полемике. Не избежал этого и барон Карра де Во, проводивший аналогию с выводами Ницше и трактатами средневековых философов.

По-видимому, знакомый с сутью учения аль-Фараби, Мустафа Шокай смело выступил в защиту тюркского мыслителя. Если барон Карра де Во пишет: «имеются, странным образом приближающиеся к некоторым совсем недавним концепциям Ницше, мысли о роли насилия и силы в обществе», то Мустафа Шокай не соглашался с таким определением. Шокай прямо пишет: «отношение к силе и насилию и оценка их роли в обществе у Фараби совсем иные, противоположные, чем у немецкого философа. Если для Ницше добро - то, что позволяет высшей касте господствовать над низшей, «сверхчеловеку» над обыденными людьми, то для Фараби насилие и сила есть ни что иное, как «болезнь жестокости в человеческой философии», и суждение свое об этом автор «Идеального града» помещает в особой главе о градах несовершенных – «Lez cites imparfaites».

В целом, в первой половине 20 века в европейском философском дискурсе проявился небывалый интерес к тюркской науке и ее достижениям. Как утверждают специалисты, в 1930-1932 гг. в Париже был опубликован перевод на французский язык первой части труда аль-Фараби «Большая книга о музыке», осуществленный г-ном Эрланже.

Таким образом, можно констатировать следующие факты. Ренессанс тюркской философии в евразийском пространстве имел место. Образы идеального социума-города в трактате выходца из Отрара, оказывались близки европейскому интеллектуальному сообществу; они противостояли нацистским фетишам. С другой стороны, по приказу Гитлера, шли неустанные поиски обоснования нацизма посредством восточной мистики и теологии, и это в некотором смысле стимулировало ориенталистику.

Сказалось ли влияние Шокая и других туркестанцев на популяризации наследия тюрков, пока не доказано. Между тем, эпистолярное наследие (переписка) М.Шокай с французским ученым Жозефом Кастанье, служит прямым доказательством перманентного информационного обмена казахского интеллектуала с европейскими коллегами.

В межвоенный период в Европе возросли посевы идеологии превосходства белой арийской расы, которые подпитывали германский и итальянский фашизм. Так, в ход пошли рассуждения Ницше, которые идеологи национал-социализма умышленно тиражировали. Искусственно был оживлен интерес к мистицизму – отсюда, увлечение Востоком (Ориенталистика) и восточной философией. Этим объясняется интерес европейских культурологов к средневековым рукописям: барон Карро сопоставлял христианское учение и исламом, его внимание привлекли труды тюркского философа аль-Фараби.

Признавая заслуги Карро в популяризации учения аль-Фараби, Мустафа Шокай вступил в дискуссию. По его мнению, при рассуждениях о значении «модели добродетельного города» у аль-Фараби важно не допустить мультипликации ложных трактовок. Шокай был твердо убежден, что у аль-Фараби не может быть ничего общего с сверх-человеком и сверх-расой, идеями Ницше.

Эти доводы демонстрируют прекрасные познания М.Шокай в философии. Параллельно М. Шокай выступает привычно, как правозащитник. Тот факт, что Шокай отрицает ницшеанские идеи у аль-Фараби, ясно говорит в пользу того, что он не принимал расизм.

Косвенно это служит доказательством непринятия им фашистской идеологии, ведь статья написана им в 1941 году, когда были ясны цели НСДАП и Гитлера. Если бы не архив Шокай М., об этом факте ренессанса восточной философии в Европе, мы бы не знали еще долго об этом геройском поступке.

Очевидны многосторонние способности Шокай М. – он владел французским, следил за академическими изданиями, был в курсе дискуссий вокруг культурного и научного наследия Туркестана. Следовательно, единственный из казахов-эмигрантов, М.Шокай отводил время для академических занятий. Его занимала тема – взаимодействие «Европа и Азия», «Запад – Восток», поиск нравственного начала философами прошлого.

Евразийство, интерес к теме идеального общества и сверхчеловека – как аксиома, нравственное совершенство, идентификация были интересны для М.Шокай. Он предстает не только как политик, публицист, но и мыслитель и идеолог.

Как ни странно, этот исторический эпизод имел продолжение в последующей историографии темы аль-Фараби. Историография темы «Ислам и экстремизм», «Идеальная модель общества» позволили выявить интересную тенденцию, - в средние века, если верить исследованиям М.Мооса (NY1988), некоторые ответвления в исламе отличались воинственностью. На фоне этих исторических данных, еще более миролюбивой представляется идеальное общество-город аль-Фараби. Его учение, относимое рядом зарубежных ученых к «утопиям», вполне могло в тот момент создано в качестве примера для подражания и образцом для того, чтобы спасти мусульман и представителей других верований, от агрессии.

Словом, труды аль-Фараби все еще волнуют ученых и заставляют вновь и вновь к ним обращаться – в поисках истины и альтернативы. Даже сегодня в 21 веке, миролюбие тюркской ментальности ставит ее на достойную высоту.

Зарубежные исследования наследия аль-Фараби рубежа 20-21 веков культивируют мнение, что неоплатонизм Фараби имеет расхождения с ортодоксальным Учителем. Современные ученые объясняют это тем, что тюркский философ был приверженцем ислама: «Abu Nasr Muhammad Al-Farabi is known as the founder of Islamic Neo-Platonism. He has not been well studied and his political theory is not well known. It is therefore essential to study al-Farabi and compare his theory with the one propounded by Plato. This study found many similarities between the two philosophers but it also found that al-Farabi has taken stand on several issues which is not in conformity with the opinion held by Plato in his Republic. It has to do with the fact that al-Farabi was a Muslim and his theory bears clear evidence of his adhering to Islamic tenets and principles». [4; p. 61-80]

Мессианские ожидания преследуют человечество, - к этому выводу приходят американские исследователи послевоенного периода. Имеется высокая оценка места аль-Фараби в интеллектуальной истории Средних веков (Хаммонд, 1947): “Al-Farabi, who died ca. 950 A.D., was a brilliant Arab scholar, scientist, music theorist, and theologian”. [5]

Этот же вывод репродуцирован в книге Полак Ф. (1973): «Paradise and the Golden Age are in this way transplanted from prehistory to the final stage of man, who dreams not so much of

his beginnings as of his end. The products of this work of the imagination are highly diverse: philosophies and historical images, replete with ready-made meanings; ethical images, typified by the charismatic figures of Socrates and Jesus; socio-political images, such as Plato's Politeia or al-Farabi's Model City and religious images that give form and substance to messianic expectations». [6, p.6]

Тема добродетельного города аль-Фараби нередко упоминается в контексте сравнительных исследований, в частности трудов арабских ученых, Bishop Mor Gregorius Bulus Behnam (1914-1969), которого в свою очередь изучают современные сирийские востоковеды (Matti Moosa, 2014).

Справка: Матти, Мооса – известный сирийский ученый, историк ислама (США), автор монографии об экстремизме в средневековом исламе (1987). Он довольно критичен в отношении «умного города» аль-Фараби, но признает существование такового трактата, когда пишет: «In this same century, the philosopher Abu Nasr al-Farabi (d. 950) flourished and offered us a true picture of his political ideas in Ara' Ahl aL-Madina al-Fadila (Ideas of the Inhabitants of the Virtuous City). Behnam says that al-Farabi reiterated many of Plato's ideas in a new garb greatly distant from those of revealed religions. Strangely, he did not mention Plato's radical ideas whether good or bad. Nevertheless, his virtuous city is a utopia which does not exist on this earth. In fact, if such city would ever exist, the earth would become a paradise and the people holy angels». [7]

Медиа-антропология как современный метод изучения публикаторской деятельности Мустафы Шокая применим к его деятельности в составе Государственной Думы Российской империи (далее – ГД РИ). Изучив материалы и архивы, мы пришли к выводу, что из историографии ГД РИ «выпал» этап эмиграции, на протяжении которого на разных континентах, в зависимости от оседания мигрантов, экс-депутаты и экс-секретари Думы сумели выразить свои взгляды через активную публикаторскую деятельность. [8] Периодические издания имели читательскую аудиторию, сеть подписчиков и корреспондентов; традиция коллективного обсуждения актуальных тем сместилась с территории Отечества, - в дальнейшем зарубежье. В деятельности секретаря бюро мусульманской фракции IV-ой ГД РИ, вынужденного эмигранта, этнического казаха Чокаева (Шокаев, Шокай) Мустафы заметна та же тенденция. Выпускник юридического факультета Санкт-Петербургского университета. Член Турккомитета Временного правительства, глава Правительства Туркестанской автономии. В 1919-1921 жил в Тифлисе. В 1921 году через Турцию эмигрировал во Францию, жил в Париже, с 1923 г. - в Ножан-сюр-Марн (под Парижем). Сотрудничал с газетами «Дни» и «Последние новости», редактировал журналы: в Стамбуле «Ени Туркестан» (1927 -1931), в Берлине - «Яш Туркестан» (1929 -1939).

Издal в Париже книги «Туркестан под властью Советов. К характеристике диктатуры пролетариата» (1935), «1917 yili hatira parcalari» («Отрывки из воспоминаний о 1917 годе») (1937). Активность Шокая в разоблачении большевизма/сталинизма беспрецедентна; «связь с эмигрантом Чокаевым», «чокаевщина» - типичное обвинение казахских коммунистов, судя по материалам допросов в застенках НКВД.[9]

История формирования антисталинской оппозиции в XX веке тесно связана с публицистической и правозащитной деятельностью лидеров европейской социалистической мысли, в том числе – экс-депутатов бывшей ГД РИ в эмиграции.

Поскольку есть мнение, что часть (машинописных по большей части) материалов, публикуемых в последнее время из массива отложившихся в архивах [10], в действительности могут оказаться подложными документами, то лишь верифицированные источники из личного архива Шокая [11] могут быть основой для объективной реконструкции его места и роли в европейском информационном поле.

Транзитный пункт на пути в Европу – Грузия, - для Шокая был удачным, в плане поиска сочувствующих борьбе народов Туркестана. Переписка Шокая с князем Н.С. Чхеидзе, А.И.Чхенкели, Н.Н.Жордания; [12] отражает тесные связи с грузинскими меньшевиками. Тактическими ходами были: знакомство с широким спектром движений на Кавказе, Восточной Европе, выяснение общей платформы, упрочение связей и т.д. Наблюдая за поведением представителей держав (Англия, США) на Кавказе, Шокай вычислил позиции их покровителей. Разумеется, нефть и другие долгосрочные ресурсы Кавказа привлекали интересы держав-победительниц в большей степени, а национально-культурные запросы проживающих здесь народов были поводом вмешиваться во внутривнутриполитические вопросы и поддерживать марионеточные правительства. Шокай сумел наладить поступление средств для издания информационных журналов, убеждая меценатов спонсировать выход в Берлине журнала «Яш Туркестан».

М.Шокай вел большую подготовительную работу по выпуску печатных изданий, на собственные средства направил представителя в Туркестан, наладил связь с людьми, проживающими в Китае, Афганистане и Иране. Сотрудничал с русскими редакциями. С целью сбора финансовых средств выезжал за пределы Франции, в Великобританию. [13] О выходе его книги «Туркестан под властью Советов» информировали американские СМИ; об этом ему писал А.П.Демидов. [14] Теплый отклик прислал и известный французский востоковед Кастанье. [14, с. 12]

Ставшие доступными архивные документы о деятельности М.Шокая и других экс-депутатов ГД РИ служат доказательной базой, что посредством СМИ они распространяли свою интерпретацию и прогнозные оценки социально-политической ситуации. В пределах Европы шлифовалась злободневная публицистика, сродни памфлетам, велись диспуты, заслушивались доклады, что обеспечило им достойное место в истории европейской социалистической мысли.

Системное изучение архивных источников и творческого наследия депутатского пула, секретарей-референтов от территорий, первой половины XX-го столетия доказывает, что парламент России, функционировавший до октября 1917 года, отличался компетентностью. ГД РИ отличает созидательная деятельность, в отличие от разрушительной в основе своей, аморальной, политики большевиков. В эмиграции экс-депутаты и другие представители российской интеллектуальной элиты создали социокультурный феномен, качественно новые информационные источники. Вдали от Родины, экс-депутаты и экс-референты ГД РИ выполнили социально значимую миссию: будучи верны морально-нравственным устоям представительного органа, они полемизировали на страницах зарубежных СМИ с практикой Советов, отстаивая истину.

Вхождение эмигрантов из числа «российской» интеллектуальной элиты в общепланетарный поток идей начала XX века по мирному, эволюционному преобразованию устаревавших форм управления, в надежде обеспечить устойчивое социально-экономическое развитие, имело место. Миссия депутатов ГД РИ, как ни парадоксально, получила новый импульс в условиях эмиграции. Казахский эмигрант М.Шокай удачно «вписался» в европейский политекс и обозначил проблему деколонизации в ряде известных печатных медиа. [15] Благодаря его аналитическим публикациям и докладам в научных обществах Франции, Великобритании, Польши и Турции «центральноазиатский» вопрос обрел вполне зримые очертания и привлек внимание экспертов-востоковедов.

Заключение

Подводя итоги текстологического анализа многотомного издания трудов М.Шокай в Казахстане (2013-2015), подчеркнем, что значение информационного обмена в контексте партнерских отношений архивистов и ученых Европы и Казахстана огромно. К примеру,

ранее малоизвестная статья Шокая М. «Туркестан» (1941), в которой упоминается учение аль-Фараби, вводит новые факты в научный оборот. Казахский полиглот уверенно владел фактами из истории Туркестана ранних периодов настолько, что легко оперировал философскими категориями наравне с маститыми учеными Евразии.

Современному читателю небезынтересно, как переплелись теоретические изыскания уроженцев Центральной Азии, средневекового мыслителя, казахского политического деятеля-правоведа и публициста, французских культурологов, арабистов. Шокай Мустафа – многогранная и до конца не оцененная личность. Помимо политической борьбы, он взял на себя задачу популяризации наследия предшественников, с гордостью причислявших себя к тюркоязычным (ат-турки) творцам. Если российский востоковед Н.Бичурин исследовал малоизвестный науке Китай, то казахский пытливый аналитик разворачивал европейский дискурс лицом к Центральной Азии и Турану.

Идеи проектирования «smart city» сегодня актуальны по отношению к разным населенным пунктам на планете, в Казахстане, КазНУ им. аль-Фараби. А задумана эта прекрасная модель разумного сосуществования была уроженцем города Отрара, гением аль-Фараби. Межкультурное сближение, на основе интеллектуального процесса, закрепленное полиязычием, гуманистическим мировоззрением, было и будет плодотворно. Молодежи Казахстана важно понимать эту истину и стремиться обогатить свои лингвистические и исторические познания, во благо собственного будущего.

В Индии 20 столетия для единения нации потребовался гений Махатмы Ганди. Факт наступательной апологии учений прошлого, в частности трактатов аль-Фараби, которую продемонстрировал казах М.Шокай, напоминает о необходимости глубокого изучения философии, истории, языка и культуры тюрков. Центрально-азиатский регион, верится, переживает свой Ренессанс, в контексте востоковедного изучения.

Литература:

1. Шокай М. Туркестан // Мұстафа Шокай. Шығармаларының толық жинағы. Он екі томдық. XI том. Алматы: Дайк-Пресс, 2014. сс. 140 – 148.
2. Бертельс Е. Литература народов Средней Азии от древнейших времен до XV века н. э. // «Новый мир» (Москва). 1939. № 6. (№ 9. – Г.М.)
3. Carra de Vaux. Les Peaseurs de l’Islam. Paris: “Paul Geuthner”, 1921.
4. The ideal State / Society of Plato and al-Farabi: A comparative analysis
Muhammad Rafiqul Islam // International journal of Islamic thoughts, 2, 2013. [Режим доступа] <https://ru.scribd.com/doc/161626502/The-ideal-State-Society-of-Plato-and-al-Farabi-A-comparative-analysis-by-Muhammad-Rafiqul-Islam-IJIT-V-2-N-1-2013>
5. Robert Hammond, The Philosophy of al-Farabi and Its Influence on Médiéval Thought. New York: Hudson Press, 1947.
6. Polak, Fred. The Image of the Future. Translatée and Abridged by Elise Boulding. Elsevier Sdentific Publishing Company. Amsterdam • London • New York, 1973. <http://en.lapropective.fr/dyn/anglais/memoire/the-image-of-the-future.pdf>
7. Matti Moosa. A Tribute to Bishop Mor Gregorius Bulus Behnam (1914-1969). Электронный ресурс. [Режим доступа] <http://www.syriacstudies.com/2014/03/28/a-tribute-to-bishop-mor-gregorius-bulus-behnam-1914-1969-dr-matti-moosa/>
8. Miliukov, P. N. Political Memoirs, 1905-1917. Edited by Arthur P.Mendel. Univ. of Michigan Pr., 1967, 340 p.
9. Архив КНБ РК (Архив Комитета национальной безопасности Республики Казахстан, г. Алматы) Оп.1. Д. 7875/4. Т. 5. Л. 3; АП РК, Ф.141. Оп.17. Д. 8. ЛЛ. 15-19.
10. РГВИА (Российский Государственный военно-исторический архив, г. Москва). Ф. 461 к. Оп. 2. Д. 135. ЛЛ. 36-37.

11. INALCO (Institut national des langues et civilisations oruentalles (Paris, France). Carton 6. D.5. PP. 34-38).
12. Шокай М. ПСС, Т. 12, с. 308.
13. Шокай, ПСС. Т. 7, сс. 98 -104.
14. Шокай, ПСС. Т. 9, с. 11.
15. Муканова Г.К. Центральная Азия и проблемы деколонизации, XX век. Germany: LAP Lambert Academic Publishing, 2013. 264 с.

References:

1. Shokay M. Turkestan // Mustafa Shokay. Shygarmalarynyn tolyk zhinagy. On eki tomдық. XI tom [Mustafa Shokai. A complete collection of his works. Twelve volumes. Volume XI]. Almaty: Dajk-Press, 2014. ss. 140 – 148. [in Kaz.]
2. Bertel's E. Literatura narodov Srednei Azii ot drevnejshih vremen do XV veka n. e. [Literature of the peoples of Central Asia from ancient times to the XV century AD.] // «Novyi mir» (Moskva). 1939. № 6. (№ 9. – G.M.) [in Rus.]
3. Carra de Vaux. Les Peaseurs de l' Islam. Paris: "Paul Geuthner", 1921.
4. The ideal State / Society of Plato and al-Farabi: A comparative analysis
Muhammad Rafiqul Islam // International journal of Islamic thoughts, 2, 2013. [Rezhim dostupa] <https://ru.scribd.com/doc/161626502/The-ideal-State-Society-of-Plato-and-al-Farabi-A-comparative-analysis-by-Muhammad-Rafiqul-Islam-IJIT-V-2-N-1-2013> [electron source]
5. Robert Hammond, The Philosophy of al-Farabi and Its Influence on Médiéval Thought. New York: Hudson Press, 1947.
6. Polak, Fred. The Image of the Future. Translatée and Abridged by Elise Boulding. Elsevier Sdentific Publishing Company. Amsterdam • London • New York, 1973.
<http://en.lapropective.fr/dyn/anglais/memoire/the-image-of-the-future.pdf> [electron source]
7. Matti Moosa. A Tribute to Bishop Mor Gregorius Bulus Behnam (1914-1969). Elektronnyj resurs. [Rezhim dostupa] <http://www.syriacstudies.com/2014/03/28/a-tribute-to-bishop-mor-gregorius-bulus-behnam-1914-1969-dr-matti-moosa/> [electron source]
8. Miliukov, P. N. Political Memoirs, 1905-1917. Edited by Arthur P.Mendel. Univ. of Michigan Pr., 1967, 340 r.
9. Arhiv KNB RK (Arhiv Komiteta nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan, g. Almaty [Archive of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, Almaty]) Op.1. D. 7875/4. T. 5. L. 3; AP RK, F.141. Op.17. D. 8. LL. 15-19. [in Rus.]
10. RGVA (Rossijskij Gosudarstvennyj voenno-istoricheskij arhiv, g. Moskva [Russian State Military Historical Archive, Moscow]). F. 461 k. Op. 2. D. 135. LL. 36-37. [in Rus.]
11. INALCO (Institut national des langues et civilisations oruentalles (Paris, France). Carton 6. D.5. PP. 34-38).
12. Shokaj M.... PSS, T. 12, s. 308.
13. Shokaj, PSS. Т. 7, сс. 98 -104.
14. Shokaj, PSS. Т. 9, s. 11.
15. Mukanova G.K. Central'naya Aziya i problemy dekolonizacii, XX vek. Germany: LAP Lambert Academic Publishing [Central Asia and the problems of decolonization], 2013. 264 s.

Мұқанова Г.Қ.

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық универсиеті, Алматы, Қазақстан

E-mail: gulnar_mukanova@mail.ru

**«БАТЫС-ШЫҒЫС» ЖӘНЕ «ШЫҒЫС-БАТЫС»
ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ДИСКУРСТА: ТАРИХ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН**

Аңдатпа. «Батыс-Шығыс» және «Шығыс-Батыс» ұғымдары философиялық зерттеудің объектісі ғана емес, сонымен қатар әлемнің, мәдени алмасудың және мәдениетаралық өзара іс-қимылдың қазіргі геосаяси картасының қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді. Жаһандану және халықаралық байланыстардың артуы жағдайында батыс және Шығыс мәдениеттерінің айырмашылықтары мен ұқсастықтарын түсіну, сондай-ақ осы мәдени дәстүрлердің өзара тәуелділігі мен өзара әсерін түсіну ерекше маңызды болады. Осы тұжырымдамалар төңірегіндегі философиялық дискурс Батыс пен Шығыстың тарихи және мәдени ерекшеліктерін, сондай-ақ әлемдік қоғамдастықтың алдында тұрған қазіргі қиындықтар мен мәселелерді көрсетеді. Бұл тұжырымдамаларды қарама-қайшылық немесе иерархия ретінде емес, өзара байыту үшін мәдени тәжірибелер мен мүмкіндіктердің әртүрлілігі ретінде қарастыру керек екенін түсіну маңызды. Осылайша, «Батыс-Шығыс» және «Шығыс-Батыс» ұғымдарын зерттеу және талдау әлемдік мәдениет пен тарих туралы білімімізді кеңейтіп қана қоймайды, сонымен қатар қазіргі заманғы жаһандық сын-қатерлер мен оларды әртүрлі мәдени дәстүрлер арасындағы диалог пен ынтымақтастық арқылы жеңу жолдары туралы тереңірек түсінік қалыптастыруға көмектеседі. Бұл мақаланың мақсаты тарихи және қазіргі контексте «Батыс-Шығыс» және «Шығыс-Батыс» ұғымдарымен байланысты философиялық дискурсты талдау болып табылады. Мақалада ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейінгі осы тұжырымдамалардың эволюциясы, сондай-ақ олардың мәдени, саяси және философиялық идеялардың қалыптасуына әсері қарастырылады. Батыс пен Шығыс мәдениеттеріндегі «басқаны» қабылдауды салыстырмалы талдауға, сондай-ақ олардың қазіргі әлемдік контекстегі өзара әрекеттесуіне ерекше назар аударылады. Мақалада философиялық мәтіндерді, тарихи құжаттарды және заманауи зерттеулерді зерттеуге негізделген компаративті талдау әдісі қолданылады. Қарастырылып отырған тұжырымдамалардағы негізгі тенденциялар мен қайшылықтарды анықтау үшін сыни және интерпретациялық талдау әдістері де қолданылады. Талдау нәтижесінде "батыс - шығыс" және "Шығыс-Батыс" ұғымдары қазіргі философиялық дискурс үшін өзекті болып қала беретіні анықталды, дегенмен олардың мазмұны мен интерпретациясы контекст пен уақытқа байланысты өзгеруі мүмкін. Батыс пен шығыста «басқаны» қабылдаудың негізгі ерекшеліктері анықталды, сонымен қатар мәдениеттер арасындағы диалог пен өзара түсіністік мүмкіндіктері қарастырылды.

Түйін сөздер: Батыс, Шығыс, философиялық дискурс, тарих, қазіргі заман.

Mukanova G. K.

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: gulnar_mukanova@mail.ru

«WEST-EAST» AND «EAST-WEST» IN THE PHILOSOPHICAL DISCOURSE: HISTORY AND MODERNITY

Abstract. The concepts of «West-East» and «East-West» are not only the object of philosophical research, but also have a significant impact on the formation of the modern geopolitical map of the world, cultural exchange and intercultural interaction. In the context of globalization and increasing international contacts, it becomes especially important to understand the differences and similarities between Western and Eastern cultures, as well as to recognize the interdependence and mutual influence of these cultural traditions. The philosophical discourse around these concepts reflects both the historical and cultural characteristics of the West and East, as well as modern challenges and problems facing the world community. It is important to understand that these concepts should not be seen as oppositions or hierarchies, but as a diversity of cultural experiences and opportunities for mutual enrichment. Thus, the study and analysis of the

concepts «West-East» and «East-West» not only contributes to expanding our knowledge about world culture and history, but also helps to form a deeper understanding of modern global challenges and ways to overcome them through dialogue and cooperation between various cultural traditions. The purpose of this article is to analyze the philosophical discourse associated with the concepts of «West-East» and «East-West», both in historical and modern contexts. The article examines the evolution of these concepts from antiquity to modern times, as well as their influence on the formation of cultural, political and philosophical ideas. Particular attention is paid to a comparative analysis of the perception of the “other” in the cultures of the West and East, as well as their interaction in the modern world context. The article uses a comparative analysis method based on the study of philosophical texts, historical documents and modern research. Methods of critical and interpretive analysis are also used to identify major trends and contradictions in the concepts under consideration. As a result of the analysis, it was established that the concepts of «West-East» and «East-West» continue to remain relevant for modern philosophical discourse, although their content and interpretation may change depending on the context and time. The main features of the perception of the «other» in the West and the East are revealed, and the possibilities for dialogue and mutual understanding between cultures are considered.

Key words: West, East, philosophical discourse, history, modernity.

Сведения об авторе:

Муқанова Гюльнар Қайроллиновна, кандидат исторических наук, доцент КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Автор туралы мәлімет:

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы, тарих ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті Алматы, Қазақстан.

Information about author:

Mukanova Gulnar Kayrollinovna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan.

ISTRI 03.91

<https://doi.org/10.63051/kos.2023.3.84>**Sohrab Asgari** *Payame Noor University, Tehran, Iran**E-mail: s.asgari@pnu.ac.ir*

THE SILK ROAD AS A COMMON PART OF THE HISTORY OF IRAN AND KAZAKHSTAN

Abstract. Every country has a history that records the events, ups and downs of that country. But countries also have common points in history. An international incident or a transnational incident in the past made countries find common points in some parts of history. The Silk Road and trade of that time are common points of history between Iran and Kazakhstan. The Silk Road, which started in the east of China, traveled westward and divided into two major international routes, one passing through Iran and the other through Kazakhstan. On the Silk Road, Iran and Kazakhstan had facilities to facilitate the passage of caravans, including caravanserais. In this case, Iranian cities showed acceptable performance. One of the most important tools needed to establish an effective administrative structure and oversee the affairs of the country is the establishment of communication channels. The royal road is an example of this communication route, which was established during the Achaemenid period to connect different parts of the country. This study is devoted to analyzing the Great Silk Road as an important factor in the history of Iran and Kazakhstan. The aim of the work is to identify the role and influence of the Silk Road on the socio-economic development of both regions, as well as their cultural and political interrelationships. In order to achieve this goal, the following tasks were set: analyzing historical documents and archaeological findings related to the routes and trading points of the Silk Road in Iran and Kazakhstan; researching the eco-economic development of the two regions and their cultural and political interrelationships.

Key words: Iran, Kazakhstan, the Great Silk Road, trade, caravans, Akhmenites

Introduction

The identity of each nation has different aspects and the history of each country forms a significant part of the identity. History is the ups and downs of every nation in which bitter and sweet events are recorded. Identity and history are particularly intertwined. History forms a large part of identity, and identity represents history. The concept of history is a general concept, but the components and elements that make it up are very diverse and countable. Any material and cultural achievements of a nation play a role in the creation and construction of history in a geographical context. These elements may start from a simple symbol and go to complex innovations, even in the frustration and defeat of a nation or in its victory and glory. In other words, history includes the bittersweet, the ups and downs, the honors, the defeats, the victories, and so on. The most important function of history is to show the strengths and weaknesses of the people so that they do not walk again and do not repeat the mistakes of the past.

The people of Asia have an ancient history. The roots of human civilization are in the lands that have appeared in the form of countries on the map of the planet today. Countries whose historical role has led to the evolution of civilization. The presence of countries such as Iran and Kazakhstan in important historical events can be examined. One of these events is the formation of the Silk Road, which passed through both Iran and Kazakhstan.

To live on a relatively dry plateau, Iranians have made great efforts throughout their thousands of years of history to overcome difficulties by applying creative ideas. In this respect,

they are among the leading nations. The ancient Iranians had special types to compensate for the shortcomings of nature. The most important of these innovations is in water supply and has evolved with the invention of the aqueduct.

The set of actions of Iranians over thousands of years has been mainly to create the important infrastructures needed to continue and improve life in the past. All the actions that have been taken, represent Iranian arts. Combining architecture with philosophical attitudes to the nature and spiritual world, considering social, economic and political conditions in the field of innovations is an initiative of Iranian civilization. All of writings and documents about the former mentioned issues were destroyed in Arab invasion, so significant parts of them have been lost, but the monuments and relics of the past can be the biggest reason to prove such a claim.

Remains of historical monuments in Kazakhstan confirm that the country has played a special role in connecting the East and the West through the Silk Road. The northern Caspian route passed through Kazakhstan and the southern Caspian through Iran. The two countries were the junction of the Silk Road and the link between East and West. From the geographical point of view the territory of modern Republic of Kazakhstan is situated in the middle of historical corridors of the Silk Roads. From the commonly known beginning of the history of the Silk Roads in the III-II century BCE the territory of modern Republic of Kazakhstan was one of the first areas, which experienced the influence of the first commercial and cultural contacts with civilizations situated far from the Central Asian region [1].

In order to take a role in the Silk Road, acts such as road construction had to be done. Road construction in Iran has a long history. The Iranians considered the construction of roads and communications to connect cities and villages with each other and with the center of government. Without such fulfilments, proper communication would not have been established in the great country of Iran and the Iranian rulers could not have been aware of the status of their territories. They also needed means of communication to confront the enemy and send troops to defeat them at the right time. Roads in the past had other facilities such as caravanserais so that travelers, tourists, businessmen and government officials would face the least problems in their travels. The complex of roads and inns as one of the most important human phenomena in Iran and Kazakhstan can be studied.

This article, which is done in a library method and is of analytical type, examines the history of Iran and Kazakhstan on the Silk Road and considers the elements of the Silk Road, including the caravanserais.

Theoretical concepts of research: road, silk road and caravansaries

Road is a Pahlavi word and the distance traveled to reach a place is called [2]. Road is the name of a geographical phenomenon that human beings realized its value from the very beginning of the formation of civilization and expanded it until today. In Avesta, the way is called ratya (ratya) which has been followed later [3]. Today we see the construction of the best and most equipped roads in developed countries.

The peak period of road constructions in ancient Iran dates back to the Sassanid era, as a result of which the largest number of caravanserais were built during this period. Road construction and the existence of several caravanserais in one route showed the commercial and economic prosperity in that area. Just as the Silk Road and its prosperity at some point in history gave rise to many caravanserais along the way, many of the buildings now known to archaeologists as caravanserais are on the road that stretched from China to Egypt [4].

Silk road. The [Silk Road](#) was an ancient network of [trade](#) routes, formally established during the [Han Dynasty](#) of [China](#), which linked the regions of the ancient world in commerce between 130 BCE-1453 CE [5]. This road began from east, in the city of Chang-an, Xi'an today, the ancient capital of China, and continued northwest along the Great Wall of China [6].

The Silk Road was the name of the caravan trade routes that existed from the second century BC and was considered the passage of merchants and traders west and east. The road, which connected the ancient China to the Roman Empire, had many side roads, and depending on the route chosen, ranged from 6,400 to 10,000 kilometers, equivalent to a quarter of the Earth's circumference. The Silk Road was the longest and, from the point of view of the history of civilization and culture, the most important link in the chain that connected tribes and nations from all over the world, and we certainly do not know of a more important trade route than the Silk Road.

The European explorer [Marco Polo](#) (1254-1324 CE) traveled on these routes and described them in depth in his famous work but he is not credited with naming them. Both terms for this network of roads were coined by the German geographer and traveler, Ferdinand von Richthofen, in 1877 CE, who designated them 'Seidenstrasse' (silk road) or 'Seidenstrassen' (silk routes). Polo, and later von Richthofen, make mention of the goods which were transported back and forth on the Silk Road.

The Main Silk Roads

Caravanseraï: Caravanseraï is a compound word that consists of two words caravan (karban) and sarai meaning house and place. The compound word refers to a place where caravans (a group that traveled together) used to rest and sometimes sell their wares.

The establishment of the government, paved the way to construct Caravanseraï. the rulers' attention to trade and the huge profits that resulted from it, led to its further prosperity, and therefore the construction of caravanserais along the way and the establishment of caravanserais and docks in cities and regulation of commercial activities and taking measures to protect caravans along the route were considered [7, p. 11]. Caravanserais were built either inside the cities or outside the cities. Suburban caravanserais were at least a day away from large and historic cities. It is said that the first caravanserais in Iran were built during the Achaemenid period. Herodotus, a Greek historian, on a trip to Iran during the Achaemenid period, mentions buildings built between Susa and Sardis, and says that these buildings were located on a route that travelers traveled through for three months. However, no explanation has been given for the name chosen for this building, and this may raise the suspicion that Herodotus meant the place for horsemen that existed on the royal road, the ancient Achaemenid highway. But what is certain is that the Achaemenids had built buildings for the short passage of travelers on the royal road [4].

The caravanseraï also had other names. Rabat, which is an Arabic word, is used for it. In addition, in some cities of Iran, Chaparkhaneh is used for caravanserais. Chaparkhaneh is one of the

ancient Persian words. Caravanserais were house of government agents and chapars to take the courier to the main destinations. The Chaparkhaneh was considered a governmental place.

Discussion

Silk Road in Kazakhstan. From the geographical point of view the territory of modern Republic of Kazakhstan is situated in the middle of historical corridors of the Silk Roads. From the commonly known beginning of the history of the Silk Roads in the III-II century BCE the territory of modern Republic of Kazakhstan was one of the first areas, which experienced the influence of the first commercial and cultural contacts with civilizations situated far from the Central Asian region. Caravan routes or the corridors of the Silk Roads were a unique instrument of transmission of economic, linguistic, cultural, religious, military and political values and innovations between different civilizations across the Eurasian continent. Only military conquests and migrations of nomadic communities on the territory of Eurasia have a comparable short-term influence on these types of inter-civilization exchanges until the modern era of globalizations.

On the territory of Kazakhstan the Silk Road started from the borders of China. Merchants of Celestial Empire carried silk, weapons, medicines, rice, exotic goods such as tusks across Kazakh steppes to the West, to Europe. Steppe governors offered their services of safety provision for trade caravans; in exchange they demanded a share of the goods or cash. That was how quitrents or taxes and customs duties emerged.

The main line of the Silk Road on the territory of Kazakhstan lay across the country's south; from the border with China trade caravans moved through the cities of Sayram, Yassy, Otrar, Taraz and further to Central Asia, Persia, to the Caucasus and from there to Europe.

The reason that all those cities emerged is that the merchants traveling across the enormous Kazakh steppes made stops which turned into caravanserais and those in turn grew into settlements which further became cities [8].

From hundreds of thousands historical and cultural sites situated on its huge territory, the Republic of Kazakhstan has proposed several of the most important and valuable ancient and medieval urban centers for the nomination as a part the Serial Transnational Nomination "Silk Roads" for UNESCO World Heritage List. All these sites are the remains of ancient settlements and necropolises. Eight sites from the initially proposed list were included into UNESCO World Heritage List in 2014 as part of the Serial Transnational Nomination Silk Roads: the Routes Network of Chang'an – TianShan Corridor. All other sites were originally separated among four categories (Syrdarya Corridor, Saryarka Corridor, Mangyshlak or Ural – Caspian Sea Corridor and Prehistory of the Silk Roads), which were all included into UNESCO World Heritage Tentative List of the Republic of Kazakhstan [1].

Silk Road in Iran. The Silk Road in Iran is an important part of the road that connected east to west and vice versa. The existence of this way made international trade durable. The expansion of road construction in Iran during the Achaemenid period and the construction of the royal road paved the way for the role of ancient Iran in the Silk Road. The road has a special place in Iranian civilization, without it, formation of Iranian civilization would not have been possible. The beginning of road construction in Iran is related to the Achaemenid dynasty. During that era, some people were put in the forefront of the troops to determine the passage of the roads or to pave the route. staking made it possible to travel on those roads.

These people may be considered the first group of road engineers. But the basic strategy in the construction of these roads was for war and defense, and most of the roads in this period were built for military purposes and for the development of military campaigns. At the same time, the proper administration of the country was also considered in the construction of these roads. After the Achaemenids, the Sassanids considered the construction of long and large roads. In fact, road construction was one of the most brilliant works of the kings during these two periods which Iranian culture and civilization spread to other parts of the world, such as North Africa.

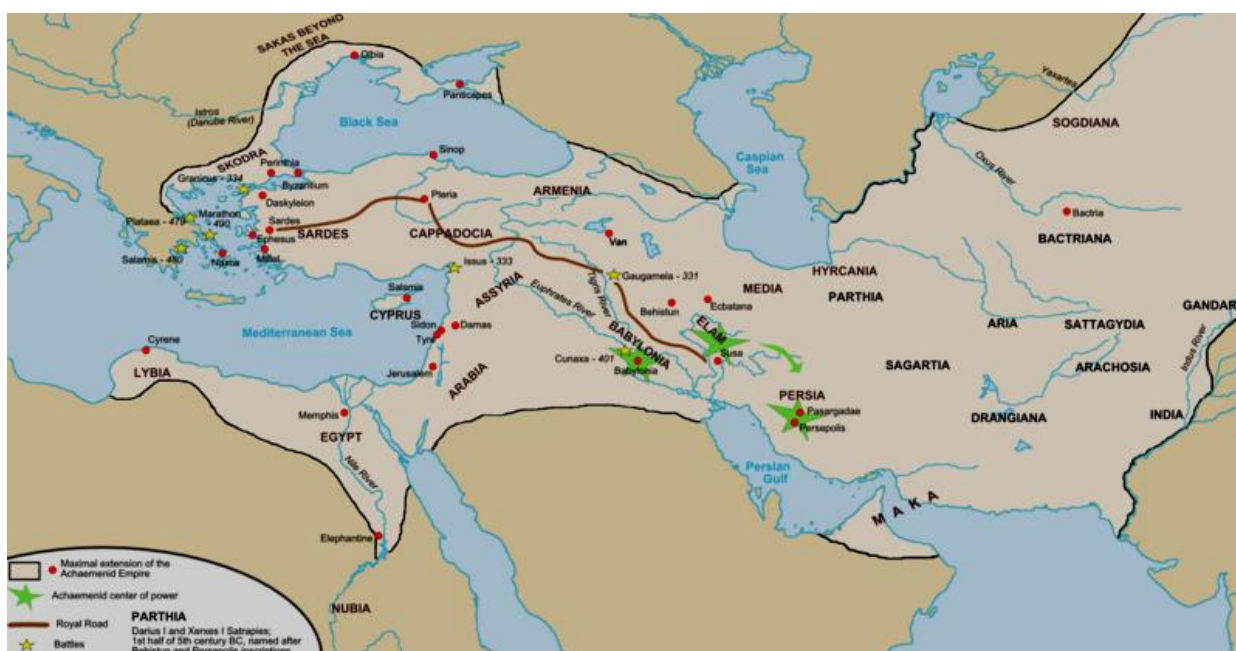
One of the most important means of communication in ancient Iran was the royal road. The main function of this way was to create connections between different regions of the country. The construction of the royal road dates back to the Achaemenid period. The royal road formed the western part of the Silk Road. This road had a special role in consolidating the Achaemenid domination [9].

During the Achaemenid period, the main roads connecting central Iran to distant states were called the royal road. One of the most important highways of the Achaemenid period was the road that started from the city of Ephesus along the Aegean Sea and led to Karkheh through Turkey and northeastern Iraq and then to Susa [10, p. 97]. This distance was traveled by caravans in 111 days and passengers in almost 90 days, but the royal couriers who were traveling day and night traveled this way in much less time [3].

This road was one of the best and most equipped roads in that time and played a prominent role in proper control of the country. Historians, including Herodotus, have mentioned this road. It is well known that good houses and guest houses were prepared on these roads and Chaparkhaneh were established that had enough good horses. In places where these roads passed through the mountains, warehouses had been made [11, p. 95]. It is said that the royal road was between 2500 to 2800 kilometers long. At a distance of 22 km, guest houses were built in all important places to establish order and security. In each caravanserai and home, government officers and soldiers were ready to leave as soon as the courier, letter, or order arrived, and to move quickly to the next home. Chapars (horsemen) were moving day and night so that the orders and directives of the government could reach different parts of the country in time [12, p. 60].

Other communication roads were built along the royal road. The construction of such roads was due to the geographical extension of the of Persia and the need to properly establish the administrative-political system and the establishment of national sovereignty throughout Iran. With the expansion of the conquests, the creation of roads was also considered. In the following years, other roads were built in Iran and its eastern conquests, including Afghanistan. The eastern part was the road inside Iran and went from Susa to Ekbatan, Rey and Parth and the eastern parts of the kingdom. Along this road, there were numerous caravanserais, gates and barracks, and the road was full of security and health, and through the royal road, the representatives of the court and the people traveled.

Many of these roads were built with efficient engineering methods in their time, for example, the road from Susa to Persepolis, which was paved and parts of it still remain in Behbahan. In addition to security, these roads served other purposes. Other purposes of this route were to develop culture and trade and transportation of goods and passengers. These routes were not very crowded and most of the chapars who delivered the decrees and letters of the emirs were passing through it. After the Achaemenids, the expansion of roads and its development strategy depended entirely on the power of governments. It can be said that in the Achaemenid and Sassanid eras, the main strategy for the development of roads was defense, trade and culture.

The royal road in the Achaemenid

Caravanserais: an important infrastructure of silk road. The word caravanserai is a combination of caravan (karaban) meaning a group of travelers who travel in groups, and Sarai means house and place. Both words are derived from the Pahlavi language. An inn is a place or building that houses a caravan. The caravanserais were divided into two categories: inner-city Caravanserais and outer city Caravanserais. In-town caravanserais were built in a special location so that caravans could enter the caravanserai without much effort and without the need to enter the main residential areas. The end margin of living within cities was usually considered for this purpose [12, p. 65].

The plan of the caravanserais was usually square or rectangular in shape with a large, tall, unmarked entrance, with walls sometimes fitted with windbreaks at the end. The evolution and expansion of Iranian caravanserais in different periods depended on the social, economic, religious and ... situation. The basis of the architecture of Iranian caravanserais, like other buildings, has been a function of the common style, tradition and style of the time. The architectural style of the place and region, building materials and geographical location played an effective role in creating such buildings [13, p. 8].

In the caravanserais, the passenger rooms were usually built around the courtyard and behind them were stables, the entrance door of the stables was located in the four inner corners of the building and sometimes it was opened in the entrance veranda of the courtyard.

Based on historical documents, the caravanserai foundation in Iran dates back to the Achaemenid period. This is confirmed by historians such as Herodotus, a Greek historian. He speaks of buildings built by the Achaemenids between Susa and Sard. Herodotus mentions one hundred and eleven buildings resembling a caravanserai (Chaparkhaneh), which were built about 2,500 km between the Achaemenid capital and Sard.

The study of communication routes and commercial and military roads and the results of archaeological research and excavations show that from the distant past, there was a great need for stations between the road and the safety and well-being of caravans. Although the building or structure of such caravanserais has not been left from the Achaemenid era, but scientific excavations in the future will identify such centers and communication stations and will clarify the way of their architecture.

With the rise of the Safavids in the Islamic Middle Ages, development of Iran was considered. Very positive steps were taken during this period which helped to rebuild the identity of the Iranians. Magnificent artifacts have survived from this period that have not been carefully explored. Roads and caravanserais are among these positive measures. Caravanserais were good places to relax and do business. Passengers could stay there for as long as they wished without paying. Shah Abbas I tirelessly built caravanserais, which was another essential part of his policy to promote the commercial prosperity of the Safavid Empire, and his relatives, wealthy merchants and local rulers followed his work [14, p. 187]. Shah Abbas caravanserais are the best in all Iranian caravanserais in architecture and beauty. These caravanserais usually had a large courtyard and had four brick towers at the four corners. Their decorations and tiling were also unique [15, p. 304].

Shah Abbas caravanserai, Ivanaki

The architecture of the caravanserais was diversified and in addition to the four-porch caravanserais, mountainous, circular, octagonal and desert types were built according to the geographical and spatial location. During the Zandieh, Afshari and Qajar dynasties, the construction of caravanserais continued as before. In terms of design and layout, the caravanserais of the former mentioned periods are generally of the four-porch type and in terms of construction materials, Unlike the earlier period, which was made of brick and stone, clay was often used.

View of a renovated caravanserai

Artifacts from ancient caravanserais show that rooms were built for guards, innkeepers or officers. But commercial caravanserais in cities were generally two-story. The caravanserai had entrance gates in both sides and rooms for guards and manager of caravanserai were usually built. Usually, each caravanserai had a water well and a water reservoir, which was sometimes built in the middle of the caravanserai outside the compound to supply the water needed by travelers. In many caravanserais, especially from the Safavid period onwards, a wall heater or a place to light a fire has been installed. Wall heaters were built either in rooms or in covered areas. In mountain caravanserais, the importance of heaters was such that they chose a large ground to place fires and heaters. The main building materials of caravanserais in Iran were stone and brick, in some cases the stones were cut quite skillfully and in some cases small pieces of uncut stones were used.

The Silk Road and the role of caravanserais in different historical periods

The Silk Road is one of the most important international historical roads that has provided the connection of different peoples in a large part of the globe from the distant past to recent centuries. This historic road used to allow people in the past to take their products to other areas for sale and meet some of their needs from these areas. In addition to its commercial role, this road also had a cultural function and caused considerable cultural exchange to take place in these areas during the very long years. Some nations spread their culture along with trade.

The Silk Road was also very important in Iran. The geographical location of Iran had caused the historical-geographical connection of the people in the east and west of Iran. Residents of the east and west of the globe had to cross Iran to communicate and trade land. That is why Iran played a key role in connecting nations with each other through the Silk Road. The Silk Road has been affected by many political and economic issues in different periods in Iran.

The Achaemenid government, considering the importance of the Silk Road, considered the need to expand it and tried to expand it. Simultaneously with the Parthian dynasty, the Silk Road passed through Central Asia, connecting Iran and China. Parthians, who were in political rivalry with the Romans, did not allow Roman traders to cross easily. During the Sassanid period, the

relationship between Iran and Rome expanded not only in the field of trade relations, but also in silk trade and social relations between the two regions.

As Sassanid added to the importance of the spice trade route and the silk trade over the Iranian plateau, East Rome gradually became the sole supplier of silk to Europe, so agreements were reached between the two governments for the silk trade. The fierce rivalry between the Persian and Byzantine empires over Armenia was undoubtedly linked to economic factors and the maintenance of trade route. With the fall of the Sassanid dynasty, the security of roads and trade caravans were interrupted for a while, and the Chinese Empire, seeing great economic losses in this regard, sought to trade with Rome and its western lands. After Islam, the balance of power in the region of Southwest Asia changed. The Sassanid rule was removed from the political scene, and this left its mark on economic and political relations. In the first centuries, the expansion of Islamic rule in Iranian lands stopped trading to some extent. The rediscovery of Iranian identity and the formation of Iranian governments brought trade back into politics.

In later centuries, with the proximity of the Seljuqs, Ilkhanids, Timurids, and Afshari governments to the Chinese-Indian border, trade and cultural relations were re-established between these governments and the Iranian government.

In the post-Islamic history of Iran, the Safavids seriously developed roads, built caravanserais, strengthen road safety and improved and modernized them. The Safavids in the development of roads considered two roles for them: the role of roads in national development and the role of roads in international relations. During the Safavid period, at the same time with the rule of the Ming Dynasty (1628-1388 AD) in China and the establishment of a period of two hundred and fifty years of peace, trade relations between Iran and China were resumed. Safavid merchants used sea routes and traded in goods such as silk and spice. Shah Abbas I was well aware that trade in no commodity was as profitable for Iran as silk. The economic policy of this period was to reduce imports and increase exports. Shah Abbas paid special attention to the Venetian merchants who had worked hard in the silk trade. He took many measures to achieve his economic goals. The powerful Safavid king paid serious attention to the construction of caravanserais. The network of caravanserais located in the country and along the main trade routes provides at least a safe place for goods and animals of traders, as well as facilities for the supply of goods and small transactions at night stops. Tono and Tavernier both point out that Iranian caravanserais are better built than Turkish caravanserais and are cleaner [14, p. 187].

Shah Abbas II also considered the issue of controlling the silk trade. The European side of Iran's trade during this period was the Netherlands, and the most important buyers of Iranian silk were, first and foremost, the Netherlands and Venice, followed by Britain, Russia, Spain, France, Hungary and Poland.

During the Afshari period, when China was in the hands of the Manchu dynasty, Chinese representatives came to Iran to establish friendly relations with Nader Shah. Chinese ambassadors came to Nader several times until Nader sent his envoys to Kashgar and China. But with the departure of Iranian ambassadors to Kashgar and China, the ambassadors of these lands also came to Nader court with many gifts.

With the fall of Constantinople to the Ottomans in 1435. The Silk Road was closed. The western borders of China were closed under the command of the Ming Dynasty after the Mongols because it was enclosed behind the Great Stone Dragon Wall or the Great Wall of China, and its main contacts with the outside world were made by sea, and thus the Silk Road. The main route of communication between China and Iran and East and West, fell from prosperity and the large caravan cities on the eastern Mediterranean and oasis cities were abandoned and lost their importance.

With the onset of European imperialist rivalry, the Silk Road flourished again. The Russians moved to east and into the Pacific, the British moved India and maybe Central Asia. explorers,

archaeologists, and historians are interested in gaining access to Central Asian treasures, and collecting information about the deserts and mountains of Central and Near East Asia. This is one of the most important factors in re-approaching the silk road in the world.

Conclusion

Silk road and caravanserais have played a prominent role in the history of Asian nations such as Iran and Kazakhstan. Most historians and geographers of past centuries have pointed to such a role and emphasized that without the existence of caravanserais and trade ligaments on a national and international scale, Iran could not have expanded and continued. Iran's natural conditions have had a great impact on the formation of urban and rural settlements. The density of settlements is low in areas of Iran with low rainfall. As a result, the distance between cities and villages was so great that it was not possible for pedestrians, caravans, and even horsemen to travel long distances from cities in one day. The construction of caravanserais and ligaments has been an effort for the Iranian people to overcome the difficult natural conditions. The caravanserais provided the basic needs of travelers and caravans and were considered a place for economic exchange. The existence of caravanserais and in the following centuries, ligaments on the roads were like communication nodes that led to the continuity of communication.

Although there was no specific rule for the location of inns in the past, it seems that wherever such a need was felt, they built it. Historical sources confirm the existence of such human facts. Since the caravans were moving slowly, the caravanserais had to be built close to the main highways. As mentioned earlier, although there was no special engineering rule in the construction of caravanserais, but the study of their distance can confirm that in the construction of caravanserais, the maximum distance traveled by camel caravans in one day was considered as an indicator.

The construction of caravanserais in the Safavid period received serious attention. This action was due to the formation of a powerful Safavid state. The Safavid dynasty had several worthy rulers, among whom Shah Abbas the great is the most prominent. He took valuable steps to build the country. The Safavid king realized the importance of roads. He ordered new roads to be built. Shah Abbas Safavid worked hard to build roads. In addition to building a new road, he paid attention to the construction of caravanserais to his engineers. One of the most important measures of Safavids in order to create security for caravans, merchants and travelers, prosperity and development of trade is the establishment of caravanserais. These buildings, which fortunately still has many examples, were considered the best means of comfort for travelers, businessmen, general protection, road safety, food supply and communication between cities. It is said that Shah Abbas built 999 caravanserais, some of which were located in the heart of Nayband Lut desert.

Caravanserais are part of the cultural capital and historical identity of the eastern lands mainly Iran and Kazakhstan and study and preservation of them is an unforgettable necessity. Caravanserais and ligaments have been commercial links on a national and international scale. The communicative role of these rings is important both in terms of the space of time when they were built and throughout history have caused the attachment of communications and prevented rupture. Caravanserais in all parts of Iran have been built for one purpose and that has been the continuation of trade and commerce. In their construction, geographical adaptation has been considered in the best way. While paying attention to the climate of the regions in the construction of caravanserais, the natural materials of the surrounding environment have been used for their construction, which shows the art of Iranian architecture in the construction of these valuable buildings.

References:

1. Kazakhstan // <https://en.unesco.org/silkroad/countries-alongside-silk-road-routes/kazakhstan>.

2. Moshiri, M. General Persian Dictionary, – Vol. 1. – Tehran: «Pykan Publications», 1999. – 886 p. [In Persian].
3. Nayer Noori A. The Valuable Role of Iran in the World Culture, – Vol. 1. – Tehran: Association of Cultural Works and Honors, 1996. – 492 p. [In Persian].
4. www.cgie.org.ir/fa/news/83639 2021 [In Persian].
5. Silk Road // https://www.worldhistory.org/Silk_Road/ 2021.
6. Salmanian, M., Zand Moghadam, M. R. The Revival of the Silk Road and Its Role in the Development of Islamic Markets Trade (Tehran-Mashhad route), Proceedings of the 10th International Congress of Geographers of the Islamic World, Zahedan. – Iran, 2010 (In Persian)
7. Varjavand, P. Urban Planning and Urbanization in Iran, Cities of Iran, by Mohammad Yousef Kiani, Sahab Publications. – Tehran, 1991 [In Persian]
8. Kazakhstan on the Silk Road // <https://www.advantour.com/silkroad/kazakhstan.htm> 2021. [in English].
9. Reza, E. The role of Iran in the Silk Road until the end of the Sassanid era. Iran Shenakht. – No. 5. – Tehran, 1997. – 491 p. [In Persian]
10. Beig Mohammadi, H. An Introduction to Historical Geography of Iran, Isfahan University, 2003. [In Persian]
11. Pirnia H. History of Pre-Islamic Era. – Tehran: «Niloofarane Publications», 2010 [In Persian]
12. Asgari, S. Political Geography of Iran, Payam Noor University, – Tehran, Iran, 2020. [in Persian].
13. Kiani, M. Y., Kleis, W. List of Caravanserais of Iran, National Organization for the Preservation of Antiquities of Iran, Ministry of Culture and Higher Education, Sahab Publications. – Tehran, 1983 [In Persian].
14. Savory, R. Iran under the Safavids, translated into Persian by Kambiz Azizi, Markaz Publications, Tehran, 2007.
15. Nezhad Akbari Mehraban, M. Shah Abbas the Great. – Tehran: Parse Publications, 2008. [In Persian].
16. Asgari, S., Famenin: A Historical Review and A Geographical View, Nevisandeh Publications, – Arak, Iran, 2011. [in Persian].
17. Christensen, A. E. Iran in Sassanids, translated into Persian by Rashid Yasami. – Tehran: Negah Publications, 2018.
18. Historical Atlas of Iran. – Tehran: University of Tehran, 1977. www.hakhamaneshian.ir

Сохраб Асгари

Payame Noor университети, Тегеран, Иран

E-mail: s.asgari@pnu.ac.ir

ЖІБЕК ЖОЛЫ ИРАН МЕН ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ОРТАҚ БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Әр елдің өз тарихы бар, онда осы елдің әртүрлі оқиғалары, жетістіктері мен құлдырауы жайы жазылады. Бірақ, елдердің тарихта ортақ сәттері бар. Бұрын болған халықаралық оқиға немесе трансұлттық оқиға елдерді тарихтың кейбір бөліктерінде ортақ тіл табуға мәжбүр етті. Жібек жолы мен сол кездегі сауда – Иран мен Қазақстан арасындағы тарихтың ортақ нүктелері болып табылады. Қытайдың шығысынан басталған Жібек жолы батысқа қарай жүріп, екі негізгі халықаралық бағытқа бөлінді: бірі – Иран арқылы, екіншісі – Қазақстан арқылы. Иран мен Қазақстандағы Жібек жолында керуендердің, оның ішінде, керуен сарайлардың өтуін жеңілдететін құрылымдар болды. Бұл жағдайда Иран қалалары

үшін айтарлықтай қолайлы болды. Тиімді әкімшілік құрылымды құруға және елдің істерін бақылауға қажет маңызды құралдардың бірі – байланыс арналарын құру. Корольдік жол – бұл Ахеменилер билігі дәуірінде елдің әртүрлі бөліктерін байланыстыру үшін жасалған қатынас жолының нақты мысалы бола алады. Бұл зерттеу Иран мен Қазақстан тарихындағы маңызды фактор ретінде Ұлы Жібек жолын талдауға арналған. Жұмыстың мақсаты – Жібек жолының екі аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына, сондай-ақ олардың мәдени және саяси байланыстарына рөлі мен әсерін анықтау. Осы мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер қойылды: Иран мен Қазақстандағы Жібек жолының маршруттары мен сауда нүктелеріне байланысты тарихи құжаттар мен археологиялық олжаларды талдау; Жібек жолы бойынша сауданың екі өңір үшін де экономикалық және мәдени салдарын зерттеу; Жібек жолының Иран мен Қазақстан және басқа мемлекеттер арасындағы саяси және дипломатиялық қатынастардың қалыптасуына әсерін анықтау. Зерттеу әдістемесі дереккөздерді, соның ішінде тарихи шежірелерді, дипломатиялық құжаттарды, археологиялық олжаларды талдауды және салыстырмалы және контекстік талдауды қолдануды қамтиды. Зерттеу нәтижелері Ұлы Жібек жолының Иран мен Қазақстанның тарихы мен мәдениеті үшін маңызын, сондай-ақ оның аймақтық және халықаралық қатынастарды қалыптастырудағы рөлін жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: Иран, Қазақстан, Ұлы Жібек жолы, сауда, керуен, Ахменилер.

Сохраб Асгари

Университет Payame Noor, Тегеран, Иран

E-mail: s.asgari@pnu.ac

ШЕЛКОВЫЙ ПУТЬ КАК ОБЩАЯ ЧАСТЬ ИСТОРИИ ИРАНА И КАЗАХСТАНА

Аннотация. У каждой страны есть своя история, в которой записаны события, взлеты и падения этой страны. Но у стран также есть общие моменты в истории. Международный инцидент или транснациональный инцидент в прошлом заставили страны найти точки соприкосновения в некоторых частях истории. Шелковый путь и торговля того времени - общие точки истории между Ираном и Казахстаном. Шелковый путь, который начинался на востоке Китая, шел на запад и разделился на два основных международных маршрута: один проходил через Иран, а другой - через Казахстан. На Шелковом пути в Иране и Казахстане были сооружения, облегчающие проход караванов, в том числе караван-сараев. В данном случае иранские города показали приемлемую производительность. Одним из наиболее важных инструментов, необходимых для создания эффективной административной структуры и надзора за делами страны, является создание каналов связи. Королевская дорога является примером этого пути сообщения, который был создан в период Ахеменидов для соединения разных частей страны. Данное исследование посвящено анализу Великого Шелкового Пути как важного фактора в истории Ирана и Казахстана. Целью работы является выявление роли и влияния Шелкового Пути на социо-экономическое развитие обоих регионов, а также их культурные и политические взаимосвязи. Для достижения этой цели поставлены следующие задачи: анализ исторических документов и археологических находок, связанных с маршрутами и торговыми точками Шелкового Пути в Иране и Казахстане; исследование экономических и культурных последствий торговли по Шелковому Пути для обоих регионов; выявление влияния Шелкового Пути на формирование политических и дипломатических отношений между Ираном и Казахстаном и другими государствами. Методология исследования включает в себя анализ источников, в том числе исторических хроник, дипломатических документов, археологических находок, а также использование сравнительного и контекстуального анализа. Результаты исследования

позволят лучше понять значение Великого Шелкового Пути для истории и культуры Ирана и Казахстана, а также его роль в формировании региональных и международных отношений.

Ключевые слова: Иран, Казахстан, Великий Шелковый путь, торговля, караван, Ахмениды.

Автор туралы мәлімет:

Сохраб Асгари, PhD, Payame Noor университеті, Тегеран, Иран.

Сведения об авторе:

Сохраб Асгари, PhD, университет Payame Noor, Тегеран, Иран.

Information about autor:

Sohrab Asgari, Payame Noor University, PhD, Tehran, Iran.

Бірімқұлова Г.У.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана, Қазақстан

E-mail: gulnarabirimkulova2014@yandex.ru

«ЖАҒАНДЫҚ ҚАҚПА» ЖӘНЕ «БІР БЕЛДЕУ – БІР ЖОЛ» ЖОБАЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНҒА ГЕОЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГЕОСАЯСИ ӘСЕРІ

Аңдатпа. Мақала Қытай Халық Республикасы мен Еуропалық Одақ арасындағы ынтымақтастықтың экономикалық және саяси аспектілеріне арналған. Атап айтқанда, біз «Жаһандық қақпа» және «Бір жол» сияқты жаһандық экономикалық жобалар туралы айтып отырмыз. Сонымен қатар, аталған жобалар Қазақстанға да әсер етеді, өйткені ол көлік тораптарының тоғысқан жеріндегі елдердің бірі. Бұл ретте осы жұмыстың мақсаты «Жаһандық шлюз» және «Бір жол» жобаларының геоэкономикалық және геосаяси аспектілерінің Қазақстанға әсерін талдау болып табылады. Бұл ретте автор бұл жобалар көлік, денсаулық сақтау, климат, энергетика және басқа да экономикалық секторлар мен қызмет салаларына қатысты мәселелердің кең ауқымын қамтитынын атап өтеді. Сайып келгенде, автор Қазақстан үшін сыртқы саясатында көпвекторлы бағытты ұстану аса маңызды деген қорытындыға келеді. Өйткені бұл оған аймақтық үдерістерде сенімді медиатор ретінде әрекет етуге мүмкіндік береді. Қазіргі жаһанданған әлем жағдайында «Жаһандық қақпа» және «Бір белдеу – бір жол» жобалары осы бастамаларға енгізілген елдердің геоэкономикалық және геосаяси дамуы үшін ерекше маңызға ие болады. Қазақстан трансұлттық инфрақұрылымдық жобалардың негізгі қатысушысы ретінде өз ресурстары мен мүдделі тараптарды тиімді басқаруға шақырудың алдында тұр.

Бұл зерттеудің мақсаты «Жаһандық қақпа» және «Бір белдеу – бір жол» жобаларының Қазақстанға геоэкономикалық және геосаяси әсерін талдау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

«Жаһандық қақпа» және «Бір белдеу – бір жол» жобаларының негізгі принциптері мен мақсаттарын зерттеу; Инфрақұрылымдық инвестицияларды, сауда ағындарын және экономикалық ынтымақтастықты қоса алғанда, осы жобалардың Қазақстанның экономикалық дамуына әсерін талдау; Өңірлік динамикадағы және сыртқы саяси байланыстардағы өзгерістерді қоса алғанда, Қазақстанның осы жобаларға қатысуының геосаяси салдарын бағалау; «Жаһандық қақпа» және «Бір белдеу – бір жол» жобаларына қатысудан Қазақстан үшін әлеуетті артықшылықтар мен тәуекелдерді анықтау.

Зерттеу ғылыми жарияланымдарды, ресми құжаттарды, статистикалық деректерді және сараптамалық бағалауларды қоса алғанда, әртүрлі көздерден алынған өзекті ақпаратты жинауға және талдауға негізделеді. Талдау әдістері салыстырмалы талдауды, болжамды бағалауды және деректерді түсіндіруді қамтиды.

Кілт сөздер: «Жаһандық қақпа», «Бір белдеу – бір жол», Қазақстан, Қытай, геосаясат.

Кіріспе

Қытайдың көпвекторлы экономикалық кеңеюінде Еуропа сөзсіз ерекше орын алады. Еуропалық Одақ-инновациялық салада жоғары технологиялары бар дамыған батыс әлемінің бөлігі. Сонымен қатар, Еуропалық Одақ (*әрі қарай-ЕО*) елдері Қытай Халық Республикасы (*әрі қарай – ҚХР*) өнімдері үшін тартымды нарық ұсынады. Соңғы бірнеше жыл ішінде ҚХР Еуропалық Одақтың маңыздылығы мен көлемі бойынша екінші сауда серіктесі болып табылады деп айту жеткілікті. 2018 жылы екі жақтың тауар айналымы тарихи рекордты

бұзып, 682 миллиард долларды құрады. Әрине, пандемия Қытайдың имиджіне қатты соққы берді, ол бірқатар елдердің көз алдында өлімге әкелетін вирустың отаны болып табылады және ДДҰ-ға уақтылы ақпарат бермегені үшін жауап береді. Алайда, кейбір еуропалық саясаткерлердің, атап айтқанда Ангела Меркельдің айтуынша, Қытай Еуропаның басты сауда серіктесі болып қала береді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Осы мақалада талдау және синтез сынды жалпы ғылыми әдістерді қолданылды. Сонымен қатар әртүрлі статистикалық, сондай-ақ экономикалық көрсеткіштерді пайдаланылғанда, диахрондық әдіс қолданылды.

Талқылау

Бұл тақырыптың жекелген қырлары зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде көрініс тапқанымен, өңірлік экономикалық жобалардың Қазақстанға деген әсері зерттелмеген деп айтуға болады. Сондықтан осы мақалада біз осы аспектіге назар аудардық.

Зерттеу нәтижелері

Қытай – Еуропалық қатынастар 1975 жылы ҚХР мен Еуропалық қауымдастық арасында құрылған екіжақты қатынастар екені мәлім. Бүгінгі таңда Қытай ЕО-ның ең ірі сауда серіктестерінің біріне айналды.

Сонымен бірге, Оңтүстік-шығыс, Оңтүстік және Орталық Азия елдері арқылы Қытайды Африканың шығыс жағалауымен, Таяу Шығыспен және Еуропамен қосу үшін өңіраралық көлік және логистикалық инфрақұрылымды дамыту бойынша Қытайдың «Бір белдеу-бір жол» бастамасы контекстінде Еуропалық Одақ пен Қытай Халық Республикасының тікелей шетелдік инвестициялар саласындағы ынтымақтастығы жылда жылға артуда. Соңғы жылдары Еуропалық Одақ басталған тікелей шетелдік инвестицияларды бақылау тетіктерін ұлттықтан жоғары деңгейде құру процесі үдеріспен қатар «Белдеу және жол» бастамасы шеңберінде Қытаймен ынтымақтастықтың форматтары мен болашағына қатысты мүше мемлекеттердің ортақ ұстанымын қалыптастыру жүріп жатыр.

Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасының аясында ЕО мүше елдерің көп бөлігі Қытайға инвестициялық тәуелді болды. Сол ықпалдықтан шығу үшін Брюссель дамушы елдерге инфрақұрылымды дамыту үшін 300 миллиард еуро инвестиция бөлді. Еурокомиссия басшысы Урсула фон дер Ляйеннің пікірінше, «Жаһандық қақпа» Еуропалық жобасы экономикасы төмен елдер үшін неғұрлым тартымды балама болуы және «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясында Қытаймен ынтымақтастығынан гөрі көп пайда әкелуі тиіс» [1].

Брюссель негізгі инвестициялардың цифрлық жобаларға, көлікке, денсаулық сақтауға, климат пен энергияға, айналып келгенде білімге бағытталғанын қалайды. Ұлы Жібек Жолын жаңғыртудың Қытай тұжырымдамасы аясында 2013 жылдан бастап Жаһандық инфрақұрылымдық жобалардың үлкен жиынтығы жүзеге асырылуда. Бұған серіктес ретінде Ресей де қатысады. Еуропалық Парламенттегі Қытай істерінің жетекші маманы Еуропалық Одақ жаңа үлкен ойынға кеш кіреді деп санайды, бірақ қажетті нәтижелер қазірдің өзінде байқалды.

Ал батыс еуропалық депутаты Рейнхард Бутикофердің айтуынша «Жаһандық қақпа» жобасын бір ғана талқылауы Қытайға өз әсерін тигізді» [2]. Өйткені Бейжіңнің БАҚ өкілдерінің жарияланымдарын қарастырсақ Си Цзиньпин сапалы жобалар және тұрақтылық туралы айтқанын байқаймыз. Еуропа үшін Қытайдың қазір осы өлшемдерге жақындағаны оң нәтиже болып табылады.

Еуропалық Комиссия ЕО капиталы салынатын нақты жобаларды атаған жоқ. Алайда Брюссельдегі ақпарат көздері бұл елдер мен континенттерді деректерді беру және көлік

артерияларын салу үшін су асты кабельдерін төсеу арқылы байланыстыруы мүмкін деген болжам бар.

ЕО – ға мүше мемлекеттер үшін екіжақты және көпжақты деңгейлерде – ҚХР-мен қатынастарда келісілген тәсілді әзірлеу қажеттілігі; экономикалық және сауда ынтымақтастығы тетіктерінің ЕО заңнамасының нормаларына және ДСҰ қағидаттарына сәйкестігі; ҚХР мен ЕО арасындағы инвестициялық ынтымақтастық жөніндегі жаңа тегіс қамти алатын келісімді әзірлеу және қабылдау белгіленген. Бұл келісім ЕО компанияларының Қытай нарығына және ҚХР компанияларының ЕО нарығына кіру деңгейлерін сәйкестендіруге арналған. Оған қол қою 2020 жылы жоспарланған болатын, бірақ бұған пандемия кедергі келтірді. Болашақ келісімнің маңызды тармағы ЕО экономикасының аса маңызды секторларын заңсыз және әділетсіз мәмілелерден қорғауды қамтамасыз ететін тетіктерді құру болуы тиіс. «Бір белдеу – бір жол» бастамасы шеңберінде Еуропалық Одақ ЕО – Қытай (The EU – China Connectivity Platform) біріктіруші платформасы арқылы әріптестікті ілгерілетуді талап етеді. ЕО үшін бұл тетік «БББЖ» жобаларының бірлестіктің өз стратегиялары мен жоспарларына сәйкестігін және олардың іске асырылуын, оның ішінде оларды қаржыландыруды бақылауды қамтамасыз ететін болады және БББЖ бастамасына қосылған басқа елдермен негізгі ынтымақтастық болуға тиіс [3].

«БББЖ» бастамасына қатысты келісілген саясатты әзірлеумен қатар, Еуроодақ деңгейіндегі басқа да маңызды процесс тікелей шетелдік инвестицияларды бақылау нормаларын коммунитаризациялау болып табылады. Біріншіден, ЕО мүше мемлекеттер арасындағы транзакциялар туралы хабардар етуді қамтитын үшінші елдерден тікелей шетелдік инвестицияларды мониторингтеу тетігін әзірлеуге тырысуда. Негізгі міндет жалпы ұлттықтан жоғары тетікті құрмай-ақ, инвестициялық ағындарды мониторингтеу мен реттеудің ұлттық тетіктерін үйлестіру болып табылады. Мұндай тәсіл ұлттық үкіметтерге, егер олар ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін болса, қандай инвестициялық жобалар немесе мәмілелер мақұлдануы немесе бұғатталуы тиіс екенін дербес анықтауға мүмкіндік береді. Екіншіден, ЕО жалпыеуропалық экспорттық және инвестициялық саясатты қайта қарауды және оны қолдану аясын кеңейтуді жоспарлап отыр. Әзірге жалпы еуропалық режим тек қосарланған тауарлардың экспортын реттейді. 2016 ж. Еуропалық комиссия зияткерлік меншік құқығына және технологиялар трансферіне жалпыеуропалық режимді қолдану аясын кеңейтетін келісім жобасын ұсынды. ЕО-ның Бірыңғай ішкі нарығы үшін бүкіл Еуроодақтың қауіпсіздігі мүддесінде тікелей шетелдік инвестицияларға қатысты үйлестірілген саясат талап етіледі. Тікелей шетелдік инвестицияларды бақылау мен бағалаудың бірыңғай жүйесін құру мүмкін болатын шешім болады. Негізгі міндет жалпы ұлттықтан жоғары тетікті құрмай-ақ, инвестициялық ағындарды мониторингтеу мен реттеудің ұлттық тетіктерін үйлестіру болып табылады. Мұндай тәсіл ұлттық үкіметтерге, егер олар ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін болса, қандай инвестициялық жобалар немесе мәмілелер мақұлдануы немесе бұғатталуы тиіс екенін дербес анықтауға мүмкіндік береді. Екіншіден, ЕО жалпыеуропалық экспорттық және инвестициялық саясатты қайта қарауды және оны қолдану аясын кеңейтуді жоспарлап отыр. Әзірге жалпы еуропалық режим тек қосарланған тауарлардың экспортын реттейді. 2016 ж. Еуропалық комиссия зияткерлік меншік құқығына және технологиялар трансферіне жалпыеуропалық режимді қолдану аясын кеңейтетін келісім жобасын ұсынды. ЕО-ның Бірыңғай ішкі нарығы үшін бүкіл Еуроодақтың қауіпсіздігі мүддесінде тікелей шетелдік инвестицияларға қатысты үйлестірілген саясат талап етіледі. Тікелей шетелдік инвестицияларды бақылау мен бағалаудың бірыңғай жүйесін құру мүмкін болатын шешім болады. Әзірге бұл ЕО деңгейіндегі бірыңғай орталықтандырылған бақылауды білдірмейтін ұсыным шаралары екенін атап өткен жөн. 2020 жылғы наурызда Еуропалық комиссияның тікелей шетелдік

инвестицияларды мониторингтеу тетігі жөніндегі қосымша нұсқаулығы шығарылды. Негізгі мәселе бақылауды күшейтуге шақыру болды, өйткені COVID-19 пандемиясынан туындаған дағдарыс жағдайында ЕО-да бизнесті жаппай сатып алу қаупі болуы мүмкін. Бұл, әсіресе, ЕО заңнамасының стандарттары бойынша аса маңызды болып табылатын денсаулық сақтаумен байланысты кәсіпорындарға қатысты. Құжат тек ірі кәсіпорындармен ғана емес, тіпті маңызды және ғылымды қажет ететін салаларға жататын шағын фирмалармен (немесе стартаптармен) де мәмілелерді талдау қажеттілігін көрсетеді.

ЕО-ның 14 елі қазірдің өзінде осындай тетіктерді құрды. Еуропалық комиссия оларды барлық маңызды салаларда қолдануға шақырады және басқа мүше мемлекеттерге бақылаудың ұқсас тетіктерін әзірлеуді, сондай-ақ егер олар акционерге компанияны басқару және оны бақылау саласындағы ішінара құқықтарды қамтамасыз ете алатын болса, тікелей ғана емес, сонымен қатар портфельдік шетелдік инвестицияларды бақылауды күшейтуді ұсынады. Мемлекеттерге «алтын акция» қағидаты бойынша стратегиялық маңызды компанияларда ерекше құқықтар беру мүмкіндігі қарастырылуда. Бұл ұлттық үкіметтерге мемлекет пен қоғамның қауіпсіздігі мен тұрақтылығына қатер төндіруі мүмкін мәмілелерді бақылауға мүмкіндік береді.

ҚХР-ға және оның «Бір белдеу-бір жол» бастамасына қатысты Еуроодақ үшін ортақ саясатты қалыптастыру әрекеттерін, ең алдымен, еуропалық интеграцияның локомотиві деп танылған ГФР мен Францияның қолдауымен ЕО институттары белсенді түрде жүзеге асырады. Бұл желіні өткізудің негізгі тетіктері 1998 жылдан бері жыл сайын өткізіліп келе жатқан ЕО – Қытай саммиті және ЕО–Қытай диалогы платформасы болып табылады. Қытай ЕО елдерімен ынтымақтастықты екіжақты деңгейде, сондай-ақ оның бастамасы бойынша құрылған көпжақты форумдар арқылы белсенді түрде қолдайды, бұл ЕО ішінде бірыңғай позицияны қалыптастыруды қиындатады. 2012 жылдан бастап жыл сайын өткізілетін Қытай мен Орталық және Шығыс Еуропа мемлекеттері арасындағы ынтымақтастық жөніндегі Форум ҚХР мен 17 қатысушыны біріктіреді: Албания, Босния және Герцеговина, Болгария, Мажарстан, Грекия, Латвия, Литва, Польша, Румыния, Сербия, Солтүстік Македония, Словакия, Словения, Черногория, Чехия, Хорватия және Эстония. Оның басты міндеті-Қытайдың ЕО-ға жақында қосылған немесе оны жақын арада жоспарлап отырған елдермен (Албания, Босния және Герцеговина, Сербия, Солтүстік Македония, Черногория) ынтымақтастығын басым дамыту. Бұл ҚХР-ның ЕО мүше елдеріндегі экономикасы әлсіз мемлекеттерге қорды салуда. ЕО өз біртұтастығын сақтап қалу үшін «Жаһандық қақпа» жобасын іске асыруды көздеуде. Еуропалық бастама тұтастай алғанда ЕО – ның қытайлық «Бір белдеу-бір жол» жауабы ретінде сипатталғанымен, жаңа жобаны жақтаушылар бұл тек Бейжіңмен бәсекелестік емес деп санайды. Оны тек еуропалық миссия ретінде қарастыруға болмайды [4].

Жоғарыда айтылғандарды тұжырымдасақ, ЕО пен Қытай арасындағы әрекеттестік әлі де болса саяси шешімін таппаған, бірақ сауда-экономикалық әрекеттестік басым бағытта даму жолында екенін айқындадық. Сонымен бірге, ҚХР «Бір белдеу бір жол жобасы» аясында ЕО-пен географиялық тұрғыда алшақтықты геоэкономикалық тұрғыда жақындастыру мақсатында Орта Азия арқылы жолдар салды. Оған дәлелдің тағы бір көрінісі мемлекетіміз Қазақстан арқылы өтетін «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» Халықаралық көлік дәлізі.

Еуропалық Одақ пен Қазақстан Республикасы қарым-қатынасына тоқталсақ, 1991 жылы тәуелсіздік алған күннен бастап серіктес болып табылады. 2015 жылғы желтоқсанда Еуропалық Одақ пен Қазақстан кеңейтілген әріптестік пен ынтымақтастық туралы келісімге (КӨЫК) қол қойды. ЕО Орталық Азиядағы әріптестерінің бірімен қол қойған алғашқы осындай келісім болып табылатын бұл жаңа келісім ЕО мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастықты жаңа деңгейге шығарады. Сонымен қатар, Еуропалық Одақ пен Қазақстан Республикасы арасында тығыз сауда-экономикалық әріптестік қалыптасты. Мысалы, ЕО

Қазақстанның алғашқы сауда серіктесі болып табылады, оның үлесіне елдің сыртқы саудасының 40% тиесілі. ЕО Қазақстандағы ең ірі инвестор болып табылады, оның үлесіне тікелей шетелдік инвестициялардың (ТШИ) жалпы ағынының 48%-ы және 2018 жылы орналастырылған ТШИ жалпы көлемінің 60% - ға жуығы тиесілі.

Кеңейтілген әріптестік пен ынтымақтастық туралы келісім (КӘЫК) ЕО мен Қазақстан арасындағы сауда-экономикалық қатынастарды реттейді. Сауда және кәсіпкерлік туралы КӘЫК ережелері еуропалық және қазақстандық компаниялар үшін мынадай бағыттарда нормативтік-құқықтық ортаны жетілдіру арқылы сауда және инвестициялық қатынастарды нығайтуға ықпал етеді:

- қызметтер саудасы.
- компанияларды құру және басқару.
- капитал қозғалысы.
- шикізат материалдары және энергетика.
- Мемлекеттік сатып алулар.
- зияткерлік меншік құқығы [5].

Сауда-экономикалық байланыстар ЕО мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастық жөніндегі Кеңестің жыл сайынғы отырыстары шеңберінде тұрақты талқылануда, онда олардың әріптестіктегі шешуші рөлі атап өтіледі.

Ал Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылғы 3 қаңтарда орнатылды. 2021 жылғы Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда байланыстарының талдауы екіжақты тауар айналымы өсімінің оң динамикасын көрсетті. 2021 жылы ҚР ҚМ МКК деректері бойынша екіжақты сауда көлемі 18,2 млрд. (+15,2%), ҚР экспортын қоса алғанда – 9,9 млрд. (+4,8%) және импорт – 8,3 млрд. (+30,5%).

ҚР ҚМ МКК деректері бойынша Қытай Қазақстанның ірі сыртқы сауда серіктестерінің біріне айналды, оның үлес салмағы Қазақстанның жалпы тауар айналымында 2021 жылы – 24,1%.

Қазақстан-Қытай Іскерлік кеңесі (ҚКІК) ҚР мен ҚХР бизнес-топтарының өкілдері үшін диалог алаңы, сондай-ақ екі ел арасындағы сауда-экономикалық және инвестициялық ынтымақтастықты дамытудың маңызды құралы болып табылады. 2013 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде жалпы сомасы 57,68 млрд. доллар болатын 189 коммерциялық құжатқа қол қойылған ҚКІК 6 отырысы өтті [6].

«Нұрлы Жол» жаңа экономикалық саясатын Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасымен ұштастыру табысты ілгерілеп келеді. Қазіргі уақытта Қазақстан мен ҚХР арасындағы теміржол көлігімен жүк тасымалдау «Достық – Алашанькоу» және «Алтынкөл – Қорғас» шекаралық өткелдері арқылы жүзеге асырылады.

Бұл көрсеткіштер Қазақстанға көршілес жатқан ҚХР-мен әрекеттестік бір жыл бұрын кеш басталса да, ЕО пен әрекеттестік көрсеткіштерінен жоғары екенін айқындайды.

Ляньюньгандағы Қытай-Қазақстан транзиттік логистикалық базасының құрылысының арқасында біз бүкіл тарихымызда тұңғыш рет Тынық мұхитына шыға алдық. Бұдан басқа, БББЖ - ны «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясатымен ұштастыру шеңберінде Қазақстан аумағы арқылы «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» автомагистралі және басқа да ондаған бағыттар салынды, бұл елдің транзиттік және экспорттық әлеуетін күшейтуге мүмкіндік береді. Жалпы, сарапшылар атап өткендей, «БББЖ» Қазақстанды құрлықшілік мемлекеттен Еуразия құрлығын Азия-Тынық мұхиты өңірімен байланыстыратын маңызды көлік хабына айналдыруда маңызды рөл атқарады [7–15; и др.].

Өзірге Еуропа тарапының «Жаһандық қақпа» жобасы Қазақстанға өз әсерін геоэкономикалық тұрғыда тигізе қоймағанмен, алдыңғы он жылдықта «БЖББ» жобасы әсерімен бірдей болуы ықтимал. Ал қазіргі таңда басты назарда «Батыс Еуропа-Батыс

Қытай» көлік дәлізі бойындағы қауіпсіздік шараларын басты назарда ұстау қажеттілігі туындап отыр. Осы орайда екі тарапты жетік меңгерген шығыстанушы маман иелерін даярлау жұмыстарын жүргізу қажеттілігі туындайды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, мемлекетіміздің көп векторлы сыртқы саясатты ұстануы қазіргі таңда өте өзекті болып тұр. Қазақстан сыртқы саясатта да, сыртқы экономикалық қатынастар саласында да көпвекторлы қағидатты ұстанады. ҚР Президенті Қ. Тоқаев іс жүзінде Қазақстанның көпвекторлы саясатының авторы және тікелей жүргізуші дипломаты болды. Қазақстан үшін ЕО-мен, ҚХР-мен және басқа да серіктестермен ынтымақтастықтың маңызы зор. Өйткені Қазақстанның ЕО мен ҚХР арасындағы көпірлік рөлімен қатар, сенімді медиатор ретіндегі ҚР рөлі күрт өседі. Осы уақытқа дейін өршіп тұрған коронавирустық пандемия Қазақстанның өңірлік актор және Халықаралық медиатор ретіндегі мәртебесіне әсер етпейді деп үміттенеміз.

Әдебиет:

1. Global Gateway – the European Union’s new connectivity strategy // URL: Global Gateway – the European Union’s new connectivity strategy | Merics (Қаралған күні: 29.06.2022).
2. Principles of the Global Gateway // URL: Global Gateway | European Commission (europa.eu) (Қаралған күні: 29.06.2022).
3. Wike R., Poushter J., Silver L., Bishop C. Globally, More Name U.S. Than China as World’s Leading Economic Power // Pew Research Center. 2017. July 13 // URL: <http://www.pewglobal.org/2017/07/13/more-name-u-s-thanchina-as-worlds-leading-economic-power> (Қаралған күні: 29.06.2022).
4. The One Belt One Road Initiative: An Opportunity for Western Balkans // Intesa Sanpaolo – International Research Network. 2016. May // URL: <http://www.group.intesasanpaolo.com/scriptIsir0/si09/contentData/view/onebelt.pdf?id=CNT-05-00000004B2BE0&ct=application> (Қаралған күні: 29.06.2022).
5. China: EBRD shareholder profile // European Bank for Reconstruction and Development. 2016. January // URL: <http://www.ebrd.com/who-we-are/structure-and-management/shareholders/china.html> (Қаралған күні: 29.06.2022).
6. Silk Road Fund joins ChemChina in industrial investment in Pirelli & C.SpA // China Daily. 2015. June 5 // URL: http://www.chinadaily.com.cn/business/2015-06/05/content_20923643.html (Қаралған күні: 29.06.2022).
7. Гоя Бежан. Влияние Китая на экономическое сотрудничество Казахстана со странами Центральной Азии // Инновации и инвестиции. 2021. № 11. С. 19–21.
8. Ма Ифэн. Социально-экономические отношения между Казахстаном и Китаем после распада СССР // Genesis: исторические исследования. 2020. № 10. С. 105–112.
9. Ли Сялань. Возможные сценарии сопряжения проекта ЕАЭС, Нурлы-Жол и инициативы «Один пояс, один путь» // Постсоветские исследования. 2023. Т. 6. № 5. С. 567–574.
10. Тянь Е. Сотрудничество КНР и Республики Казахстан в области использования водных ресурсов трансграничных рек: проблемы и перспективы // Геополитика и патриотическое воспитание 2022. № 61. С. 22–32.
11. Тараканова Т.С. Экономическое сотрудничество Китайской Народной Республики со странами Шанхайской организации сотрудничества // Управленческое консультирование. 2017. № 3. С. 159–163.

12. Беделадзе Д.С., Белоусова Д.В. Торгово-экономическое сотрудничество Республики Казахстан с КНР и влияние этого на развитие интеграции в формате ЕАЭС // Постсоветские исследования. 2020. Т.3. № 2. С. 145–154.

13. Соломатина А.Р. Цифровой шёлковый путь, как составляющая инициативы «Один пояс – Один путь» // Постсоветские исследования. 2021. Т.4. № 4. С. 296–306.

14. Ижу Лю, Авдокушин Е.Ф. Формирование основ «Цифрового шелкового пути» // Мир новой экономики. 2019. №4. С. 62–71.

15. Лю Ижу «Цифровой шелковый путь» как инновационная основа глобального проекта «Один пояс, Один путь» // Инновации и инвестиции. 2020. № 12. С. 278–282.

References:

1. Global Gateway – the European Union’s new connectivity strategy // URL: Global Gateway – the European Union’s new connectivity strategy | Merics (Date viewed: 29.06.2022).

2. Principles of the Global Gateway // URL: Global Gateway | European Commission (europa.eu) (Date viewed: 29.06.2022).

3. Wike R., Poushter J., Silver L., Bishop C. Globally, More Name U.S. Than China as World’s Leading Economic Power // Pew Research Center. 2017. July 13 // URL: <http://www.pewglobal.org/2017/07/13/more-name-u-s-thanchina-as-worlds-leading-economic-power> (Date viewed: 29.06.2022).

4. The One Belt One Road Initiative: An Opportunity for Western Balkans // Intesa Sanpaolo – International Research Network. 2016. May // URL: <http://www.group.intesasanpaolo.com/scriptIsir0/si09/contentData/view/onebelt.pdf?id=CNT-05-00000004B2BE0&ct=application> (Date viewed: 29.06.2022).

5. China: EBRD shareholder profile // European Bank for Reconstruction and Development. 2016. January // URL: <http://www.ebrd.com/who-we-are/structure-and-management/shareholders/china.html> (Date viewed: 29.06.2022).

6. Silk Road Fund joins ChemChina in industrial investment in Pirelli & C.SpA // China Daily. 2015. June 5 // URL: http://www.chinadaily.com.cn/business/2015-06/05/content_20923643.html (Date viewed: 29.06.2022).

7. Goya Bezhan. Vliyaniye Kitaya na ekonomicheskoye sotrudnichestvo Kazakhstana so stranami Tsentralnoy Azii [China's influence on economic cooperation between Kazakhstan and Central Asian countries] // Innovatsii i investitsii. 2021. № 11. S. 19–21. [in Russ.].

8. Ma Ifen. Sotsialno-ekonomicheskoye otnosheniya mezhdru Kazakhstanom i Kitayem posle raspada SSSR [Socio-economic relations between Kazakhstan and China after the collapse of the USSR] // Genesis: istoricheskoye issledovaniya. 2020. № 10. S. 105–112. [in Russ.].

9. Li Syalan. Vozmozhnye stsennarii sopryazheniya proyekta YeAES, Nurly-Zhol i initsiativy «Odin poyas, odin put» [Possible scenarios for linking the EAEU project, Nurly-Zhol and the “One Belt, One Road” initiative] // Postsovetskiye issledovaniya. 2023. Т. 6. № 5. S. 567–574. [in Russ.].

10. Tyan Ye. Sotrudnichestvo KNR i Respubliki Kazakhstan v oblasti ispolzovaniya vodnykh resursov transgranichnykh rek: problemy i perspektivy [Cooperation between the PRC and the Republic of Kazakhstan in the field of use of water resources of transboundary rivers: problems and prospects] // Geopolitika i patrioticheskoye vospitaniye 2022. № 61. S. 22–32. [in Russ.].

11. Tarakanova T.S. Ekonomicheskoye sotrudnichestvo Kitayskoy Narodnoy Respubliki so stranami Shankhayskoy organizatsii sotrudnichestva [Economic cooperation of the People's Republic of China with the countries of the Shanghai Cooperation Organization] // Upravlencheskoye konsultirovaniye. 2017. № 3. S. 159–163. [in Russ.].

12. Bedeladze D.S., Belousova D.V. Torgovo-ekonomicheskoye sotrudnichestvo Respubliki Kazakhstan s KNR i vliyaniye etogo na razvitiye integratsii v формате YeAES [Trade and economic cooperation of the Republic of Kazakhstan with the PRC and the impact of this on the development

of integration in the EAEU format] // Postsovetskiye issledovaniya. 2020. T.3. № 2. S. 145–154. [in Russ.].

13. Solomatina A.R. Tsifrovoy shyolkovy put, kak sostavlyayushchaya initsiativy «Odin poyas – Odin put» [Digital Silk Road as a component of the “One Belt – One Road” initiative] // Postsovetskiye issledovaniya. 2021. T.4. № 4. S. 296–306. [in Russ.].

14. Izhu Lyu, Avdokushin Ye.F. Formirovaniye osnov «Tsifrovogo shelkovogo puti» [Forming the foundations of the “Digital Silk Road”] // Mir novoy ekonomiki. 2019. №4. S. 62–71. (in Rus.)

15. Lyu Izhu. «Tsifrovoy shelkovy put» kak innovatsionnaya osnova globalnogo proyekta «Odin poyas, Odin put» [“Digital Silk Road” as an innovative basis for the global project “One Belt, One Road”] // Innovatsii i investitsii. 2020. № 12. S. 278–282. [in Russ.].

Биримкулова Г.У.

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

E-mail: gulnarabirimkulova2014@yandex.ru

ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ ПРОЕКТОВ «ГЛОБАЛЬНЫЕ ВОРОТА» И «ОДИН ПОЯС – ОДИН ПУТЬ» НА КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена экономико-политическим аспектам сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Европейским Союзом. В частности, речь идет о таких носящих глобальный характер экономических проектах, как «Глобальные ворота» и «Один путь». Вместе с тем указанные проекты затрагивают также и Казахстан, поскольку он является одной из стран на пересечении транспортных узлов. Исходя из этого цель данной работы – проанализировать воздействие геоэкономических и геополитических аспектов проектов «Глобальные ворота» и «Один путь» на Казахстан. При этом автор отмечает, что данные проекты охватывают широкий круг вопросов, связанных с транспортом, здравоохранением, климатом, энергетикой и другими отраслями экономики и сферами деятельности. В конечном счете автор приходит к выводу о крайней важности для Казахстана придерживаться многовекторности в своей внешней политике. Это позволяет ему выступать в роли надежного медиатора в региональных процессах.

В условиях современного глобализованного мира проекты «Глобальные ворота» и «Один пояс – один путь» приобретают особую значимость для геоэкономического и геополитического развития стран, включенных в данные инициативы. Казахстан, как ключевой участник транснациональных инфраструктурных проектов, стоит перед вызовом эффективного управления своими ресурсами и заинтересованными сторонами.

Целью данного исследования является анализ геоэкономического и геополитического воздействия проектов «Глобальные ворота» и «Один пояс – один путь» на Казахстан. Для достижения данной цели поставлены следующие задачи:

Изучение основных принципов и целей проектов «Глобальные ворота» и «Один пояс – один путь»; Анализ воздействия данных проектов на экономическое развитие Казахстана, включая инфраструктурные инвестиции, торговые потоки и экономическое сотрудничество; Оценка геополитических последствий участия Казахстана в данных проектах, включая изменения в региональной динамике и внешнеполитические связи; Выявление потенциальных преимуществ и рисков для Казахстана от участия в проектах «Глобальные ворота» и «Один пояс – один путь».

Исследование будет основано на сборе и анализе актуальной информации из различных источников, включая научные публикации, официальные документы, статистические данные

и экспертные оценки. Методы анализа будут включать сравнительный анализ, прогностическую оценку и интерпретацию данных.

Ключевые слова: «Глобальные ворота», «Один пояс – один путь», Казахстан, Китай, геополитика.

Birimkulova G.U.

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

E-mail: gulnarabirimkulova2014@yandex.ru

GEOECONOMIC AND GEOPOLITICAL IMPACT OF THE GLOBAL GATE AND «ONE BELT – ONE ROAD» PROJECTS TO KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to the economic and political aspects of cooperation between the People's Republic of China and the European Union. In particular, we are talking about such global economic projects as the “Global Gate” and “One Road”. At the same time, these projects also affect Kazakhstan, since it is one of the countries at the intersection of transport hubs. Based on this, the purpose of this work is to analyze the impact of the geo-economic and geopolitical aspects of the Global Gateway and One Road projects on Kazakhstan. At the same time, the author notes that these projects cover a wide range of issues related to transport, healthcare, climate, energy and other economic sectors and areas of activity. Ultimately, the author comes to the conclusion that it is extremely important for Kazakhstan to adhere to a multi-vector approach in its foreign policy. This allows him to act as a reliable mediator in regional processes. In the conditions of the modern globalized world, the Global Gate and One Belt, One Road projects are of particular importance for the geo-economic and geopolitical development of the countries included in these initiatives. Kazakhstan, as a key participant in transnational infrastructure projects, faces the challenge of effectively managing its resources and stakeholders.

The purpose of this study is to analyze the geo-economic and geopolitical impact of the Global Gate and One Belt, One Road projects on Kazakhstan. To achieve this goal, the following tasks have been set:

Study of the basic principles and objectives of the Global Gate and One Belt, One Road projects; Analysis of the impact of these projects on the economic development of Kazakhstan, including infrastructure investments, trade flows and economic cooperation; Assessment of the geopolitical consequences of Kazakhstan's participation in these projects, including changes in regional dynamics and foreign policy relations; Identification of potential advantages and risks for Kazakhstan from participating in the Global Gate and One Belt– One Road projects.

The research will be based on the collection and analysis of relevant information from various sources, including scientific publications, official documents, statistical data and expert assessments. The methods of analysis will include comparative analysis, predictive assessment and interpretation of data.

Key words: “Global Gateway”, “One Belt – One Road”, Kazakhstan, China, geopolitics.

Автор туралы мәлімет:

Бірімқұлова Гүлнара Өсербайқызы, PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторе:

Биримкулова Гульнара Усербаевна, PhD, Евразийский университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Information about author:

Birimkulova Gulnara Userbayevna, PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Редакцияның мекен-жайы: 050100,
Қазақстан Республикасы, Алматық., Шевченко көшесі, 28
Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты «Қазақстан
шығыстануы» журналының редакциясы
Сайтқа сілтеме: <https://journal.shygystanu.kz/index.php/main>
Тел: 8 (727) 261 16 01. E-mail: kazvostok.jurnal@gmail.com

Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму
министрлігінде 2021 жылдың 16 тамызында тіркелген,
куәлік № KZ54VPY00039118
Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда,
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.